

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı

KUTSAL METİNLER BAĞLAMINDA ÇEVRE VE DİN
İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhlise CANLI

Sivas
Ağustos 2017

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı

KUTSAL METİNLER BAĞLAMINDA ÇEVRE VE DİN
İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi

Muhlise CANLI

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Cemal YALÇIN

Sivas
Ağustos 2017

KABUL VE ONAY

Üniversite: : Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Sosyoloji
Bilim Dalı : Genel Sosyoloji ve Metodoloji
Tezin Başlığı : KUTSAL METİNLER BAĞLAMINDA ÇEVRE VE DİN İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ
Savunma Tarihi : 04.07.2017
Danışmanı : Prof.Dr. Cemal YALÇIN

Unvanı - Adı Soyadı

İmza

Jüri Başkanı : Prof.Dr. Cemal YALÇIN

Üye : Yrd. Doç.Dr. Ayhan DEVER

Üye : Yrd. Doç.Dr. ERCAN ŞAHBUDAK

Oy Birliği (X)

Oy Çokluğu ( )

Muhlise CANLI tarafından hazırlanan KUTSAL METİNLER BAĞLAMINDA
ÇEVRE VE DİN İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

başlıklı tez, kabul edilmiştir. ..../..../.....

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

1. Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;

2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;

3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;

4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi, beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

MUHLİSE CANLI

ÖNSÖZ

“Kutsal Metinler Bağlamında Çevre ve Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi” konulu tez çalışmamın danışmanlığını yürüten değerli hocam Prof. Dr. Cemal Yalçın’a minnettarım.

Sosyoloji eğitimim süresince beni bilgileriyle aydınlatan başta Prof. Dr. Faruk Kocacık olmak üzere saygıdeğer hocalarıma ve tezin hazırlanmasında emeği geçen tüm arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca her zaman yanımda olan maddi ve manevi desteğini benden esirgemeyen mukaddesim olan annem Behice Canlı ve varlığını her zaman hissettiğim babam Remzi Canlı’ ya son olarak da hayatıma anlam katan değerli kardeşlerime canı gönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
TABLolar LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
GİRİŞ	1
METODOLOJİ	4
Çalışmanın Konusu.....	4
Çalışmanın Amacı.....	4
Çalışmanın Yöntemi	4
Çalışmanın Önemi	5
BÖLÜM 1	6
1.1. Din Tanımı.....	6
1.2. Çevre Tanımı	8
1.3. Çevre Sorunları ve Sebepleri	9
1.3.1. Hava Kirliliği.....	10
1.3.2. Su Kirliliği.....	14
1.3.3. Toprak Kirliliği.....	18
1.3.4. Gürültü Kirliliği.....	23
1.3.5. Diğer Önemli Çevre Sorunları.....	24
1.3.5.1. Işık Kirliliği.....	24
1.3.5.2. Radyoaktif Kirlilik	25
1.3.5.3. Katı Atık Kirliliği.....	25
BÖLÜM 2	27
2.1. İnsanın Doğayı Algılayışı.....	27
2.2. Çevre Çalışmaları Tarihçesi	30
2.3. Çevreye İlişkin Sosyolojik Çalışmalar	33
2.3.1. 19. Yüzyıl Sosyoloji Teorileri.....	34
2.3.2. 20. Yüzyıl Sosyoloji Teorilerinde Çevre	36
2.3.3. Yeni Ekolojik Paradigma	39
2.3.4. İnsan Merkezci Yaklaşım.....	40
2.3.5. Hayvan Merkezci Yaklaşım.....	42
2.3.6. Ekofeminizm (Ekolojik Feminizm)	44

2.3.7. Derin Ekoloji.....	47
2.3.8.Sosyal Ekoloji	53
2.3.9. Risk Toplumu.....	56
2.4.Çevrenin Dine Etkisi.....	58
2.5. Dinin Çevreye Etkisi.....	59
2.6. Çevre, Etik, Ahlak ve Din İlişkisi	62
BÖLÜM 3.....	68
3.1. Kutsal Metinler,Çevre ve Sosyolojik Analiz	68
3.1.1. Yahudilik.....	69
3.1.2. Yahudilik-Tevrat Ve Çevre.....	71
3.2.Hristiyanlık	79
3.2.1. Hristiyanlık – İncil Ve Çevre	82
3.3. İslamiyet.....	91
3.3.1. İslamiyet – Kur’an- Hadis Ve Çevre.....	95
3.3.1.1. Kuran Işığında Çevre ve Din İlişkisi.....	95
3.3.1.2. Hadisler Işığında Çevre ve Din İlişkisi	101
3.4. Kutsal Metinler ve Ekoloji: Sosyolojik Bir Değerlendirme	105
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	116
KAYNAKÇA	124
EKLER.....	129
EK 1: Tevrat'ta Var Olan Ekolojik İfadeler	130
EK 2: İncil'de Var Olan Ekolojik İfadeler.....	135
EK 3: Kur'an'da Var Olan Ekolojik İfadeler.....	136
ÖZGEÇMİŞ.....	143

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 1. Tevrat'ta Ekolojik Unsur Dağılımı.....	77
Tablo 2. İncil'de Ekolojik Unsur Dağılımı.....	88
Tablo 3. Kur'an'da Ekolojik Unsur Dağılımı.....	101

ÖZET

Çevre sorunları günümüzün en önemli ve güncel sorunu haline gelmiştir. İnsanın çevreyle ilişkilerini dinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Çünkü din, insanın çevreyle ilişkisini etkileyen en önemli etkidir.

Bu çalışmada, çevre ve din arasındaki ilişki teorik düzeyde incelenmiştir. Eski Ahit'te insanın yeryüzüne indirilmesi ve onun dünyadaki diğer varlıklar üzerindeki egemenliği vurgusu, Yahudi-Hristiyan kutsal metin geleneği içinde insan merkezilik anlayışını doğurmuştur. Bu anlayış, insanın doğal çevresi içindeki üstünlüğü ve bu doğal çevreden sınırsızca faydalanması düşüncesine yol açmıştır. Yahudi- Hristiyan gelenekteki insan merkezli anlayışın devamını sürdüren ifadeler İslamiyet'te var olmasına rağmen İslamiyet'in oluşturduğu çevre algısı Tanrı merkeziliğe dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet ve Çevre

ABSTRACT

Environmental problems have become the most important problem of today's world. It is impossible to think peoples relations with their environments without relating it to the religion as the religion is one of the most important factors to affect people's relations.

In this study, the relationship between the environment and the religion is examined on a theoretical basis. In the Old Testament the placement of the human on earth and the idea of his power over the other beings on earth led to human centrism. This is the main point led to the dominance of humans over their natural environment and the idea of over exploiting this natural environment. The perception of environment created by Islam somewhat differs from others and comes from god-centrism despite the fact that the very same points in Judeo-Christian tradition leading to human centric perception shared by Islam.

Key-words: Judaism, Cristianity, Islam and environment

GİRİŞ

Doğa tüm canlı ve cansız varlıkları içinde barındırmaktadır. Doğanın sunduğu ekolojik yaşama insan elinin değmesiyle doğada çeşitli değişimler başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, doğanın ekosistemine insanlar tarafından yapılan her türlü olumsuz müdahale zaman içinde birikerek ilerlemiş ve bulunduğumuz zaman diliminin en önemli sorunlarından biri olan çevre sorunlarını ortaya çıkarmıştır.

İnsanın doğaya müdahalesinin sonucu ortaya çıkan çevre sorunu olgusunu açıklamadan önce insan doğa ilişkilerinin evrimine değinmek konuya getireceği açıklık adına yararlı olacaktır. İnsanın doğayla ilişkisi ilk dönemlerde kendi yaşamını sürdürmek için doğanın sunduğu imkânlarla göre bir yaşam seçmesi şeklinde idi. Bu dönemde doğa karşısında zayıf olan insan toplulukları doğada yaşanan olayları anlamlandırma ile meşgul olmuştur. İnsanların bilgi seviyelerinin yetersizliği ve doğa karşısındaki zayıflığı toplulukları doğaya bağımlı kılmıştır. Bu bağımlılık insan doğa ilişkilerinde mikro çevre istismarcılığının ifadesidir. İnsanın doğa karşısındaki güçsüzlüğü zaman içinde doğa üzerinde hegemonya kurmasına dönüşmüştür. İnsanların doğa karşısında artan nüfusları ve güçleri çeşitli çevre sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Çevre sorunlarının temel sebeplerine bakacak olursak karşımıza nüfus, sanayileşme ve kentleşme çıkmaktadır. Artan nüfus doğal kaynakların kullanılması sorununa neden olmaktadır. Çünkü bir yerde artan nüfus varken diğer tarafta tükenen ve yerine konulamayan kaynaklar vardır. Doğal kaynakların azalmasının yanında insanlar tarafından kullanılan kaynaklarla birlikte ortaya çıkan atıkların tabiat tarafından emilmemesi nüfusa bağılı olarak ortaya çıkan başka bir sorundur.

“James Watt, insanın Tanrı’yı bulmak için çabaya giriştiği zaman makinayı icat ettiğini anlıyordu. Dünya büyüdükçe Tanrı’ da göklerde daha yükseklere çıkmıştı. Watt’ın demir melekleri tanımladığı zamanda bir Fransız hekimi insanların kafatasını kolayca kesebilmek için bir balta icat etmişti ve düşen baltanın idam edilene acı vermediğini, sadece boynunda hafif bir serinlik duyduğunu yazıyordu.” (Akt: Görmez 1997: 15). Bu anekdotlar, sanayileşme, teknolojik gelişme ve insan-tabiat ilişkilerindeki değişime ilişkin bazı şeyleri söylemektedir. Teknolojik gelişme ve ardından sanayileşme ve üretim artışı incelendiğinde ciddi bir paradoksla

karşılaşılır. Teknolojik gelişme, insanoğluna ciddi bir güç, imkân ve fırsat verirken, sonuçları bizi hayal kırıklığına uğratmaktadır (Bookchin 1994: 25).

İnsanlık tarihsel süreç içinde insan özgürlüğünün bir aracı olarak geliştirdiği teknolojiye tarihin bir döneminden itibaren tutsak olmaya başlamıştır. Sanayileşme ve kitle üretimi, günümüzde her alanda ciddi bir tahribata neden olmuştur. Diğer taraftan bilim ve giderek endüstrileşen bilim belirli bir safhada tabiattın sınırlarını keşfetme sürecinden sonra tabiatta hâkim olmaya ve onu dönüştürmeye başlamıştır. Bu süreçte sanayileşmenin ideolojisi olan Merkezi Devletler ve Sanayi Kapitalizmi de insanın tabiatta egemenliğinin ve sömürsünün devamını sağlamıştır (Görmez 1997: 16).

Günümüz çevre sorunlarını ortaya çıkaran temel unsurlardan biri sanayileşmedir. Çünkü insan ilk defa sanayi devrimi ile tabiata hâkim olmaya başlamıştır. İnsanlığın gelişim sürecinde öncelikle sanayileşme tarım topraklarının hızla yok olmasına neden olmuştur. Ardından sanayi ürünlerinin atıkları ve fabrika atıkları büyük bir su kirliliğini ortaya çıkarmış ve insanlık su ürünlerinin yok olmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Büyük şehirlerin tamamı hava kirliliği başta olmak üzere pek çok sorunla boğulmuştur. Sanayileşmeyle bağlantılı pek çok sorun insanlığı tehdit etmeye başlamıştır (Görmez 1997: 18).

Kent sayısının artması ve kentlerde yaşayan insan sayısının artması şeklinde kabaca tanımlanan kentleşme günümüz çevre sorunlarının bir başka kaynağını oluşturmaktadır. Endüstrinin gelişmesine paralel olarak önce gelişmiş ülkelerde olmak üzere bütün ülkelerde kent sayısında ve kent nüfusunda hızlı bir artış olmuştur. Önceleri gelişmişliğin bir göstergesi olan kentler, bir süre sonra endüstri-nüfus ilişkisi bağlamında değişik kültürlerden gelen insanların hızlı göçü sonucu ekolojik ilişkilerin bozulmasına bağlı çevre sorunlarının kaynağı olmuştur. Bu hızlı kentleşme ve kentlerin hızla büyüyerek geniş bir alana yayılması, birçok çevre sorununu beraberinde getirmiştir.

Nüfus artışı ve göçlere bağlı olarak, barınma ve beslenme amacıyla yerleşim alanları ve meskenler kent merkezine yakın yerlerde geliştiği güzel seçilmektedir. Tarım alanları, tarihi ve turistik yerler adeta işgal edilmekte, araziler yağmalanmaktadır. Sonuçta, ekonomik değeri yüksek doğal alanlar ile tarihi ve kültürel kaynaklar yok olmaktadır. Endüstri tesisleriyle yerleşme yerlerinin aynı

alandaki bulunması, bu olumsuz koşulları daha da artırmaktadır (Yıldız, Sipahioğlu ve Yılmaz, 2000: 77–78).

İnsanın doğayla ilişkisinin tarihsel süreç içerisinde değişmesiyle doğada birçok yıkıma neden olan sanayileşme, kentleşme gibi unsurlar ortaya çıkmıştır. İnsanın doğayla olan ilişkilerini dinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Çünkü din insanın toplumsal ve sosyal çevresiyle ilişkilerinde en önemli etkenlerden biridir.

Bu çalışmanın konusu teorik düzeyde çevre ve din arasındaki ilişkinin kutsal metinler ve çeşitli kitaplar, makaleler çerçevesinde incelenmesidir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde; çevre ve din kavramlarının tanımı yapılarak, çevre sorunları ve nedenleri verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde; çevreyle insan ilişkisine değinilmiş, çevreye ilişkin sosyolojik yaklaşımlar üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; ilahi dinler olarak adlandırılan peygamberi ve kutsal kitabı olan dinlerin tarihi hakkında bilgiler sunulup; ilgili dinlerin kaynağını oluşturan Kutsal Kitaplar (Tevrat, İncil ve Kur'an-ı Kerim) bağlamında din ve çevre ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise sonuç ve değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

METODOLOJİ

Çalışmanın Konusu

“Kutsal Metinler Bağlamında Çevre ve Din İlişkisinin Sosyolojik Analizi” başlığını taşıyan bu çalışmanın, genel olarak çevre ve din ilişkisi üzerine durmaktadır. Çevre olarak, canlı ve cansız organizmanın yaşam kaynağı olan fiziki çevre dikkate alınmaktadır. Din ile ise, ilahi dinler olarak kabul edilen Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam ele alınmıştır.

Çalışmanın Amacı

İnsanların tüm yaşamını yaptırımlarla sınırlayan dinlerin; insanın çevre karşısındaki tutum ve davranışlarına dair herhangi bir yaptırımının kutsal metinlerde var olup olmadığının tespitine dair amaç doğrultusunda kutsal kitaplar (Tevrat, İncil ve Kur’ an) incelenerek çevreyle bağlantılı olan ifadeler belirlenmiş ve bu ifadeler içeriğine göre (çevre unsurları, insanın ekosistemdeki diğer canlılar içindeki konumu gibi) belli başlıklar altında konu içerisinde verilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Kutsal metinler bağlamında çevre ve din ilişkisinin incelendiği bu çalışma, nitel verilere dayanmaktadır. Bu çalışmanın temel kaynağını ilahi dinlerin kutsal kitapları oluşturmaktadır. Yeni Yaşam yayınlarının 2005 yılına ait Eski Antlaşma-Yeni Antlaşma adını taşıyan Yahudilik ve Hristiyanlığın kutsal metinleri ekolojik kavramlar bağlamında içerik analizine tabii tutulmuştur. Tevrat ve İncil; toprak, hava, su, bitkiler, kirlilik, rüzgâr, salgın hastalıklar, savaş, öldürmeme ve denge kavramları hususunda analiz edilmiştir. Söz konusu kavramların kutsal metinlerde dağılımı tablolar halinde ilgili başlık altında verilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır’ ın Kur’an-ı Kerim meali de Tevrat ve İncil gibi içerik analizine tabii tutulmuştur. Söz konusu analiz toprak, hava, su, bitkiler, kirlilik, rüzgâr, salgın hastalıklar, savaş, öldürmeme ve denge kavramlarıyla gerçekleştirilmiştir. Ekolojik kavramların Kur’an’da dağılımı tablolar halinde metin içinde ilgili başlık altında sunulmuştur. Tevrat, İncil ve Kur’an-ı Kerim’in analizinde ekolojiyle bağlantısından dolayı söz konusu kavramlar seçilmiştir.

Çalışmanın Önemi

Yüzyıllardan beri hemen hemen tüm toplumlarda var olan, insan yaşamını çeşitli şekillerde etkileyen, bazı kurallarıyla da sınırlayan din ve tüm insanların varlık alanını oluşturan çevre arasındaki ilişkinin incelenmesi çalışmayı anlamlı kılmaktadır. Din ve çevre ilişkilerinin dinlerin vuku bulduğu kutsal metinler bağlamında analiz edilerek açıklanmaya çalışılması araştırmamızı anlamlı kılan bir başka argümandır.

BÖLÜM 1

1.1. Din Tanımı

İnsanın doğaya bağımlılığından doğaya hâkimiyetine doğru dönüşme aşamasını yaşamış olan hemen hemen tüm toplumlarda dinsel bir alan var olmuştur. Alman filozofu ve din tarihi araştırmacısı Müller, hiçbir insan topluluğunun hiçbir zaman diliminde dinsiz yaşamadığını şöyle ifade etmiştir (Akt: Kahraman 1968: 20). “Tapınma ihtiyacı insanla kardeştir. Vahşi ve medeni kavimlerde hatta mağaralarda hayvani bir hayat yaşayan insanlarda bile bu ihtiyaç vardır. Geriye doğru ne kadar gidersek gidelim, dinsiz bir milletin yaşadığını görmüyoruz”. En ilkel toplumlarda bile dinsel yaşantının var olduğuna inanan Müller ilefikirdaş Eski Yunan ahlakçılarında Plutorgue de “Dünyayı dolaşınız duvarsız, edebiyatsız, kanunsuz, servetsiz şehirler bulacaksınız fakat mabetsiz ve mabudsuz şehir bulamayacaksınız.” demiştir (Akt: Kahraman 1968:21).

İnsanlık tarihiyle bütünleşmiş olan din olgusunun tasviri mevzusunda çeşitlilik söz konusudur. Bu çeşitliliğin zemininde ise; tanımlayanın dini algılayışı ve dine bakışı yer almaktadır. Dinin tanımı noktasında ilmi görüş ve dini görüş gibi bir gruplanma yapılabilir. İlmi tanımdan kasıt sözlükler ve çeşitli düşünürlerin din tanımiyken; dini tanımdan kasıt İslami görüştür. Yapılan bu gruplamadan yola çıkarak din tanımlarını şöyle belirtebiliriz:

Bilim dallarına ait çeşitli sözlüklerde din tanımı farklı yer almıştır. Çünkü her bir sözlük belli bir bilim dalının dilini simgelemektedir. Bilim dilinin farklılığının zemininde ise ilgili bilimin alanını oluşturan temel nesnedir. Antropoloji sözlüğünde din; “Doğaüstü varlıklar ve görüşlere ilişkin zihinsel tutumlar ve davranış örüntüleri” olarak yer almaktadır (Aydın, Emiroğlu, 2003: 223). Bu tanım dini alanda doğaüstü varlıkların ve güçlerin olduğunu, insanların bu kabul çerçevesinde davranışlarını gerçekleştirdiğini vurgulamıştır. Birey temelinde yükselen psikoloji biliminin sözlüğünde din; “İnsan davranışına yön, yaşama anlam veren kutsal veya doğaüstü bir (veya birden çok) güç ve yaratıcı kavramına dayanan bir inançlar, semboller ve törenler sistemi” olarak tasvir edilmiştir (Budak 2000: 214). Toplumbilimcilere göre din; “kutsal fikrine dayalı olan ve müminleri bir sosyo-dinsel topluluk içinde birleştiren bir inançlar, semboller ve pratikler (örneğin) ritüeller kümesidir” (Marshall 1999:156).

Bu üç ayrı bilim dalının din tanımlamasında ortak noktanın başında dinde kutsal alanın varlığı gelmektedir. Ayrıca bu tanımlardan yola çıkarak dinin insanlarda bir takım tutum, davranış, düşünüş biçimi oluşturduğunu ve dinin birtakım semboller, ritüeller, törenler sistemini içinde barındırdığını söyleyebiliriz.

Animizmin (ruhlara inanç) kurucusu Taylor' a göre din (Akt: Kahraman 1968:29); "Ruhani varlıklara inanmaktan ibarettir" Taylor dine bireysel bilincin olgusu olarak bakmaktadır (Tokarev 2006: 31). Otto, dinsel alandaki kutsallığa vurgu yaparak dini şöyle tanımlamıştır (Akt: Aydın 2008: 13): "Din insanın kutsal saydığı şeylerle olan ilişkisidir". Bu tanıma yakın bir tanımı da Müller (Akt: Aydın 2008: 13): "Din, insanın sonsuzu kavramasını sağlayan, akıl ve mantığa tabi olmayan, zihni bir meleke ve yetenektir" şeklindeki tanımlamasıyla yapmıştır. Bu iki tanım da insanın insanüstü olarak değerlendirdiği kutsallıkla olan ilişkisine vurgu yapılmıştır.

Durkheim'e göre din (2010: 76); "kutsal, yani ayrı ve yasak sayılan şeylere ilişkin olan ve kendisine katılan herkesin 'Kilise' (tapınak) denilen bir manevi topluluk durumunda birleştiren tutarlı inanç ve eylemler dizgesidir". Bu tanımda dinin kutsal alanla olan ilişkisi ve bir tapınak etrafında insanları toplaması yani bütünleştirici bir niteliğe sahip olması hususu dikkat çekicidir. Durkheim'in din tanımını yaşadığı dönem içinde düşününce sahip olduğu çizgiyle uygunluk gösterdiğini söyleyebiliriz. Çünkü Durkheim dini alt yapısal bir kurum olarak değerlendirmektedir. Din tanımında Durkheim' in karşısında duran ve dini bir üst yapı kurumu olarak gören Marx' a göre din (Akt: Erdost 2010: 17): "Dinsel üzüntü bir ölçüde gerçek üzüntünün dışavurumu ve bir başka ölçüde de gerçek üzüntüye karşı protesto oluyor. Din, ezilen insanın içli ezgisini, kalpsiz dünyanın sıcaklığı oluşturuyor. Din, halkın afyonunu oluşturuyor". Marx, bu tanımında dinin insanı dünyadaki sıkıntılı yaşamdan kendine çektiğini belirtir. Marx'a göre din, üzüntülü insanın yani sıkıntı çeken insanın avutucusudur. İnsan dünyadaki sıkıntılarının bir sonucu olarak dine sarılır. İnsanların çektiği acıları, yaşadığı sıkıntıları görmemesi için onlarla baş etmeye çalışmaması için uyandırılmaya ihtiyacı vardır; bu görevi de din üstlenir. Marx bir başka din tanımında dini aldatıcı güneşe benzeterek şöyle tanımlamıştır (Akt: Turan 2010:109): "Din, insanın kendi çevresinde dönmediği sürece, insanın kendi çevresinde dönen aldatıcı bir güneşten başka bir şey değildir". Marx bu tanımlamasında insanın dünyadaki sıkıntılı yaşamına çözüm bulmak için

kendine yönelme çabası yerine dinin kalbinde sıcaklığı bulma çabasını eleştirerek dinin aldatıcı bir sıcaklık yaydığını ifade ediyor.

İslami görüş açısından dini tanımlayan Gündüz'e göre din (1998: 96); "Yol, hukuk, hesap günü, yaşam biçimi" kavramlarıyla ifade edilebilir. Abdullah'a göre din (1994: 120): "İnsanın kâinattaki varlıkları müşahede ederek duyular üstü ilahi gerçekleri kavramasından ibarettir". Bu tanımda insanın doğaya yönelerek bir rasyonelleştirme çabası içine girmesi sonucunda doğaüstü bir gerçekliğin var olduğuna inanması durumuna vurgu yapılmıştır. Kırca'ya göre din (1997: 18): "Üstün ve sonsuz bir varlığa karşı duyulan içten bir sevgi ve saygı veya O'na karşı mutlak bir bağlılık duygusudur". Bu tanımda dikkat çekici noktalardan biri, dinsel alanda üstün ve sonsuz bir varlığın olduğuna inanç ve bu varlığa karşı saygı ve sevginin sonucunda ortaya çıkan bağlılık durumudur. İslami görüşe sahip Akseki dinin toplumlar için gerekli olduğunu vurgulayarak dini şöyle tanımlamıştır (1963: 8): "Din, cemiyetin nazımı olmak itibarıyla beşeriyete lazım bir müessesedir". Akseki bu tanımlamasıyla dinin toplumlarda düzenin sağlanması için gerekli olduğuna vurgu yapmıştır.

Yaptığımız çalışma ışığında din kavramını şöyle tanımlayabiliriz: Kutsallık fikrine dayalı olan; insanlarda birtakım tutum, davranış, düşünüş biçimi oluşturan; insanlara bir yaşam biçimi sunan aynı zamanda insanlar üzerinde çeşitli şekillerde etkili olan; içinde ritüeller, semboller, pratikler, törenler sistemi barındıran bir takım inanç ve eylemler kümesidir.

1.2. Çevre Tanımı

En küçük organizmadan en büyük canlıya kadar varlıkların hayat bulduğu ortam, hareket kabiliyetlerini gerçekleştirebildikleri alan, etkileşim içinde oldukları unsur gibi genel hatlarıyla ifade edebileceğimiz çevre kavramının günlük kullanıma girmesi, Keleş ve Hamamcı'ya göre (2002: 27), henüz çeyrek yüzyılı doldurmamıştır. Çevre kavramının tasviri hususunda çeşitlilik söz konusudur. Bu çeşitliliğin bir ayağını kavramın kullanımının yeniliği, boyutları, derinliği gibi kavramın niteliğinden kaynaklı hususlar oluştururken diğer ayağını çevreyi tanımlayan bireyin çevreyi algılayışı ve çevreye bakışı oluşturmaktadır. Bu iki temel üzerinden yükselen çevre tanımlarından bazıları şöyledir:

Webster sözlüğü çevreyi (Akt: Fersahoğlu, 2011: 47) “Bir organizmanın yaşama ve gelişmesini etkileyen tüm dış koşullar ve faktörler toplamı” olarak tanımlamaktadır. Bu tanıma benzer bir tanıma da Sümer şöyle yapmaktadır (Akt: Uluğ, 1992: 17): “Çevre; bir organizmanın yaşam ve gelişimini etkileyen dış durum ve etmenlerin karışımıdır.” Bu iki tanıma baktığımızda çevreyi biyolojik temelli tanımladıklarını; çevrenin kültürel ve diğer boyutlarına vurgu yapmadıklarını söyleyebiliriz. Çevreyi biyolojik temeller üzerinden tanımlayanlardan farklı bir tanıma Yıldız çevre (2000: 13); “canlıların buldukları ve yaşadıkları ortamdır” tanımlamasıyla yapmıştır. Bu tanıma yakın diğer tanımlar ise şöyledir: Yıldırım’ a göre çevre (1997: 24), bir organizmanın var olduğu ortam ya da koşullardır. Özey’e göre (2001: 17); insanın ya da herhangi bir canlının yaşadığı ortamdır. Bu üç tanım da çevrenin fiziki özelliği üzerinde durarak tasvirlerini gerçekleştirmişlerdir. Fakat çevre sadece fiziki özelliğe sahip değildir. Bayraktar’ a göre çevre (1997: 15); insanın içinde yaşadığı maddi ve manevi ortamlardır. Bayraktar bu tanımlamasıyla çevrenin sadece fiziki özelliği üzerinde durmamış aynı zamanda çevrenin sosyal ve kültürel boyutlardan da oluştuğunu vurgulamıştır.

Çepel’e göre çevre (1992: 32), canlıların yaşayıp gelişmesini sağlayan ve onları sürekli olarak etkileri altında bulduran fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür. Bu tanımdan daha kapsayıcı bir tanıma ise Keleş ve Hamamcı (Akt: Yalçın 2010: 11): “insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da uzunca bir süre dolaylı ya da dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli zamandaki toplamıdır.” tanımlamasıyla yapmıştır. Bu iki yönü dışında; canlıların ilişki halinde olduğu unsur, fizyolojik, biyolojik, kimyasal vb. gibi etkenlere sahip olan bir bütünlük olma özelliği üzerinde de durmuştur.

1.3. Çevre Sorunları ve Sebepleri

Çevre sorunları deyince aklımıza çevre unsurlarıyla beraber sıkça kullandığımız “kirlilik veya kirlenme” kavramları gelmektedir. Kirlilik veya kirlenme; “çevrenin, insan bitki ve hayvan yaşamı açısından tehlikeli ya da potansiyel olarak tehlikeli olacak derecede kirlenmesi; bozulmayan ya da dağılmayan atık materyalin çevreye bırakılmasıdır” (Yıldırım 1997: 54). Bunun sonucu olarak ortaya çıkan çevre kirlenmesini ise, Aral'a göre ise (Akt: Fersahoğlu 2011:71);

“insanların başta endüstri olmak üzere, türlü faaliyetlerinden dolayı oluşan toksit ve kirletici sıvı, katı ve gaz atıkların toprağa, suya veya havaya bırakılmaları, hava titreşiminin sebep olduğu gürültü ve radyoaktif maddelerin yayılması sonucu tabiatta var olan ekolojik denge ve ahengin bozulmasıyla insanların ve diğer canlıların zarar görmesi ve hayatlarının sürdürülmesinde meydana gelen zorluklar” olarak açıklamaktadır.

Çevre sorunları olarak adlandırılan ekosistemdeki belli başlı bozulmalar, canlı ve cansız yaşamda meydana gelen olumsuzluklar, doğal kaynakların zaman içinde yok olmaya yüz tutma durumu kısaca ekolojik dengelerin ve sistemlerin bozulması şeklinde ortaya çıkan olumsuzlukları şöyle açıklayabiliriz:

1.3.1. Hava Kirliliği

Hava, insana, flora vefaunanın yaşamı için temel bir öğedir. Ekosistemdeki dögünün gerçekleşmesi ve dengeli bir şekilde var olmasının temel koşulu olan hava insan ve insan kaynaklı birçok sebepten dolayı kirlenmeye uğramıştır. Havanın yapısındaki kirlenme sonucu ortaya çıkan hava kirliliği çevre sorunlarının en önemlilerinden biridir. Çünkü kirli hava, su ve toprağın kirlenmesine de yol açmaktadır. Bu üç doğal unsurun kirlenmesi ise; çevre, insan, hayvan, bitki kısaca ekosistem içerisinde yer alan canlı ve cansız varlıklar üzerinde birçok olumsuz etki yapmaktadır.

Hava kirliliği kavramı üzerine literatürde çeşitli tanımlar yer almaktadır. Bu tanımlardan birkaçı şöyledir: “İnsanlar tarafından atmosfere karıştırılan yabancı maddelerle hava birleşimlerinin bozulmasına hava kirliliği denmektedir” (Çepel 1992: 195). Bu tanımdan farklı olarak Dünya Sağlık Örgütü (WHO) hava kirliliğinin olumsuz sonuçlarını da kapsayacak şekilde şöyle bir tanım yapmıştır (Akt: Özdemir 1997: 32): “Canlıların sağlığını olumsuz yönde etkileyen veya maddi zararlar meydana getiren havadaki yabancı maddelerin normalin üzerindeki yoğunluğudur.” Yıldırım, havayı kirleten ve insan sağlığını olumsuz etkileyen kirleticileri de belirterek hava kirliliğini şöyle tanımlamıştır (1997:43): “Toz, gaz, sis, koku, duman ya da buhar gibi kirleticilerin insan, bitki ve hayvan yaşamına ya da maddi nesnelere zarar verecek ya da yaşamdan maddi nesneden rahatça ayrılmasına engel olacak miktar, yoğunluk ve zamanda atmosferde bulunmasıdır.”

Bu üç tanımdan yola çıkacak olursak, hava kirliliğine neden olan bazı kirleticilerin olduğunu, bu kirleticilerin havanın doğal birleşimini bozarak, canlı yaşamı için olumsuz etkiler oluşturan yeni bir hava yapısının oluştuğunu söyleyebiliriz. Havanın olağan yapısını bu denli değiştirebilme potansiyeline sahip kirleticileri Keleş ve Hamamcı (2002: 97) iki kümede toplamıştır: Birinci dereceden kirleticiler, belirli bir yerden atmosfere bırakıldığı andan başlayarak havayı bozan kirleticilerdir. İkinci dereceden kirleticiler ise; atmosferdeki kimyasal reaksiyonlar sonucunda oluşan kirleticilerdir.

Keleş'in de belirttiği gibi hava kirletici maddelerin sayısı oldukça fazladır. Havada bulunan kirleticilerin oranından hareketle araştırmacılar hava kirliliği için şöyle bir ölçütü kabul etmişlerdir (Dartma 2005: 108): "24 saatlik bir zaman zarfında, metre küpü içinde 7 mikrogramdan fazla SO₂(kükürt dioksit) gazı bulunması havanın kirliliği için bir ölçü olarak kabul edilmektedir".

Yapılan literatür taraması ve birçok kaynağın gözden geçirilmesi sonucunda hava kirliliğini şöyle tanımlayabiliriz: Hava kirliliği insan veya insan ürünü olan herhangi bir kaynaktan atmosfere bırakılan toz, gaz, sis, duman gibi kirleticilerin havanın olağan yapısını bozarak; havanın canlı (insan, hayvan, bitki vd.) ve cansız (eşya, metal, vd.) varlıklar üzerinde çeşitli olumsuz etkiler oluşturacak şekilde yeni bir yapıya sahip olması olayıdır.

Hava kirliliği yeni bir problem değildir. Dartma'ya göre (2005: 109), hava kirliliği; ateşin ilk kullanıldığı taş devrinde ortaya çıkıp günümüze kadar uzanan bir konudur. Bu kadar eski geçmişe sahip olmasının yanında bu sorun zaman içinde problem olma niteliğini arttırmıştır. Hava kirliliğinin başlangıçtaki konumu arasında farklar olmasının yanında kirliliğe yol açan nedenler de zaman içinde artmıştır. Hava kirliliğine günümüz tarihinden baktığımızda nedenlerinin temelini de yakın tarihlerde birçok dönüşüme yol açan olaylar üzerinden yükseldiğini görmekteyiz.

Keleş ve Hamamcı'ya göre (2002: 100), hava kirliliğinin temelinde kentleşme ve sanayileşme olguları bulunmaktadır. Kentleşmenin hava kirliliğine neden olmasının altında; kentlerde oluşan nüfus yoğunluğunun yanı sıra kentin topoğrafik ve meteorolojik koşullara uygun olmayan biçimde yerleşmesi yatmaktadır. Özdemir'e göre (1997: 31); hava kirliliğine yol açan unsurlar egzoz gazlarından havaya karışıyor ya da havadaki diğer gazlarla (havada başta nitrojen ve

oksijen olmak üzere birçok gaz bulunmaktadır.) birleşerek havanın kirlenmesine yol açıyorlar. Bir alandan havaya yükselen egzoz gazları fazla ise o alanda hem hava kirliliği hem de yoğun bir nüfus varlığını sürdürmektedir. Çünkü nüfusu yoğun olan alanlarda ulaşım araçlarında (otomobil, otobüs, taksi vb.) çeşitlilik söz konusudur. Bu çeşitlilik de havaya karışan egzoz gazının miktarını arttırmakta ve hava kirliliğine yol açmaktadır. Kentleşmenin getirdiği nüfus yoğunluğu sadece ulaşım araçlarıyla hava kirliliklerine yol açmamaktadır. Bunun yanı sıra nüfus yoğunluğunun sonucu ortaya çıkan konut sayısındaki artış da kirliliğin ana nedenlerindedir. Çünkü kentlerdeki ısıtma sistemi, bu sistemin özellikleri ve ısıtma amacıyla kullanılan yakıt türleri hava kirliliğini belirleyen öğelerdendir (Keleş , Hamamcı 2002: 101). Kentleşme olgusunun sonucunda ortaya çıkan kirleticilerin, şehirdeki hava kirliliğinin kaynağı olarak ağırlıkları farklıdır. Örneğin; bir şehirde var olan egzoz dumanları o şehirde var olan bütün hava kirleticilerinin %60'ını oluşturmaktadır. Merkezi ısıtma ve çöplerin yakılmasından kaynaklanan kirliliğin oranı ise %10' dur (Ünal 2012: 87).

Hava kirliliğine yol açan önemli ikinci olgu ise 'sanayileşme' dir. Sanayileşme bir yapıdan başka bir yapıya geçişin yanında yüksek enerji kullanımı vb. durumları da beraberinde getirmiştir. Bu da hava kirliliğine yol açmıştır. Aydın'a göre (Akt: Ünal, 2012: 86); endüstri alanlarının seçimindeki dikkatsizlik birçok ülkede hava kirliliğine yol açmıştır. Endüstri kaynaklı kirliliğin bir diğeri ise; yanma sonucu ortaya çıkan atık gazların yeterli teknik önlemler alınmadan havaya bırakılması durumudur. Keleş ve Hamamcı' ya göre (2002:102) endüstriden kaynaklı kirlenmelerden günümüzde özellikle yoksul ülkeler zarar görmektedir. Çünkü gelişmiş ülkeler fabrikalarını yoksul ülkelere kurmaktadır ve çevre kirliliğini önleyici tedbirleri yeterince almamaktadırlar.

Hava kirliliğine yol açan unsurların çeşitli olması ve havanın ekosistem açısından önemli bir konuma sahip olmasından dolayı hava kirliliğinin etki alanları çeşitlidir. Hava kirliliği yeryüzündeki canlı organizma ve cansız unsurlar üzerinde çeşitli etkiler oluşturmaktadır. Hava kirliliğinin etkilerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Ekosistem için özellikle de insan yaşamı için temel öğe olan hava, insan yaşamını var eden ve sürdüren solunum olanağını sağladığı için insan sağlığında birinci dereceden önem taşımaktadır. Havanın taşıdığı karbon parçacıkları, ozon,

karbon monoksit, kükürt dioksit, doymamış hidrokarbonlar, aldehitler, kanserojen maddeler gibi kirleticiler insanların solunum yollarını etkileyerek normal mekanizmasını bozar, bronşlarda (nefes borusunun akciğerlere giden kollarında) iltihaplara ve daralmalara neden olur. Bu değişiklikler sonucunda da kronik bronşit ve amfizem meydana gelir (Dartma 2005: 111).

Havanın içinde bulunan çeşitli kirletici gazların insan sağlığına etkilerini şu şekilde özetleyebiliriz;

“Ozon gazı, gözlerde ve bronşlarda iltihaplanma ve akciğerlerde ödem yapar.

Nitrojen oksitler, solunum ile alınan bu gaz, kılcal damarlar yoluyla kana karışmakta ve hemoglobinle birleşerek karbondioksite benzeyen bir etki yapmaktadır (Dartma, 2005: 111).”

“Karbonmonoksit, baş ağrısı yapar ve solunum yollarını zedeler.

Arsenik, deri kanseri yapar.

Benzolile kankanseri tehlikesi artar, kalıtım hastalıkları meydana gelir (Çepel, 1992: 197).”

Hava kirliliğinin insan sağlığına zararlı etkilerinin çeşitli örnekleri tarihte yaşanmıştır. Örneğin; “Londra’ da 1952 yılında 4–14 Aralık günlerinde kükürt dioksit miktarının 3700 mg/m³’e çıkması üzerine 4 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Yine Londra’ da 3 Aralık 1962’ de başlayan ve 3 gün devam eden sarı sis esnasında 110 kişi ölmüş, 100 kişi de hastalanmıştır” (Akt: Çepel 1992: 35).

Bir başka veriye göre ise 1985’ te Hindistan’ın Bhepal kentinde bir kimya tesisinde havaya karışan metil izosiyonat gazı 4000 kişinin ölümüne 3000 kişinin zehirlenmesine yol açmıştır (Akt: Çepel 1992: 35).

Hava kirliliğinin insan sağlığına etkisi sadece biyolojik ve fizyolojik değildir. Hava kirliliğinin insan sağlığına psikolojik etkisi de vardır. Örneğin; “hidrojen sülfid ve organik sülfidler, az miktarda dahi çok fena koku yayarak huzursuz edici bir etki yaparlar” (Dartma 2005: 112).

Bilindiği gibi kirli hava atmosfer koşullarını değiştirmektedir. Değişen atmosfer koşulları da iklimi etkilemektedir. Dartma’ya göre (2005: 105); hava kirliliği olan şehirlerde sıcaklık ortalaması normalin üzerinde olmakta ve dikey yönde sıcaklık tedricen artmaktadır. Büyük kentlerdeki ısı artışı ve havayı ısıtan

enerji nedeniyle hidrokopik maddelerin çoğalması, bulutların oluşmasına yağışların artmasına yol açmaktadır (Keleş, Hamamcı, 2002: 104).

Hava kirliliğinin iklime etkisi bunlarla sınırlı değildir. Öztan'a göre (Akt: Dartma 2005: 116); hava kirliliği sonucu kentlerin üzerinde oluşan tabak, ultraviyole (morötesi) ışınlarının da önemli derecede kaybına yol açmakta, bu ise gün ışığının azalmasına neden olmaktadır. Şehrin atmosferinde biriken gaz ve tozlar bir tabaka oluşturarak güneş ışınlarının yerine ulaşmasının sınırlamakta, karbondioksit ve sera etkisi meydana getirmektedir.

Hava kirliliğinin hayvan türleri üzerindeki olumsuz etkileri insanlarda solunum yoluna bağlı olarak çıkan ortaya zararlı etkilerin pek çoğunun yaşanması şeklindedir. Hava kirliliğinin bitkiler üzerinde de çeşitli etkileri vardır. Hava kirliliğine yol açan gazların bitkiler üzerindeki etkilerini Dartma şöyle açıklamıştır (2002:116): “SO₂ (kükürt dioksit) gazı bitkilerde, fotosentez olayını yavaşlatmakta, oksidasyon işlemine engel olmakta ve kloroplastlardaki magnezyumun kurumasına yol açmaktadır.

Flüoritler, bitkiler üzerinde toplanarak bunları kısmen kurutmakta; aldehitler, bitkilerde yaprakların stomoları etrafındaki hücrelerde tahribata neden olmaktadır”.

1.3.2. Su Kirliliği

Hava gibi su da hayatın sürmesinde vazgeçilmez bir yere ve öneme sahiptir. Su kirlenmesi basit bir olay değildir. Çünkü kirlenme sonucunda yeraltı sularının, akarsuların, denizlerin, göllerin ve birçok su kaynağının fiziksel, biyolojik, fizyolojik ve ekolojik özelliği bozulmaktadır. Suyun kirleticiler tarafından yapısının kullanılamaz hale gelecek şekilde bozulması, canlı hayatın yok olma tehlikesiyle karşılaşması demektir. Bundan dolayı su kirliliği üzerine literatürde çeşitli tanımlar yer almaktadır. Bu tanımlardan birkaçını şöyle ifade edebiliriz:

Gürpınar'a göre (1998: 111); “su ortamının doğal dengesinin bozulmasına su kirlenmesi denir.” Bu tanıma yakın bir tanımla da Gündüz (1998: 73) “Bir sudaki (akarsu, göl veya deniz) canlı hayatın (akuatik hayatın) değişmesine o suyun kirlenmesi denir” tanımlamasıyla yapmıştır. Bu iki tanımda ortak nokta su kirlenmesi sonucunda; suyun yapısında ve doğal dengesinde çeşitli değişikliklerin ortaya çıktığına ilişkin düşüncedir. Çepel, su kirliliği neden olan maddelerin olduğunu belirterek su kirliliğini şöyle tanımlamıştır (1992: 201): “İstenmeyen maddelerin

suyun niteliğini ölçülebilecek oranda kötüleştirecek miktar ve yoğunlukta suya karışması olayıdır.” Bu tanıma yakın bir tanımı da Yıldırım su kirliliği (1997: 79); “Suyun yararlı kullanımını etkileyecek miktarda kimyasal fiziksel ya da biyolojik maddelerin katılmasıyla kalitesinin bozulmasıdır” tanımlamasıyla yapmıştır. Bu tanımlardan yola çıkarak suyun niteliğinin çeşitli fiziksel ya da biyolojik madde atıklarıyla değiştiğini ve suyun kalitesinin bozulduğunu söyleyebiliriz.

Özdemir ve Yükselmiş'e göre (1997: 36) “suyun kullanılmasını bozacak veya zarar verecek derecede niteliğini düşürecek biçimde suyun içerisinde organik, inorganik, radyoaktif ve biyolojik herhangi bir maddenin bulunmasına su kirliliği denilmektedir.” Bu tanımdan farklı olarak Yıldız, su kirlenmesinin etkilerinin olduğunu belirterek su kirliliğini şöyle tanımlamıştır (2000: 105): “Su ortamlarının, çeşitli yollardan karışan bazı maddelerle ilk özelliklerinin ve kalitesinin değişerek insan ve diğer canlıların yaşamını olumsuz yönde etkileyebilecek biçimde bozulmasıdır”.

Yapılan bu tanımlardan yola çıkarak su kirliliğini şöyle tanımlayabiliriz: Çeşitli kaynaklardan sulara bırakılan organik, inorganik, radyoaktif, biyolojik gibi atık maddelerin; suyun fizyolojik, biyolojik ve kimyasal niteliğini bozacak miktar ve yoğunlukta su da bulunması, bunun sonucu olarak da suyun doğal yapısını ve kalitesini kaybederek insan ve diğer canlıların yaşamını olumsuz etkileyecek biçimde yeni bir yapıya sahip olması olayına su kirliliği denir.

Su kirliliği genelde insanların su üzerindeki ve içindeki faaliyetlerinden, endüstriyel atıklardan, radyoaktif atıklardan dolayı meydana gelir. Su kirliliği kirliletiç kaynaklar açısından incelendiğinde tarımsal faaliyetlerin neden olduğu kirlilik, sanayi faaliyetlerinin neden olduğu kirlilik, yerleşim yerlerindeki atıkların neden olduğu kirlilik olmak üzere üç sebepten söz edilebilir.

Tarımsal faaliyetlerde çeşitli bitki hastalıklarıyla mücadele etmek için kullanılan pestisitlerin, verimin artırılması için toprağa verilen gübrelemenin, toprak erozyonunun vd. kirlileticilerin de dahil olmak üzere, her türlü tarımsal faaliyetlerin sonucu meydana gelen kirliliğe tarımsal kirlilik denir. Kirliliğe yol açan kaynaklar açısından tarımsal kirlilik çeşitli şekillerde görülür:

1. Toprak erozyonu, toprağın aşınmasını önleyen bitki örtüsünün yok edilmesi sonucu toprağın, özellikle yüksek eğimli yerlerdeki toprağın, su ve

rüzgârın etkisiyle aşınması durumudur. Toprak erozyonu toprağın genel yapısına birçok olumsuz etki yapmasının yanında, aşınan toprağın biriktiği alan açısından da çeşitli çevre sorunlarına neden olmaktadır. Toprağın biriktiği alanlardan biri sudur. Keleş'e göre (2002:116); göllerin, limanların, baraj göllerinin, göletlerin tabanlarının aşınan toprakla örtülmesi sonucunda bu su kaynaklarının kullanım ömrü kısalmaktadır. Dartma'ya göre (2005: 96) su kirliliği yönünden toprak erozyonunun en önemli ve etkili tesiri tarım arazilerinden fosforun sedimentlerle akarsu ve göllere taşınarak “ötrofikasyon” olayına neden olmasıdır. Ötrofikasyon olayı sonucunda, su kaynaklarına karışan zengin besin maddeleri, bazı yosun türlerini çoğalmasına ve erimiş oksijen tüketimini artırarak diğer bitki ve hayvan türlerinin yaşamını engellemektedir.

2. Tarımsal faaliyeti artırmak için başvuru alan yapay gübreleme içinde barındırdığı kimyasallardan dolayı kirliliklere yol açmaktadır. Bu tür kirleticilerin en önemlileri azot ve fosfordur. Bilindiği gibi toprağa verilen kimyasallar doğal yollarla sulara ulaşmaktadır. Fosfor ve azot gibi kimyasalların sularda oluşturduğu kirliliği Keleş şöyle açıklamıştır (2002:117) Fosfor ötrofikasyon denilen kirliliğin nedeni olurken, yüksek miktardaki azotta azot zehirlenmelerine neden olmakta, toplu balık ölümlerine yol açmaktadır.

3. Hayvansal atıkların neden olduğu kirlilik, hayvan ağıl ve ağıllarından yağmur sularıyla yıkanan idrar ve dışkı atıklarını temizleme sularına, oradan da yüzey sularına veya hayvan gübresinin tarlalara serilmesinden sonra yağışlarla yıkanarak yüzey sularına karışması şeklinde bir kirlilik çeşididir (Dartma 2005: 96).

4. Tarımsal mücadele ilaçları, yaban otları, böcekler gibi toprağın verimini düşüren unsurlara karşı kullanılmaktadır. Keleş ve Hamamcı' ya göre (2002:117); toprağın verimini artırmaya yönelik kullanılan zararlı ilaçlar yani pestidler yıkanarak su kaynaklarına karışırlar. Dartma'ya göre (2005: 97); pestidlerde bulunan DDT (diklordifeniltri-klor), ilaç uygulanmasından uzun süre sonra dahi gerek toprakta gerekse bitkilerde kalır. Bu hidrokarbonun diğer bir özelliği de biriktirici olmasıdır. Organizmalar, DDT'yi dışarı atamamakta, yağ dokularında depo etmekte, DDT zamanla bu dokularda birikerek zehirli olabilecek seviyeye ulaşabilir. DDT ve benzeri hidrokarbonlar, Keleş ve Hamamcı' nın da belirttiği gibi sulama suyu ve yağışlarla bitkilerin kök bölgesine ve sulara taşınarak toprak ve suyu kirlendirir.

Çevre sorunlarının temel nedenini oluşturan sanayileşmenin sonucu olarak ortaya çıkan endüstri kuruluşları birçok çevre sorununun yanında su kirliliğine de neden olmaktadır. Keleş'e göre (2002: 117), "sanayi ürünlerinin atıkları ile kirlenmenin yanı sıra, sanayi kuruluşlarının sıvı atıklarıyla da sular kirlenmektedir."

Sularda patojenik bakteri, mantar, alg, patojenik protozoa vb. bulunması nedeniyle meydana gelen kirlilik türü biyolojik kirlenmedir. Suların hijyenik açıdan kirlenmesine neden olan bu organizmalar genellikle hastalıklı veya hastalık taşıyıcı olan hayvan ve insanların dışkı ve idrarlarından kaynaklanır (Dartma 2005: 98).

Nükleer denemeler ve nükleer santral nedeniyle atmosferde biriken radyoaktif maddeler, yağışlarla yeryüzüne düşerek su kaynaklarına karışmaktadır. Bu da suda radyoaktif kirliliği meydana getirmektedir. Bu yoldan doğal su döngüsüne giren radyoaktif maddelerin yanı sıra, nükleer santrallerde meydana gelen sızmalar radyoaktif maddelerin doğrudan suya karışmasına neden olmaktadır.

Yerleşim yerlerindeki atıkların neden olduğu kirliliğin iki önemli kaynağı çöpler ve kanalizasyon atıklarıdır. Bu kaynakların nicelik olarak artmasının altında nüfus yoğunluğunun kentsel yerleşmelerde artma durumu vardır. "Evsel atıklar karışıkları sularda kimyasal, fizyolojik ve biyolojik kirlenmelere neden olmaktadır. Yerleşme yerlerinden kaynaklanan kirlilik içinde hastane atıkları da önemli bir yer tutmaktadır" (Keleş, Hamamcı, 2002: 120).

Birçok canlı organizmaya hayat veren suyun kirlenmesi durumunda çeşitli canlılar zarar görür. Su kirliliğinin canlı yaşama yaptığı etkileri insan sağlığına etkisi ve doğaya etkisi şeklinde şöyle açıklayabiliriz:

Keleş'e göre (2002: 120); tüm kullanılmış sular ya deniz, göl, akarsu gibi yüzeysel su kaynaklarına bırakılmakta ya da geçirimli zeminlere dökülerek yeraltı su kaynaklarına sızdırılmaktadır. Kullanılmış suların herhangi bir işleme tabii tutulmadan bu kaynaklara konulması, su kaynaklarında insan sağlığına zararlı maddelerin ve mikropların oranının artmasına neden olmaktadır.

Suda meydana gelen kirlenme; suyun fizyolojik, biyolojik, fiziksel yapısını bozarak insan sağlığının çeşitli sorunlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Dartma'ya göre (2005: 104); tifo, kolera, bakterilere bağlı sarılık vb. salgın hastalıkların temelinde su kirliliği vardır.

Suların kirlenmesi insan sağlığını doğrudan etkilediği gibi bazı durumlarda çeşitli araçlar aracılığıyla da etkiler. Örneğin; sulardaki kirlenme sonucunda çeşitli mikropları bünyesine alan su canlılarının insanlar tarafından tktilince, kirlilik sonucu ortaya çıkan mikropların aracı canlılarla insana geçmesine yol açar. Ayrıca sulama suyu olarak kullanılan suların kirlenmesi durumunda da insan sağlığı tehdit altındadır. Çünkü sulama sonucunda insanlar tarafından tktilen bazı bitkiler bünyesine çeşitli mikropları alır.

Kısaca su kirliliği insan sağlığını sadece içme suyu olarak kullanma işleviyle değil çeşitli besin maddelerine dâhil olarak da tehdit eder.

Su kirlenmesi sudan faydalanan insanı etkilediği gibi doğada yaşayan diğer canlıları da (bitki, hayvan, mikroorganizma, bakteriler vs.) olumsuz şekilde etkilemektedir. Su kirliliği sonucunda suda yaşayan birçok canlının hayatı zarar görmektedir. Kimi canlılar kirlenme sonucunda tamamen tükenirken kimi canlıların da yapısında çeşitli bozulmalar meydana gelir.

Suyun kirlenmesinden kaynaklanan bitki topluluklarının yok olması, bitki topluluklarında yaşayan hayvan türlerinin de yaşam alanlarına zarar vererek bazı hayvan türlerinin yer değiştirmesine bazı türlerin ise yok olmasına neden olmaktadır.

1.3.3. Toprak Kirliliği

Toprak ekosistemdeki tüm canlılar (insan, hayvan, bitki) için vazgeçilmez unsurdur. Toprağın altında (köstebek, solucan vs.) ve üstünde (insan, bitki vs.) birçok canlı yaşamını sürdürmektedir. Toprak ekosistemi oluşturan ögelere hayat verirken ögelerin birbiriyle ilişki kurmasıyla canlılığını sürdürmektedir. Sönmez' e göre toprak (1992: 37), çok uzun yıllar içerisinde kendini yenileyebilen, iyi kullanılmadığı ve korunmadığı takdirde kısa sürede kaybedilebilen bir doğal kaynaktır. Toprağın canlı bir organizma gibi olması ve uzun yıllar içinde kendini yenileyebilmesi gibi nedenler topraktan faydalanılırken dikkatli davranmayı gerektirmektedir. Fakat insanların topraktan faydalanırken yeterli özeni göstermemesi toprak kirliliğini ortaya çıkarmıştır. Toprak kirliliği kavramı üzerine literatürde birçok tanım yer almaktadır. Yapılan bu tanımlardan birkaçını şöyle belirtebiliriz.

zey'e göre toprak kirliliği (2001: 64); toprağın değer kaybetmesidir. Toprağın değer kaybetmesinin nedeni toprağın yapısının çeşitli nedenlerden dolayı bozulmasıdır. epel toprak kirliliğine yol açan unsurlara da vurgu yaparak toprak

kirliliğini şöyle tanımlamıştır (1992:204): “Toprağın üstüne ve içine bırakılan zararlı atık maddelerin toprağın fiziksel ve kimyasal karakteristiklerini bozmasıdır”. Keleş’ e göre ise toprak kirliliği (2002:123); “insan faaliyetleri sonucunda, toprağın fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısının bozulmasıdır”. Bu tanımlar ışığında çeşitli zararlı maddelerin insan faaliyetleri sonucunda toprağa bırakılmasıyla toprağın bir yapı değişikliğine uğradığını söyleyebiliriz.

Taşatar’a göre toprak kirliliği (Akt: Özdemir 1997: 36), “çevrenin bir bileşeni olan toprağın, insanlar tarafından özümleme kapasitesinin üzerindeki miktarlarda, çeşitli bileşikler ve toksit maddeler ile yüklenmesi sonucunda anormal fonksiyonlar göstermesidir.” Bu tanıma yakın bir tanımı da Dartma (2005:84): “Toprak kirliliği, insanın, insan ve doğa ile sürdürdüğü ilişkiler sonucunda toprağın tabii denge içerisinde normal fiziksel, kimyasal, biyolojik ve jeolojik yapısında, doğal kullanıma amaçlarına aykırı düşen değişmeler, yıpranma, tükenme ve bozulmalar meydana gelmesi” tanımlamasıyla yapmıştır. Bu iki tanımda dikkate değer noktalardan biri, toprağın çeşitli nedenlerden dolayı kirlenmesi ve yapısının bozulmasından dolayı toprakta meydana gelen işlevsel bozulmalardır.

Yapılan tanımlamalardan yola çıkarak kapsamlı bir toprak kirliliği tanımını şöyle yapabiliriz: Doğal bir kaynak olan toprağın, insanın insanla ve doğayla kurduğu ilişki sonucunda; özümleme kapasitesini aşacak şekilde çeşitli kirleticilerin (toksit, zararlı maddeler, vd.) toprağın üstüne ve altına bırakılması durumunun insan ve doğa yaşamına olumsuz etki yapacak hale gelmesine toprak kirliliği denir.

Toprak parçası üzerinde yaşam inşa eden insanların etkinliklerinin bir kısmı doğrudan toprağın kirlenmesine neden olurken bir kısmı da önce hava ve su da kirliliğe neden olup ardından toprak kirliliğine yol açmaktadır. Toprak kirliliğine yol açan birçok faktör vardır. Toprak kirliliğinin nedenlerini şu şekilde açıklayabiliriz:

1. Havadan kaynaklanan kirlenme çeşitli toprak kirliliğine yol açmaktadır. Havadan kaynaklanan kirlenmenin kökeninde asit yağışları vardır. Çepel asit yağışlarının oluşumunu şöyle açıklamıştır (Çepel 1992: 42): Termik santrallerin bacalarından çıkan duman içinde bulunan kükürt dioksit ve azot oksitleri gibi gazların, atmosferdeki nem ile birleşmesi sonucunda yakıcı asitlere (sülfürik asit, nitrik asit vb.) dönüşmesi bu asitlerin de kar, yağmur, su olarak yeryüzüne ulaşması olayıdır. Keleş’ e göre asit yağmurları (2002: 124), toprakta kirlenmeye yol açmakla

birlikte, toprağın üzerinde ki bitki örtüsüne de zarar vermekte bu da toprak aşımını (erozyonu) artırmaktadır. Asit yağmurları toprağa can veren mikroorganizmaların ölmesine de yol açmaktadır.

2. Endüstri kuruluşlarına ait atık sularındaki inorganik ve organik zararlı maddeler sulama suyuyla tarım topraklarına geçerek toprak kirliliğini oluşturmaktadır (Çepel 1992: 205). Keleş'e göre(2002: 124); "topraktaki kirlenme zamanla ürünlere geçmekte, yetişen bitkilerin kirlenmesi bu bitkilerle beslenen hayvanlara geçmekte ve sonunda insan besin zinciri kirlilikten etkilenmektedir". Görüldüğü gibi toprak kirlenmesine yol açan insanlar bu kirlenmenin sonucunda ortaya çıkan olumsuz etkilerden önemli ölçüde etkilenmektedir.

3. Tarım ilaçları da toprak kirlenmesine yol açmaktadır. Tarım ilaçlarının kullanımındaki amaç; tarımdan elde edilen verimi olumsuz etkileyen böcek ve yabancı otlarla mücadeleyi kazanmaktır. Fakat "böcek ve yabancı ot öldürücü (pestisit)tarım ilaçları, havadaki tozlara yapışmak suretiyle veya bunların, bitkilerin yapraklarında kalan miktarları yağmur ya da sulama sularıyla toprağa karıştırarak toprağın kirlenmesine yol açmaktadırlar" (Dartma 2005: 86). Bu ilaçların kullanım amacı ve neden olduğu olumsuz durum arasındaki zıtlığın asıl nedeni bu ilaçların kimyasal niteliğe sahip olmasıdır. Çünkü hangi amaçla kullanılıyor olursa olsun doğal dengeye müdahale amacıyla kullanılan kimyasalların etkisi, doğal yapıya verdiği zarar engelden daha ileri bir aşamayı teşkil eder. İlaç kullanımı kadar kullanılan ilacın kimyasal niteliği ve dozu da toprak kirliliğinin derecesini etkilemektedir.

4. Üretimi artırmak için kullanılan yapay/suni gübrelerin, yarattığı kirlilikte önemli bir boyuttadır. Yapay gübre türlerinin yanlış seçimi ya da aşırı kullanımı, bunların da kimyasal madde olmaları nedeniyle toprak kirlenmektedir (Keleş ve Hamamcı,2002: 25). Örneğin; "gübrelerin bazıları, bitki besin maddelerinin tuzla tutulmasına neden olurken giderek toprakta tuzluluk problemini de meydana getirmektedir" (Dartma 2005: 87). Görüldüğü gibi topraktan daha iyi faydalanmak için toprağın verimini artırmaya yönelik kullanılan gübrelerin de bilinçli şekilde kullanılmaması kirliliğe yol açmaktadır.

Toprak fiziksel, kimyasal ve biyolojik faktörlerin oluşturduğu çok kompleksli bir yapıya sahiptir. Onun için topraktan yararlanmak istiyorsak ona bir materyal gibi

değil bir canlı varlık gibi yaklaşmalıyız. Ancak bu şekilde yaklaşarak topraktan faydalanmayı sağlıklı bir şekilde yapabiliriz. Aksi durumda toprağın altında ve üstünde bulunan canlı yaşamına zarar vererek, toprakta çeşitli kirlenmelere yol açarız. Toprakta meydana gelen kirlenmelerin etkilerini de daha sonra onu kirletenler olarak en fazla biz yaşarız. Topraktaki kirlenmenin meydana getirdiği başlıca olumsuz etkileri şöyle sıralayabiliriz:

1.Yaşlık ve çoraklık ya da taşlık ve kayalık gibi toprağın yapısından kaynaklanan bozukluklar toprağın verimini düşürür, bitkilerin gelişmesini engeller. Yaşlık toprağı kullanılmaz duruma getirir. Taşlık ve kayalık ise tarım makinelerinin kullanımını güçlendirir (Keleş 2002: 129).

2.Gübreleme toprağın verimini artırmak amacıyla yapılmasına karşın, bazı durumlarda önemli toprak sorunlarına neden olmaktadır. Gübrelemenin etkilerini şöyle sıralayabiliriz.

2.1. Toprağı tanımadan yapılan gübrelemenin etkilerini Keleş şöyle belirtmiştir (2002: 129): “Yanlış gübre türü kullanarak bitkilerin yanmasına, kurummasına uygun olmayan zamanda, yanlış toprak derinliklerine gübre vererek verimin azalmasına, toprak yapısının ve koşullarının bozulmasına, topraktaki bitki besin maddesi dengesinin bozulmasına neden olmaktadır”.

2.2. Aşırı gübrelemenin temel nedeni topraktan dönüm başına fazla ürün alınmasını sağlamaktır. Böyle bir amaç için yapılan gübrelemenin zararları kısa vadede getireceği kardan daha fazladır. Her ne kadar gübre toprağın verimini artırıyor olsa da kimyasal bir özelliğe sahiptir. Suni gübrelemenin kimyasal yapısı onun kullanımında dikkati gerektirir. Güney’ e göre (Akt: Fersahoğlu 2011:12), gübrelerin bilinçsizce kullanılması halinde sağlık açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkar. Toprağın verimini sağlayan toprak mikroorganizmaları gübreleme sonucu kirlenen topraktan büyük ölçüde zarar görür. Toprağı canlı kılan zararlı bakterilerin kirlenme sonucu ortadan kalkmasıyla zararlıları çoğalır. Bu zararlı bakteriler de ürünün kalitesinin düşmesine yol açar.

2.3. Tarımda kullanılan gübrelerin taşıdığı elementlerin niteliği de toprak kirlenmesine ve bu kirlenmenin etkilerinde çeşitliliğe neden olur. Güney’ e göre (Akt: Fersahoğlu 2011: 112) aşırı azotlu gübre kullanılması halinde ürün miktarı ve kalitesi düşer, fizyolojik ve fizyonomik hastalıklar ortaya çıkar. “Yüksek düzeyde

nitrojenli gübre kullanımı, o toplumda yetişen bitkilerde nitrojen türü kanserojen maddelerin artmasına, bazı bitkilerde zararlı birikimlerin oluşmasına yol açar” (Keleş 2002:129 -130).

3. Gübreleme gibi topraktaki verimin artmasını sağlamak amacıyla izlenen diğer yol tarımsal ilaçların kullanılmasıdır. Tarımsal ilaçların kullanım amacı; tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkileyen bitki hastalıkları, yaban otları ve zararlı böcekleri yok etmektir. Bu amaçla kullanılan ilaçlar zehirli maddelerdir. Bunların kullanımında da dikkatli davranmak önemlidir. Güney’e göre (Akt: Fersahoğlu,2011: 12), bu maddeleri kullanırken tür ve miktarına çok dikkat etmemiz gerekir. Çünkü bunların büyük bir kısmı bozulmadan uzun bir süre kalabilir ve yeni kirlenmelere yol açabilir. Örneğin; aşırı derecede pestisit kullanımı sonucunda toprak kirlenmesinin yanında, zehirli maddelerin besin zincirine karışımı gibi son derece tehlikeli bir durum ortaya çıkabilir. Tarımsal mücadele ilaçları kullanılırken; ilacın doz ve türünün yanında kullanıldığı zamanda önemlidir. Eğer böceklerin üreme döneminde ilaç kullanımı gerçekleşirse yumurta içinde bulunan canlı ilahtan zararlı etki alamayacağı gibi bu ilaca karşı bir tanıma gerçekleştirir. Fizyolojisinde tanınmış olan ilaca karşı bir direnç gerçekleşir. Bu da zararlı olan canlının ilaca dirençli bir şekilde üremesine neden olur.

4. En önemli toprak sorunlarından biri olan erozyonu Yıldırım şöyle tanımlamıştır (1997: 36): Havanın ya da insanların müdahalesi sonucunda toprağın asıl yerinden kopması, taşınması ve başka bir yerde kalma sürecidir. Başka bir tanıma göre erozyon, toprağın aşınmasını önleyen bitki örtüsünün yok edilmesi sonucu koruyucu örtüden yoksun kalan toprağın su ve rüzgârın etkisiyle aşınması ve taşınması olayıdır (Özey 2001: 162). İnsanların çevreye müdahalesinin sonuçlarından biri olan erozyonun çevreye etkisi önemli bir ölçüye sahiptir. Keleş’e göre (2002:130), erozyon miktar olarak toprak kayıplarına yol açmakla beraber, toprağın verimli olan üst kısmını sürüklediğinden verimliliği düşürür. Erozyon olayı doğa kurallarına göre olduğu sürece aşırı bir tehdit oluşturmamaktadır. Çünkü rüzgârın etkisi ile yüksek yerde bulunan toprağın kayması gözlenen bir durumdur. Fakat doğaya müdahale ile bu olayın toprak kayıplarının olağan seyrinin dışına çıkması istenen durum değildir. Normal seviyenin üstünde bir toprak kaybı, toprağın verimini düşürmekte ve hem topraktan faydalanan insan açısından hem de toprakta

yaşayan çeşitli bitki, mikroorganizma, bakteri vd. canlılar açısından olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Ayrıca toprağın verimliliğini sağlayan, mikroorganizmaları barındıran, besin maddesi sağlayan toprağın kısmının taşınması olayı gelecek zamanlarda ciddi beslenme sorunlarına yol açabilir.

Erozyon sonucu taşınan verimli topraklar sadece ondan faydalanan canlılar için olumsuz etkiler oluşturmamaktadır. Özey'e göre (200:163) erozyon sonucu taşınan verimli topraklar, baraj göllerini doldurarak, barajların ekonomik ömürlerini kısaltmaktadır. Bu durum da bize toprağın taşınması olayı kadar toprağın nerede biriktiği olayının da önemli olduğunu göstermektedir. Keleş'e göre (2002:130) erozyonla taşınan topraklar verimli araziler üzerinde birikebilir bu da o arazinin üretkenliğini düşürür. Toprağın üst bölümünün taşınması çeşitli canlı yaşamı için olumsuz bir olaydır. Toprağın yapısının erozyon sonucu değişmesiyle, toprağın nicel (verim gibi) ve nitel (kalite gibi) olarak etkilenir. Ayrıca toprağı canlı kılan bakteri, mikroorganizma vd. küçük canlıların ortadan kalkması ile toprak canlı kalma özelliğini yitirir. Çepel'e göre(1992:207), erozyon ile toprakların su tutma kapasitesi azalır ve toprak çimlenme niteliğini kaybeder. Çünkü erozyonla toprağa can veren humuslu üst toprak götürülmekte, altta sıkışmış mineral maddece zengin toprak kalmaktadır. Toprağın humuslu üst kısmı yüzde 2-5 oranında organik madde içeren alt topraktan 5 kat daha çok su biriktirme kapasitesine sahiptir.

1.3.4. Gürültü Kirliliği

Dünya nüfusunun hızlı artışı, endüstrileşme, kentleşme gibi durumlar gürültü kirliliğinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gürültü en dar anlamda 'rahatsız edici ses' olarak tanımlanabilir. Çepel' e göre gürültü (1992: 208); “insanlarda sağlık açısından geçici bir zaman için ya da sürekli olarak zarar veren seslerdir”. Bu tanımda gürültünün geçici bir zaman için ya da sürekli bir zaman içinde insanlara zarar vermesi durumuna vurgu yapılmıştır. Kural, gürültüyü fiziksel bir olay olarak şöyle açıklamaktadır (Akt. Dartma 2005: 119): “Gaz, sıvı ve katı bir ortamdaki titreşimlerin havaya iletilmesinden doğan titreşimsel enerjidir”. Gürültünün etkilerine vurgu yaparak Yıldırım gürültüyü şöyle tanımlamıştır (1997: 41): “insanlar üzerinde olumsuz fizyolojik ve psikolojik etkiler yaratan arzu edilmeyen seslerdir”.

Gürültü seviyesi “desibel” (dB) birimi ile ölçülür. İnsanlar her gürültü seviyesinden farklı şekilde etkilenir. Gürültü ruh sağlığı, sinir sistemi ve işitme duyusu üzerinde çeşitli olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Barth’a göre gürültü (Akt: Çepel 1992: 210); kılcal damarların daralmasına, kan basıncının artmasına, kalp atışı, kan dolaşımı ve solunum rahatsızlıklarının meydana gelmesine neden olur.

Dartma’ya göre (2005: 121); gece uykusuzluğu başlangıcına, öfkeye, alınganlığa, konsantrasyon yitirmeye, reaksiyon kapasitesini zayıflatmaya, uyku bozukluğuna, zihinsel yorgunluğa, başta dikkat ve idrak olmak üzere bütün kognitif fonksiyonların azalmasına ve psişik gerilimin artmasına neden olur.

Baş ağrıları ve dolaşım sistemi bozukluklarına ve sağlıklara neden olmaktadır (Özdemir, Yükselmiş, 1995: 43–44).

1.3.5. Diğer Önemli Çevre Sorunları

Çevre sorunları hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği ve gürültü kirliliğinden ibaret değildir. Ekosistemde ortaya çıkan çok çeşitli, birbirine bağımlı ve karmaşık sorunlarla karşı karşıyayız. Bunlardan önemli olarak gördüğümüz bazı sorunlar şunlardır:

1.3.5.1. Işık Kirliliği

Işık kirlenmesi özellikle 1950’li yıllardan sonra giderek artmıştır. Fakat gözü rahatsız etmesi halinde dikkati çektiği için pek önemsenmemiştir (Güney 2004: 259). Işık kirliliği, ışığın istenmeyen ya da gerekmeyen yerleri aydınlatması, gözün normal algılama düzeyini aşıp görme yetisini bozması ve nesnelere görünürliğünün kaybolması; ışığın bir bölümünün doğrudan gökyüzüne gitmesi, belli bir aydınlatma için gereğinden fazla ışık kullanılmasıdır (Akt: Dartma 2005: 124).

Işık kirlenmesi şu sonuçlara yol açar (Güney 2004: 259–260):

Işık kirlenmesi göz kamaşmasına dolayısıyla trafik kazalarına yol açabilir.

Işık kirlenmesi nedeniyle gökbilim gözlem istasyonları verimli çalışamazlar. Bunların kalabalık kentler dışına kurulması zorunluluğu bu nedenle ortaya çıkmaktadır.

Işık kirlenmesi yapay gökyüzü parlaklığına yol açmaktadır. Çünkü kentlerde yapay aydınlatma bilimsel veriler dikkate alınarak yapılmamaktadır.

Işık kirlenmesi doğal yaşamı da etkiler. Gece uçan göçmen kuşlar yollarını şaşırırlar. Aşırı ve kötü aydınlatılmış gökdelenlere, kulelere çarpan göçmen kuşlardan yalnız bir gece boyunca aynı yerde binlercesinin ölebildiği bilinen gerçeklerdendir.

1.3.5.2. Radyoaktif Kirlilik

Nükleer santrallerde, nükleer denemeler sebebiyle atmosfere yayılan radyoaktif maddelerin, yağışlarla yeryüzüne düşerek suya karışmasıyla ortaya çıkan kirlenmeye radyoaktif kirlenme denir (Keleş, Hamamcı, 2002: 119).

Radyoaktif kirliliğin en önemli özelliği, kirliliği yaratan kirleticilerin ömürlerinin çok uzun olmasıdır. Radyoaktivitenin canlılar üzerindeki etkisi, radyoaktif maddelerin şiddetine, alınma süresine ve ne miktarda alındığına bağlıdır.

Radyoaktivitenin insan üzerinde çok büyük olumsuz etkileri vardır. Örneğin, akyuvarları yok etmekte, kemik iliğinde, pankreasta, lef bezlerinde tahribata neden olmakta, vücudun bağışıklık sistemini bozmaktadır. Bu etkiler doğal olarak hayvanlar içinde geçerlidir.

Bitkiler üzerindeki etkileri çok açık bir biçimde gözlenebilmektedir. Yapılan denemelerde bir ormana verilen güçlü gama ışınları, büyük tahribata neden olmuş, ağaçlar belli bir süre sonra kurumuştur.

Yine radyoaktif madde içeren yağışların bütün canlılar üzerinde etkili olduğu ve çevrede büyük tahribata yaptığı bilinmektedir. 1986 yılında Çernobil Nükleer Santrali Kazası radyoaktivitenin çevrede yarattığı olumsuz etkilere canlı örnektir (Yıldız vd. 2000: 115).

1.3.5.3. Katı Atık Kirliliği

Toplumların çeşitli sosyo-ekonomik etkileri sonucunda işe yaramaz hale gelen ve akıcı olabilecek düzeyde sıvı içermeyen her türlü madde ve malzemeye katı atık adı verilmektedir. Tarımsal ve sanayi etkinliklerinden ortaya çıkan katı atıklar, kentlerdeki çeşitli birimlerden (ev, hastane, okul vb. yerlerden) toplanan süprüntü ve çöpler ile su ve atık su arıtımı tesislerinde ortaya çıkan çamurlar bu katı atıklar içinde yer almaktadır. Bu açıdan atıkları kaynaklarına göre;

1. Sanayi ve katı atıkları,
2. Tarım katı atıkları,

3. Arıtım tesisleri katı atıkları olarak dört gruba ayırmak mümkündür.

Her türlü hafif ve ağır sanayi tesislerinin ve imalathanelerin istenmeyen nitelikteki katı madde ve çamurları sanayi atıkları kapsamına girmektedir. Bu atıkların nitelik ve nicelikleri doğrudan üretim teknolojisine bağlı bulunmaktadır.

Bitki ve hayvan ürünlerinin elde edilmesi ve işlenmesi sonucunda ortaya çıkan katı atık ve artıklar tarımsal katı atık olarak nitelenmektedir. Mezbahan atıkları da bu atıklar içinde yer almaktadır.

Su ve atık su arıtma tesislerinin çeşitli ünitelerinden ortaya çıkan değişik özellikleri olan çamurlarda arıtım tesisleri katı atıklarını oluşturmaktadır. Özellikle geleneksel biyolojik tasfiye yöntemlerini kullanan evsel atık su arıtma tesislerinde önemli miktarlarda çamur üretilmektedir.

Kentlerde ortaya çıkan atıklar (çöpler) ise, konutlar, ticari ve resmî kurumlar, hastaneler vb. yerlerden atılan ve işe yaramayan kalıntılardan oluşmaktadır. Nitekim kentlerdeki nüfus yoğunlaşması ve tüketim alışkanlıklarındaki değişmelere koşut olarak kentlerdeki çöp miktarları önemli ölçülerde artmaktadır (Ertük 1996: 76–77).

BÖLÜM 2

2.1.İnsanın Doğayı Algılayışı

Tüm diğer canlılar gibi insan da var olduğu günden bugüne, doğa ile etkileşim içinde olmuştur. Günümüz toplumlarının temel tartışma zeminlerinden birini oluşturan bu etkileşim; kimilerine göre yaşamın sürekliliğini sağlayan doğayla bir bütünlük arayışını sunarken, kimilerine göre ise; insanın doğaya hâkim olma mücadelesinin tarihini sunmaktadır. İnsanın doğa anlayışının evrim çizgisini İlk Dönemlerde doğa anlayışı, Antik Yunan' da doğa anlayışı, Orta çağ Döneminde doğa anlayışı ve modernleşmeye birlikte ortaya çıkan doğa anlayışı sınıflaması yaparak şöyle açıklayabiliriz:

İlk insan topluluklarında doğaya uygun yaşama anlayışı hâkimdi. Bu anlayış insanı adeta yok etmeye çalışan doğaya karşı yaşam mücadelesi verme durumunun sonucuydu. İlk dönem insanların doğa karşısındaki zayıflığı doğadaki olayları anlamlandırma çektığı güçlükler onları doğaya bağımlı kılmıştır. Bu bağımlık doğada bulunan besin maddeleriyle yetinme anlayışını insanlarda hâkim kılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu dönemde insan doğa ilişkileri mikro çevre istismarcılığı biçimindeydi. İnsanların doğal enerji kaynaklarından faydalanma oranları pek yüksek değildi. Ertük'e göre (1998: 26) 400 bin yıl kadar önce ateşin bulunması insanın doğa karşısında kazandığı ilk zaferi olmuştur. Böylece ateşin bulunması insanın doğaya karşı enerji savaşında önemli aşamayı oluşturmuştur. İnsanoğlu gelişim süreci içinde yaşamını sürdürebilmek için sürekli yeni enerji ve besin kaynağı bulmaya yönelmiştir. Bu yönelişin bir sonucu olarak bitki kullanımının gelişimi ve hayvanların evcilleştirilmesi ortaya çıkmıştır. Bu iki olay insanlara yeni enerji kaynakları sağlamanın yanında doğa üzerinde insanların hâkimiyetini de arttırmıştır. Bitki ve hayvanlardan daha fazla yararlanmak insanları yerleşik bir yaşama taşımıştır. Yerleşik yaşam ile birlikte başta ihtiyacı olduğu kadar enerji elde eden insanlar artık ihtiyaçlarından fazlasını elde etmeye başlamıştır. Mikro çevre istismarı başta doğal seyrinde devam ederken bu aşamada işe başka faktörlerin (nüfus gibi) dâhil olması ile doğal seyrinden uzaklaşmıştır. Tarihin ilk dönemlerinde insan doğa ilişkisi doğayı dönüştürmeye ve ondan faydalanmaya doğru bir süreç izlemiştir.

Antik Yunan döneminde birçok düşünür doğa konusunda görüş ortaya koymuştur. Bunlar arasında öne çıkan ve kendinden sonrakiler üzerinde önemli

etkiler oluşturan iki düşünürün, doğayla ilgili düşüncelerine değinmek yararlı olacaktır. Bunlardan ilki, idealar ve duyular dünyası ayrımını yapan Platon' dur. Platon, gerçek hayvanlar ve bitkilerin, doğaüstü bir dünyada yaşayan ideal formların basit birer kopyası olduğunu ve türlerin esasının bu ideal örneğe göre betimlenmesi gerektiğini ileri sürer. Platon' un, ideaların ve nesnelerin dünyalarını ayıran bu iddiası, birbirlerine karşıt iki ayrı evren algısını, duyularla algılanan nesnelere evreni ve akılla kavranan idealar evrenini beraberinde getirmektedir (Ağaoğulları 2004: 192).

Bu ayırmada insanın başlıca görevi ise, idealar âlemine giden yolda, aşağı âlem olarak kabul edilen doğanın ötesine geçmektir. Platon, doğal dünyayı önemsenmeyecek aşağı bir alan olarak kavramıştır (Bowler 2009: 59). Platon, gerçek kimliğini doğanın dışında görmesine rağmen, Descartes ve Bacon gibi ardıllarının aksine insanlara doğa üzerinde tahakküm kurma görevini yüklemeyiz. Platon için doğa, insanların üstünde mücadele verdikleri alan veya üstünde iktidar kurulması gereken alan değil; üstün yaşam türüne giden yolda aşılması gereken bir aşamadır. O, doğayı araçsallığı dışında pek önemsenmeyecek bir alan olarak görür.

Platon'un selefi Aristoteles'e göre, "...evren en aşağısından en önemsizinden en yükseğine aslında yaratılmamış fakat yine de bütün yaratılışın kendisine yöneldiği en mükemmel varlığa kadar, yaratıkların hiyerarşik bir biçimde ve derece derece birbirine bağlanmış bir dizisidir" (Ünder 1996: 80). Zincirdeki her bir halka kendinden öncekinden mümkün derecede en az bir farkla ayrılmıştır. 'Öyle ki, bu düzen zincirinin en uyumlu ve barışçıl bir bütünlük içinde birbirine bağlamadığı ne yerde sürünen bir kurtçuk ne yükseklerde uçan bir kuş ne de denizlerde yüzen bir balık vardır" (Ünder 1996: 81). Aristoteles'in hiyerarşik düzen üzerine kurulu doğa anlayışı, Varlık Zinciri anlayışıyla uyuşmaktadır. Varlık Zinciri fikrinin dayandığı geleneksel doğa kavrayışı da insanı, Tanrı tarafından başı sonu belli olan hiyerarşik, düzenli ve ölçülü bir şekilde yaratılan dünyada, doğa ile Tanrı arasında bir aracı olarak yerleştirir. İnsanın hiyerarşik düzende en başa yerleştirilmesi onun alt basamaklarda yer alan doğa üzerinde tahakküm kurma hakkını da doğurur. Bu anlamda Aristoteles' in doğa kavrayışında insan merkezci olduğunu söyleyebiliriz.

Orta Çağ döneminde, insanların doğa anlayışında din önemli bir etkiye sahip olmuştur. Uslu'ya göre (Akt: Görmez 1997: 26), "Orta Çağ'da Hristiyanlık ve

Müslümanlık Organik Dünya Görüşünün yerleşmesinde son derece önemli işler görmüşlerdir. Cennet tasarımları, öteki dünya ve hıristan uzak durmak bu dünya tasarımının zamanla önemli öğeleri olmuştur. Aydınlanma dönemi bilgi üretimi, akla ve inanca dayalı olup, bilginin amacı; tabiat olaylarını açıklamaktan ibaretti.” Orta Çağ’da hâkim olan bu anlayışın altında Hristiyanlık açısından doğanın Tanrı tarafından verili olması ve doğaya müdahalelerin yanlış bir tutum algısı olması vardır. Fakat bu anlayış 17. Yüzyıla kadar etkisini sürdürebilmiştir. Çünkü 17. Yüzyıl dönüşüm rüzgârının toplumları (özellikle Batı toplumlarını) egemenliği altına almaya başladığı bir zaman dilimidir. Giddens’e göre (2010: 9) modernlik; 17. Yüzyılda Avrupa’da başlayan ve daha sonra neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini göstermektedir. Giddens’in bu tanımı modernleşme konusunda yapılan tanımlardan sadece biridir. Modernleşme üzerine çeşitli tanımların olmasının yanında bu sürecin evrimini şöyle açıklamak mümkündür: Güvenç’e göre (Akt: Ünal 2010: 18) Batı toplumlarında; Rönesans ve Reform hareketlerini izleyen 17. yüzyıldaki keşifler, 18.yüzyılda aydınlanma hareketleri ve siyasal devrimler, 19. yüzyılda yaşanan sanayi (endüstri) devrimi ve devamında kentleşme, uluslaşma, ulus devletlerin kuruluşu modernleşme tarihinin aşamaları olarak görülmektedir. Bu süreç içerisinde başta ikinci planda yer alan bireyin ön plana çıkması söz konusu olmuştur. Birey ve bireyin düşüncelerinin önemli bir yere sahip olması modern yaşamın çevre anlayışında doğa merkezli olan anlayışın insan merkezli anlayışa dönüşmesini doğurmuştur. İnsan merkezli doğa anlayışı insanın huzurunu, mutluluğunu ve refahını her şeyin üstünde görüp, onun iyi bir yaşama sahip olması için doğayı dönüştürme ve ondan faydalanma adına başvurduğu yolları mubah sayar.

Modernleşme çağında ‘doğaya egemen olma’ anlayışının çok belirgin niteliğe sahip olmasının yanında bu anlayışın kökeni Eski Yunan’a kadar dayanmaktadır. Ancak bu düşüncenin çağdaş dünya görüşü üzerinde kalıcı bir etki yapacak belirginliğe ulaşması Ertük’egöre (1998: 30) 18. Yüzyılda olmuştur. Bu yüzyılda bilim devrimine öncülük eden düşünürler arasında doğaya egemen olma düşüncesini benimseyenler bulunmaktadır. Bu düşünürlerden Descartes ve Bacon, bilimsel yöntem anlayışlarındaki büyük farklılığa rağmen doğanın bilim yoluyla incelenmesi konusunda birleşmişleridir. Görmez’e göre (1997: 27–28) Descartes’in mekanik

sistem tarzındaki Kartezyen Evren anlayışı tabiatın işletilmesi ve sömürülmesi için bir dayanak temin etti. Descartes, canlı organizmaları da basit makineler olarak düşünüyor ve insanları işleyen bir makine gibi tasvir ediyordu. Bu anlayışta bir taraftan modern bilimin gelişmesine katkı sağlarken diğer taraftan Organik Dünya Görüşü' nün yıkılmasına Yeni Dünya Görüşü' nün oluşmasına neden olmuştur. Ertük'e göre (1998: 30) Bacon "Yeni Atlantis" adlı yapıtında bilimin toplum üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymuş ve Bacon' un düşünceleri doğaya egemen olma, insan yaşamının nesnel koşullarını iyileştirirken, toplumdaki çatışmaları azaltacaktır.

Descartes'in mekanik doğa anlayışı ve Bacon'un "Bilmek egemen olmaktır." görüşü temelinde yükselen modern gelenek, bilimsel yöntem ve teknik bilgiyle doğayı kontrol etmeye ve onu egemenliği altına almaya başlamıştır. Bu da doğanın metalaştırılmasının yolunu açmıştır.

2.2.Çevre Çalışmaları Tarihçesi

Çevresel sorunlar ve çevreye yönelik modern çağla beraber önemli bir duruma gelmiştir. Bu dönem çevreye karşı uyanış ve sorunların fark edilmiş yılları olmasının yanında çevre sorunlarının da çok boyutlu olarak ele alındığı yıllar olmuştur. Her ne kadar çevreye yönelik, insanların çevreye olan ilgisi modern çağın son dönemlerinde zirveye ulaşmış olsa da insanların çevreye olan ilgisinin tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Çünkü insan sürekli olarak bir çevre içinde bulunmuş ve zaman zaman onu dönüştürmüştür. Yağın'a göre (2000: 72) TebtinusPapiri (M.Ö. 3.yy) adıyla bilinen Mısır piramitlerinin birinde bulunan bir belgede, toprağın nasıl kullanılacağı, tarlaların en verimli şekilde nasıl ve ne zaman sulanması gerektiğine ilişkin verilen bilgilerdir.

Modern anlamda çevreyi korumayla ilgili ilk oluşumlar İngiltere ve ABD başta olmak üzere 19.yüzyıl sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda İngiltere' de Alpçilik Kulübü (1857), Kraliyet Kuşları Koruma Derneği (1865), ABD' de ise Apalachian Dağcılık Kulübü (1876), Sierra Kulüp(1892) kurulmuştur. Bu ilk dönem hareketler ekolojik bir çevre hareketinden ziyade doğayı koruma ile ilgilidir. Toplumun doğayla irtibatını koparıp doğaya yabancılaşması ve tahrip etmesiyle birlikte çevre sorunları özellikle 1950'ler ile 1970'ler arasında en üst düzeylere ulaşmıştır. Bununla birlikte çevre sorunlarının ortadan kaldırmaya, çevre krizlerini

çözmeye yönelik “doğaya dönüş” ya da “doğanın yeniden keşfi” olarak özetlenebilecek düşünsel çalışmalar yine aynı süreçte ortaya çıkmaya başlamıştır (Akt: Ünal 2010: 52).

Çevrecilik kavramı, anlam olarak çok sayıda öğeyi içinde barındırır. Bu anlamda çevrecilik kavramı çevresel eylemi, çevresel hareketleri, çevresel politikayı ve çevresel değer ve eğilimleri kapsayan bir anlam içeriğine sahiptir (Tuna 2007: 144). Çevrecilik özellikle 1970’li yıllarda çevrenin nükleer reaktörler ve santrallerle, kimyasal silah üretimiyle, uzay denemeleriyle büyük ölçüde kirlenmesine karşı oluşan ve Batı’da “Yeşiller” ve “Yeşil Barış” adlarıyla ortaya çıkan bir tepki hareketidir (Bayraktar 1997: 17).

Çevre sorunlarının ortaya çıkışı çok eski dönemlere dayanmakla birlikte çevre sorunlarının fark edilişi İkinci Dünya Savaşından sonra olmuştur. 1960’lı yıllarda ise çevre sorunlarına neden olan uygulamalara karşı ilk tepkisel ve kitlesel hareketlerin ortaya çıktığı görülmüştür. Artan çevre sorunlarıyla beraber, çevre bilinci de artmış, bunun sonucu olarak da 113 ülkenin temsilcileri ilk kez 1972’de Stokholm’da BM Dünya Çevre Zirvesinde bir araya gelerek çevre sorunlarının ayrıntılı bir şekilde görüşmüşlerdir. Stokholm Çevre Konferansının çevre bilincinin gelişmesi ve özellikle de devletlerin çevre mevzuatlarının oluşması ve gelişmesine müspet katkıları olmuştur. Bu konferansın bazı somut sonuçları:

- 5 Haziran’ın Dünya Çevre Günü olarak kabulü
- BM Çevre Programı (UNEP) nın kurulması
- Çevre ile ilgili hukuki dayanakların tespit ve geliştirilmesi sürecinin hızlandırılması vs. olmuştur (Özdemir, Münir 1995: 18).

Stockholm Çevre Zirvesini, 1975 uygulanmaya konan Uluslararası Çevre Eğitim Programı izlemiştir. 1977’de Tiflis’te yapılan konferans ile de çevre eğitiminin temel hedef ve amaçları belirlenmiş ve üye ülkelere tavsiye edilmiştir. 1987’de ise Moskova’da Çevre ve Eğitim Kongresi (UNESCO-UNEP) gerçekleştirilmiştir (Özdemir 1997: 15). Çevre açısından önemli bir konferans da Uslu’ya göre (Akt: Ünal 2010: 53) Haziran 1992 tarihli Rio Konferansıdır. Stockholm Konferansının teması “İnsan ve Çevre” iken Rio Konferansı’nın teması, “Çevre ve Kalkınma” olmuştur. Rio Zirvesine 178 ülkeden birçok delege ve

diplomatin yanı sıra hükümet ve devlet başkanları da iştirak ederek, tartışmalara katılmışlardır. Bu zirvede çevre açısından çok önemli bazı protokoller imzalanmış ve Gündem 21 de acil olarak nelerin yapılması gerektiği dünya kamuoyuna deklere edilmiştir. Rio Zirvesi'nin dikkate değer en önemli sonuçlarından birisi de politika üreten mekanizmaların ilk defa ve ciddi anlamda bilim adamları ve çevrecilerden gelen çağrıya kulak vermeleriydi (Özdemir 1997: 19). Gorbaçov'ın tespitiyle “Şimdiye kadar bütün liderler öncelikle gündelik politikalar, kaynakların azlığı vs. gibi günü birlik konularla ilgileniyordu. Bununla beraber Rio Zirvesi'ne geldiler. Demek ki çevre ile olan ilişkimizde bir dönüm noktasına geldiğimizi politikacılarda anlamaya başladı” (Özdemir, Yükselmiş, 1995: 19).

Türkiye tarihinde çevreyi korumaya yönelik çalışmalar çevrecilik başlığı altında örgütlü ve planlı olmasa da çok eski dönemlere tekabül etmektedir. Osmanlı öncesi Türk toplumunun göçebe nitelik taşıdığı bilinmektedir. Eski Türklerde dağ, nehir gibi doğa unsurlarının kutsal sayılması doğaya verilen değeri simgelemektedir.

Yerleşik hayata geçiş doğa anlayışında değişmelere yol açmaktadır. Ancak Osmanlı'da doğayı şehre taşımaya gayret gösterilmiştir (Görmez 1997: 106). Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda başta İstanbul olmak üzere çoğu büyük şehirlerde doğaya sahip çıkılan ve temel özelliği korunan bir niteliğe sahiptir (Akt: Görmez 1997: 106). Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda çevreci faaliyet olarak değerlendirilebilecek birçok örnek bulunmaktadır. Mesela “Haliç'e bakan sırtlar ve tepeler Fatih Sultan Mehmet'in emriyle koruma altına alınmıştır. Böylece Haliç'in kirlenmesi ve dolması asırlarca gecik(tiril)miştir. Diğer taraftan Haliç'te biriken ve erozyonla gelen çamurların çömlek ve testi gibi eşyaların yapımında kullanılması ve bu işte meşgul olan imalathanelerden vergi alınmaması suretiyle dünyada ilk kez İstanbul'da çevre korumacı sanayi teşvik edilmiştir” (Dartma 2005: 32). Cadde ve sokakların temizliği konusu bütün Osmanlı asırlarında üzerinde durulan başlıca konulardan biridir.2 Kasım 1825 tarihli İstanbul kadısına gönderilen fermada İstanbul' da bütün sokak ve mahalle aralarının birtakım pisliklerden ve süprüntüden temizlenmesi belirtilmiştir (Öztürk 2008: 355). Osmanlı İmparatorluğu döneminde çevre ile ilgili zihniyette ağacın çok önemli bir yer işgal ettiği bilinmektedir. Herhalde 1869 yılında bir Osman Nizamnamesi çıkarılması bundan dolayıdır. Aynı dönemde tarihi eserlerin korunmasına yönelik çalışmaların yapılması da ilginçtir.

1906 yılında Asar-ı Atika Nizamnamesi çıkarılırken 1912’li yıllarda Prens Said Halim Paşa’nın başkanlığında “İstanbul Asr-ı Atika Muhipler Cemiyeti” kurulmuştur. Beyoğlu Mutasarrıflığı ’nın 26 Şubat 1911 ve İstanbul Valiliği’nin 15 Temmuz 1911 tarihli onayı ile kurulan bu cemiyetin 18 maddelik tüzüğünde İstanbul’un sanat eserlerini ve güzelliklerini tanıtmak ve halkın estetik bilincini yükseltmekten bahsedilmektedir (Akt: Görmez 1997: 107).

Türkiye’ de 1962 Anayasasının sağlık hakkını ele aldığı 49. Maddesinde devletin herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesi ve tıbbi bakım görmesini sağlamak ödevi devlete verilmiştir. Bu ifade 1962 koşulları içinde değerlendirildiğinde, dolaylı olarak çevre hakkına açılışın bir başlangıcı sayılabilir. 1982 Anayasasında ise çevre hakkının doğrudan yer aldığı 56. Maddede “Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak, çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların görevidir” İfadesi yer almaktadır. 1963–1972 dönemini kapsayan 2. Kalkınma Planında çevre sorunları için özel bir bölüm ayrılmamış ve konuyla ilgili ayrıntılı politikalar oluşturulmamıştır. 1973–1977 dönemini kapsayan 3. Planda ise ayrı bir çevre planı vardır. Burada çevre sorunlarının bir bütün olarak planlama sistemi içinde incelenmesi gerektiği ve ülkeyi sanayileştirerek kalkınma hedeflerinden saptıracak hiçbir yükümlülüğün kabul edilmemesi koşuluyla çevreye ilgi gösterileceği belirtilmektedir. 4. Planda çevre sorunlarına bazı temel ilkeler çerçevesinde bakmak gereği vurgulanmıştır. 5. Planda çevreye karşı daha duyarlı bir yaklaşım söz konusudur. Sadece mevcut kirliliğin ortadan kaldırılması ve muhtemel bir kirliliğin engellenmesi değil, kaynakların gelecek nesillerinde yararlanabileceği en iyi şekilde kullanılması, korunması ve geliştirilmesi şeklinde amaçlar yer alır. 6. Planda ise çevre sorunlarını en geniş ve en ayrıntılı işleyen plandır (Gökçe 1993: 20–21). Ayrıca ülkemizde 21 Ağustos 1991 de Çevre Bakanlığı kurulmuştur (Özdemir, Yükselmiş, 1995: 19).

2.3. Çevreye İlişkin Sosyolojik Yaklaşımlar

İlk dönemlerden bu yana, insan, doğa ile ilişkisi ve bu ilişkinin kendisine sunduğu imkânlar çerçevesinde kendisi üzerine düşünmüştür. İnsan ve doğa arasındaki bu ilişki üzerine düşünüm farklı tarzlarıyla süreç içerisinde gelişmiştir.

Zaman içerisinde kuramsal bir temel bulan bu görüş ve düşünceleri şöyle açıklayabiliriz:

2.3.1. 19. Yüzyıl Sosyoloji Teorileri

Klasik sosyoloji kuramcıları Marx, Durkheim ve Weber' in çalışmalarına baktığımızda doğal çevreye çok az değindiklerini görmekteyiz. Marx, Durkheim ve Weber' in sosyoloji yaklaşımlarının birçok açıdan farklı olmasına karşın sosyolojiyi coğrafya, psikoloji, biyoloji gibi alanlardan ayırmaları ve sosyal olguların sebepleri üzerinde durmaları gibi noktalar onları birleştirmiştir. Bütün bunlara rağmen çevre sosyolojisinin temellerinin 19. yüzyıl sosyal düşünceleriyle atıldığı söylenebilir. Marx, Durkheim ve Weber' in birbirinden farklı olan bakış açılarıyla gerçekleştirdikleri çalışmaları ekolojinin bileşenleri olarak algılanabilir.

Genel olarak Marksizm' in özelde ise Marx'ın ekolojik durumlara dair bakışında iki farklı görüşten söz edilebilir. Bu görüşlerden ilki Marx'ın insanmerkezci bir çevre anlayışının zeminini oluşturduğuna dair olan fikirdir. Jonas'a (Akt: Özbek 1999: 20) göre; Marksizm köken itibariyle Baconcu devrimin mirasıdır ve kendini tanımlayışıyla Baconcu devrimin kapitalizmin olduğundan daha iyi (yani daha etkili) tamamlayıcısıdır. Jonas bu yaklaşımını ilkin, Marx'ın 'şimdiye kadarki tarih, gerçek insanın ön tarihidir.' Dediği iddiası üzerine oturtuyor. İkinci olarak da Marksist sınıfsız toplum idesinin ön koşulunun, doğanın tam bir denetimi olduğunu ekliyor.' Marx için sınıfsız toplum oluşturulan, yaratılan bir toplum değildir. Sınıfsız topluma geçişi sağlayan yolda Baconcu anlayışla doğada tahakküm kurmaktan değil üretici güçlerin gelişmesinden geçer. Bundan dolayı Marx'ın insan merkezci bir yaklaşımın tohumlarını attığını demek pek de doğru bir ifade olmamaktadır.

"Marx'ın kullandığı 'ön tarih' saptaması Jonas'ın dediği gibi insana ilişkin bir ifade değil topluma ilişkin bir ifadedir. 'Ön tarih' belirlenimi insanla dolaysız bir ilişki içinde düşünülecekse, insanın dış koşullarının sertliği karşısında kendi dinamiklerini, öz yeteneklerini çıkaramaz oluşuyla ilişkilendirilmelidir. İnsanın kendi ayakları üzerinde durmadan, bağımsız bir canlı olamayacağı düşüncesi, Marksist bir yaklaşımdır. İnsanın kendini ezen koşullardan kurtarmasının gereğine vurgu yapmakla, bunun sonucunda bir 'üstün insan' çıkacağını söylemek arasında uçurum vardır." (Özbek 1999: 25).

Marx'ın ekolojiye dair fikirlerinde ikinci görüş ise; onun ekolojist bir yaklaşıma sahip olduğuna ilişkin inançtır. Foster (2009: 153), Marx'ın materyalizmin doğa kavrayışıyla tarih kavrayışının merkezinde insanın doğadan yabancılaşmasının derin eleştirini olduğunu söyler. Foster'a göre bu da Marx'ın dünya görüşünün ekolojik olduğunu göstermektedir. 'Bu ekolojik perspektif ise, Marx'ın tarih biliminden kaynaklanmaktadır. Parsons'a göre, Marx diyalektik süreç ile doğayı ifade etmektedir. Marx'ın üretim, iş bölümü ve üretim araçlarının kullanımı üzerine yaptığı vurgular ekolojinin referanslarından olmuştur. Çünkü Marx'ın toplum ve doğa analizi, bütün/gövde ya da metabolizma kavramlarıyla anlam kazanır. Marx, Kapital'de toplumu bir bütün, bir gövde, emek sürecini ise; insanın doğa ile arasındaki bir süreç, insanın doğayla eylemleri aracılığıyla kurduğu, denetlediği ve düzenlediği yapısal bir ilişki olarak tanımlamıştır. Marx'a göre; doğa insanın inorganik bedenidir, bizzat insanın kendisinden başkası doğadır ve insan doğa da yaşar ... O halde insan doğanın bir parçası olduğu için kendi kendisi ile bağlantılıdır.' (Yaylı 2000: 77).

Marx'ın kapitalist toplum yapısına dair eleştirileri de onun ekolojik görüşte olduğunun kanıtı niteliğindedir. Marx kapitalist toplum aşamasında üretim biçiminin insanları merkezlerde topladığını ve bunun da artarak devam eden kentsel nüfus ile sonuçlandığını söyler. Artan kentsel nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toprağa yönelmesi ve toprağı sürekli olarak kendi ihtiyaçlarına göre dönüştürmesi toprakla olan metabolik ilişkiye zarar verir. Bu da toprağın verimini artırmaya yönelik çabaların oluşmasını doğurur bu çabalar da toprağın verimliliğinin asıl kaynağını yok etmeye yönelik gelişmeler olarak kendini gösterir.

Durkheim'e göre tarihsel eğilim içerisinde iş bölümünün artmasıyla toplumlar, ilkel toplumlardan iş bölümünün karmaşık olduğu modern toplumlara doğru evrimsel değişim gösterir. Diğer bir ifadeyle mekanik dayanışmaya dayalı toplumlardan organik dayanışmaya dayalı toplumlara doğru bir dönüşüm yaşanır. Bu dönüşüm sırasında sosyal dayanışmayla düzenin bozulması ve anomi ortaya çıkar. Durkheim bu değişimlerin doğurduğu yeni ve daha etkili dayanışmanın olduğu modern toplumlarda yetersiz sosyal dayanışma ve bütünleşmenin olduğuna da dikkat çekmiştir.

Catton'a göre (Akt: Adak 2010: 375) Durkheim'in organik dayanışma konusundaki kuramı tüm erdemlerine karşın, günümüz ekolojik bilgi ve evrimin kullanılamazlığı nedeniyle aksamıştır. Durkheim temelde ekologların karşılıklılık olarak adlandırdığı şeyin artması için, rekabetin nasıl azaltılacağı konusunu açıklamaya çaba gösteriyordu. Belki de gerçek problem rekabeti ortadan kaldırmak değildi. Onun yerine, Durkheim'in zamanında kimsenin kavramsal olarak tanımaya hazır olmadığı gerçek dönüşüm antagonistik ilişkilerin farklı bir türünden karşılıklılığın öneminin açıklamasının yapılabilmesiydi.

Goldblatt'a göre Durkheim'in sosyolojisi ve Weber'in metodolojik savları biyolojik indirgemeci bütün formları reddeder. Durkheim'dan farklı olarak Weber, sosyal olmayan faktörlerin sosyal oluşumları etkilediği görüşüne karşı çıkmamıştır. Durkheim'a göre sosyal olaylar sadece diğer sosyal olgularla açıklanır. Sosyalin önemini vurgulayarak, sosyoloji sadece sosyalin bağımsız değişken olduğunu kabul etmiştir. Bu da sosyolojinin çevresel oluşumlar ve sosyal eylem arasındaki karşılıklı etkileşimi görmemesine neden olmuştur (Akt: Konak 2010: 273–274).

2.3.2. 20. Yüzyıl Sosyoloji Teorilerinde Çevre

20. yüzyıl sosyoloji kuramları çevre konusundaki yaklaşımlarında kendini biyolojik açıklamalardan kurtarmaya çalışırken biyolojik terminolojiye yönelmişlerdir.

Parsons eylem sistemi kuramında toplum ve canlı organizma arasında bir benzerlik kurmaktadır. Parsons'ın sistem kuramında en alt düzeyde fiziki ve organik çevre en üst düzeyde ise nihai gerçeklik olarak adlandırdığı toplum vardır. Hiyerarşik özellik gösteren sistem kuramında düzeyler iki biçimde bütünleşir. Her alt düzey üst düzeylerin ihtiyaç duyduğu gereksinimleri ve ihtiyaçları karşılarken her üst düzey de alt düzeyleri denetler ve sistem böylece işler. Parsons'ın eylem sistemi kuramı ekolojik açıdan değerlendirildiğinde; en alt düzeye yerleştirdiği fiziki ve organik çevrenin üst düzeylerde yer alan sistemlere enerji sağlamak ve onların ihtiyaçlarını tedarik etmekten başka bir işlevi olmadığını söyleyebiliriz. Bu da doğaya bakışta faydacı bir anlayışın var olduğunu göstermektedir. Parsons yaşayan sistemlerin bir çevre içerisinde yer aldığını ve karşılıklı ilişki içinde olduğunu çalışmalarında vurgular. Açık sistemleri de çevresindeki değerlerin farkında olan ve var olan

kaynakları kullanan sistemler olarak tasvirler. Bu açıdan bakıldığında Parsons'ın doğaya ilişkin görüşlerinde doğa istismarını meşrulaştırdığını söyleyebiliriz.

Çevreyle ilgili sosyoloji kavramlarından olan modernleşme ise, batılı olmayan az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumların batının geçtiği aşamalardan geçerek batı toplumu olacakları anlayışından hareketle oluşturulmuş bir modeldir. Modernleşme bir gelişme modeli ve ideolojisi olarak Egemen Batı Düşüncesinin bir bileşenini oluşturur.

Modernleşme teorisinin temel özelliği insan merkezli ve insanı diğer tüm varlıklardan üstün gören bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu anlayışa göre; doğa insanın mutluluğunu ve refahını artırmak için kullanılacak bir araçtır. Modernleşme modeline göre, insanın mutluluğunu ve refahını en üst düzeye taşımak amacıyla doğal kaynakların sömürülmesi için başvuru olan tüm yollar mubah ve zorunludur. Gelişme modeli ve ideolojisi olarak modernleşme, Egemen Batı Düşüncesinin ekolojik yıkımı meydana getiren ve hızlandıran ilkelerinin taşıyıcısıdır. Örneğin; ormanların insanların lüks ihtiyaçları için talan edilmesi, doğal kaynakların sınırsızca hızla tüketilmesi ve kirletilmesi modernleşme sürecinin ürünleridir.

Modernleşmenin düzeyi ve uygulanma şekli ülkeden ülkeye farklılık göstermesine rağmen; modernleşmenin tüm versiyonlarında ortak olan düşünce doğanın insan yararına ve isteğine göre düzenlemesi gerektiği anlayışıdır. Modernleşme çevresel kaygıyı göz ardı eden ekonomik sistemiyle insanların düşünce ve yaşam biçimlerini de değiştirmiştir. İnsanları sürekli olarak tüketim yapmaya güdülemiş ve birçok zaruri olmayan unsuru zaruri ihtiyaç olarak zihinlere yerleştirmiştir.

Klasik modernleşme düşüncesinin ifade edilen tüm bu sakıncalarına karşı, çevreci öğretisi, ekolojik modernleşme modeli adıyla bir modernleşme modeli ortaya koymuştur. Ekolojik modernleşme kuramı küresel çevre problemleri, ekonomik büyüme, kapitalizm ve küreselleşme terk edilmeden var olan ve/veya birazcık değiştirilmiş sosyal, ekonomik ve politik kurumlar içinde çözülebilir olduğu tezini savunur. Bu teoriyi geliştirenler modern toplumların çevre problemleri yarattıkları konusunda hemfikirdirler, ancak devlet ve endüstrinin, ekolojik sürdürülebilirliğin uzun vadede önemini kavradıkları takdirde; modernleşme ve ekonomik gelişmenin çevre problemlerini çözeceği fikrini savunmaktadırlar. Ekolojik modernleşme teorisi

kapitalizm ve kurumlarının çevre ile temel bir çatışma içinde olmadığını savunur. Var olan modern ekonomik kuruluşlar ve mekanizmalar ekolojik rasyonalite kriterlerine göre düzeltilebilirler ve dönüştürülebilirler. Onlara göre teknoloji ve bilim, çevre problemlerini iyileştirmeye ve olacak olanları da engelleme kapasitesine sahiptir. Bu nedenle, teknoloji ve bilim bir problem olarak değil, çevre problemlerini çözmeye yönelik bir araç olarak görülmelidir (Akt: Konak 2010: 280).

Bunker modernleşme kuramına yönelik çeşitli eleştiriler yapmıştır. Bunlar:

1) Ekolojik modernleşme teorisi Kuzey Avrupa ülkelerinin gerçekliği üzerine kurgulanmıştır ve o ülkelerdeki oluşumları yansıtır. Dolayısıyla genelleştirmeden yoksundur.

2) İlerici olarak görülen çevre reformları (mesela kirliliği kontrol etme ve ekonomik üretimde kaynak azaltma, vs.) ve son zamanlarda materyallerin kullanımına yönelik küresel düzeyde iyileştirmeler verimli olmasına rağmen, toplam mineral ve diğer hammaddelerin kullanımı azaltılamamıştır.

Bu eleştirilerle ilintili olan üçüncü eleştiri Bluhdorn'dan gelmektedir. Ekolojik modernleşme teori ve söylem olarak, çevre yıkımlarının kaynağı olan firmaların ve diğer temsilcilerinin sorumluluklarını bağışlayan bir çevre politikası yapımı kültürünün meşrulaşmasına hizmet eder ve dünya sistemi içinde, ülkeler içinde ve ülkeler arası eşitsiz olarak büyüyen zenginlik ve gücün gelişmesine modernleşen devlet nasıl katkıda bulunur sorusunu görmezlikten gelmeye hizmet eder (Akt: Konak 2010: 280–281).

Roberts ve Grimes son otuz yılda dünya ekonomisinde bazı ülkelerin niçin ve nasıl gelişip zenginleşirken, diğerlerinin tuzağa düşerek belli bir konumda durgunlaştığını inceleyip “Dünya Sistem Teorisini” geliştirmişlerdir. Roberts ve Grimes Dünya Sistem Teorisinin önceleri çevre sosyolojinin yeşil gemi (greenboat) fırsatını kaçırmayı başardığını tartışmaktadır. Bununla birlikte son birkaç yıldır çevre sorularını Dünya Sistem Teorisiyle açıklamaya çalışanların sayısında patlayıcı bir gelişme görülmektedir. Onlar Dünya Sistem Teorisinin sosyal teoriye yeni çevre yönelimli katkısının ne olacağını tarif etmeye yönelmişlerdir. Ayrıca onlar Dünya Sistem Teorisinin global ısınma, ormansızlaşma, kaynakların tükenmesi, su savaşları, ozon, yiyecek ekimi, büyük fırtınaların sıklığının artması ve insanların onlardan korunması, biyolojik çeşitlilik, uluslararası antlaşmaların uygulanması ve

yasaların çıkarılması gibi çevresel konular üzerinde daha fazla baskı yapmak için potansiyel bir katkıya sahiptir. Shannon, Dünya Sistem Teorisini kültür konusunda neredeyse suskun kalırken ekonomik açıklamaları çok fazla vurgulaması konusunda eleştirmektedir (Akt: Adak 2010: 376).

2.3.3. Yeni Ekolojik Paradigma

Catton ve Dunlag insan merkezli Egemen Batılı Dünya görüşünü endüstriyel toplumun Egemen Toplumsal Paradigması olarak tanımlamıştır. Böylelikle onlar endüstriyel toplumun Egemen Toplumsal Paradigmasına bir alternatif paradigma geliştirmişlerdir ve bunu Yeni Ekolojik Paradigma olarak adlandırmışlardır. Catton ve Dunlag'ın ortaya koymuş oldukları Yeni Ekolojik (Çevreci) Paradigma perspektifine göre endüstriyel toplumda ortaya çıkmış bulunan çevre sorunları bu toplumun Egemen Toplumsal Paradigması ile doğrudan ilintilidir (Tuna 2012: 30). İnsan refahı ve mutluluğu için doğanın ve diğer canlıların sınırsızca sömürülmesine karşı çıkar. Catton ve Dunlag'a göre, çevresel iyileştirmeler ve çevre reformları ancak Yeni Ekoloji Paradigmasının halk arasında yayılması, sosyal ve doğal bilimlerinde bu paradigmayı benimsemesiyle mümkün olur (Konak 2010: 276).

Tuna'ya göre Yeni Ekolojik Paradigma'nın dört temel özelliği aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

1. Yeni Ekolojik Paradigmaya göre insanlar ayrıcalıklıdır ancak bununla birlikte insanın, birçok karşılıklı bağımlılık içinde olan canlılardan birisi olarak görülmesi gerekmektedir.
2. İnsan ilişkilerinin toplumsal ve kültürel güçler tarafından ağırlıklı etkilendiği kabul edilmekle birlikte Yeni Ekolojik Paradigma insanın toplumsal yaşantısının biyolojik ve fiziksel çevre tarafından da etkilendiğinin altını çizer.
3. İnsanı üstün gören dünya görüşü insan eyleminin biyolojik ve fiziksel çerçevesini göz ardı ederken ve sosyo kültürel çevrenin belirleyici özelliğinin vurgulanırken Yeni Ekolojik Paradigma insan eylemlerine etkide bulunan biyolojik ve fiziksel çerçevenin önemine dikkat çeker.
4. İnsanı üstün gören dünya görüşü kalkınmanın sürdürülmesinin sınırsızlığını ifade eder. Buna karşılık Yeni Ekolojik Paradigma; insanoğlu ne kadar buluş yeteneğine sahip olursa olsun, onların bilim ve teknolojisi, termodinamiğin

yasaları gibi ekolojik ilkelere aşamaz; bundan dolayı insan toplumlarının büyümesinin kesin sınırları vardır (Akt: Çelikkaya 2012: 57).

Yeni Ekolojik Paradigma, modern toplumlarının refahının, karmaşık formdaki sosyal yapılar ve gelişmiş teknolojiler ile ekosistemin sağlıklı bir ilişki içinde olması ile ilintili olduğu vurgusunu yapar. Bu paradigma, toplumların ekosisteme bağımlı olduğuna işaret ederek yeni bir bakış açısı sunar (Konak 2010: 275). Bir başka deyişle yeni yaklaşımın bütün canlıları eşit ağırlıkta, İnsan Merkezi Çevre Anlayışından Doğa Merkezi Çevre Anlayışına eşit uzaklıkta ve eşit değerde ele alınması düşünülebilir. Bu yaklaşımda ancak, yeni bir etik anlayışını zorunlu kılar (Akt: Çelikkaya 2012: 157).

Kısaca Catton ve Dunlog insanı üstün gören dünya görüşü anlayışını çeşitli şekillerde eleştirerek, insan ve doğa arasında ayırım yaparak insanı üstün gören anlayışın yerine yeni bir paradigma oluşturmaya çalışmışlardır. Yeni Ekolojik Paradigma insan ile doğa arasında karşılıklı bir ilişkiyi önerir ve toplumların insan merkezli çevre anlayışından doğa merkezli çevre anlayışına doğru yöneldiğini ifade eder. Fakat bu yönelişin olduğunu söylemek, tüm toplumlarda var olan ve giderek artan çevre sorunlarını görmemekle eş değerdir.

2.3.4. İnsan Merkezci Yaklaşım

İnsan merkezli yaklaşımlar, insan ve doğa arasında ayırım yaparak evrenin merkezine insanı yerleştirirler. Bu yaklaşıma göre insan sahip olduğu bilinç, sorumluluk duygusu, kendi kendine yeterlilik gibi özelliklerinden dolayı tüm varlıklardan ayrılır ve onların üstünde egemenlik kurma hakkını elinde bulundurur. İnsanı tüm canlı varlıklardan üstün tutan bu yaklaşım insanı, evren ve bu evren içinde bulunan tüm canlıları kendi çıkar ve arzusuna göre kullanma gerekirse dönüştürme hakkına sahip olarak değerlendirir. Çünkü insanın içsel bir değere sahip olduğunu kabul eder.

İnsanın doğa üzerindeki hakimiyetini meşrulaştıran insanmerkezcilik yaklaşımı, zayıf insanmerkezcilik ve güçlü (sıkı) insanmerkezcilik olarak ikiye ayrılmaktadır: Zayıf insanmerkezci yaklaşıma göre; insan doğadaki diğer varlıklardan daha üstün bir varlıktır; fakat insanın yaşamını devam ettirmesi, refahı bütün ekolojik sistemin sağlıklı olduğu gibi kalmasına bağlıdır. İnsanın yaşamda kalması ve refahı için doğadaki nesnelere insanlara sağladıkları yarar ölçüsünde

değer vermesi gerekmektedir (Akt: Şakacı 2011: 91). Diğer taraftan insanlara yararlı oldukları için doğal varlıklara değer yüklemek, onları insanın çıkar ve refahı için araç olarak görmektir (Ünder 1996: 114). Güçlü (sıkı) insanmerkezci yaklaşımda ise; insanın duygusal tercihleri sorgulanmadan belirleyici değer olarak kabul edilir. Sıkı insanmerkezci yaklaşımda, insanın duygusal tercihleri üzerinde hiçbir denetleme olmadığından, doğayı insan ihtiyaçlarına hizmet edecek ürünler yapmak üzere, çıkarılıp, bir hammadde deposu olarak gören insanların davranışlarını eleştirmeye olanak yoktur. Buna karşılık, zayıf insan merkeziliğe göre yapılan tercihlerin ya akılcı ya da akıldışı olabileceğini kabul eder. Böylece zayıf insanmerkezcilik, tamamen doğayı sömüren, bir değer sisteminin temel eleştirisini sağlar (Akt: Ünder 1996: 141).

Mury'e göre (Akt: Şakacı 2011: 92) insan her şeyin ölçüsü, evrenin merkezi, bütün değerlerin kaynağı ya da evrimin doruğu değildir. Yine de evrimsel dalganın şu an ki doruğudur. Yüksek değerdeki doğruluk, adalet, aşk ve güzellik en iyi anlatımlarını insanın evriminde bulmuşlardır. Ayrıca, bu değerlerin yüksek durumlarının gerçekleşmesine yönelik ilerleme, zorunlu gelişme insan aracılığıyla olur. Murdy, insan merkeziliğin insanoğlunun doğadaki diğer varlıklardan daha fazla değere sahip olduğunun, insan tarafından kabul edilmesi anlamına geldiğini savunurken, örümceklerinde örümcekler tarafından aynı mantıkla doğadaki diğer şeylerden daha değerli, olarak görülebileceği örneğini vermektedir. Ona göre, örümcekler örümcek merkezli olmaktan, dolayısıyla da insan merkezci olmaktan daha doğal bir şey yoktur. Bu durum diğer canlı türleri içinde geçerlidir. Simpson'a göre, insan en yüksek basamaktaki hayvandır. Bu tip bir yargıda bulunabilmenin sadece insana özgü olması, bu yargının doğruluğunun ispatıdır.

Dubos, insanın tek önemli değer olduğu ve doğanın geri kalan kısmının onun refahına ve saçma arzularına kurban edilebileceği anlayışın reddedilmesi gerektiğini söylemekle birlikte, insanın yaradılışın en tepesine koyan insanmerkezci bir tutumdan kaçamayacağını ileri sürer. Dubos, insanın doğaya yaratıcı olarak mücadele etmesini önerir. Ona göre insan, yaşamının pek az zamanında doğanın sadece bir tapıcısı, onun eylemlerinin edilgen bir seyircisidir (Ünder 1996: 143-144).

Mury gibi insanı tüm değerlerin merkezine almayan insan merkezli yaklaşımı benimseyen düşünürlerin olmasına karşın genel olarak insanmerkezcilik, insanı tüm

değerlerin merkezi, doğanın insanlar için kaynak deposu, insan dışındaki tüm canlı varlıkların adeta birer meta olarak kabul edilip insanın yararına uygun araçlar olarak değerlendirilmektedir. İnsanmerkezcilik çevre ile ilgili herhangi bir düzenlemede dahi insanı merkeze almayı uygun görmektedir. Çünkü bu yaklaşıma göre insan sahip olduğu niteliksel ve niceliksel özelliklerle diğer canlılardan ayrılmakta bundan dolayı da tüm canlılardan daha fazla bir öneme sahiptir. Böyle bir değer sistemini benimseyen, doğayı sürekli sömürerek varlığını ispatlamaya çalışan toplum ya da topluluklar birçok ekolojik sorunla karşılaşmaktadır.

2.3.5. Hayvan Merkezci Yaklaşım

İnsanmerkezci yaklaşımın sadece insanı kendi için değerli görmesi ve bunu da insanın niteliksel ve niceliksel özelliklerine bağlaması; insan dışındaki diğer canlı varlıkların (özellikle hayvanların) insanın yararı ölçüsünde değerli olarak görülmesine ve canlıların insanlar için araçsal bir anlam ifade etmesine neden olmuştur. Canlı varlıkların insanlara fayda derecelerine göre değerli görülmesi ve canlılara araçsal değer atfedilmesi durumu bazı çevreci düşünürleri rahatsız etmiştir. Bunun sonucunda da hayvanların sadece insanların yararına göre araçsal değere sahip olmadığını onların kendi içlerinde de değerli olduğunu yani içsel bir değere sahip olduğu görüşünü ifade eden hayvan merkezci yaklaşımını ortaya koymuştur.

Hayvan merkezci yaklaşımında hayvan hakları hareketi ve hayvan refahı hareketi önemli bir yer teşkil etmektedir. “Hayvan Hakları öğretisi doğadaki varlıklar arasında bazı hayvanları korumaya değer görür. Bu sınıfa giren hayvanlara karşı insanın kullanıcı ve yıkıcı tutumunu sınırlamak, hayvanları salt araç statüsünden kurtarmak için onlara özsel değer verir. Hayvan hakları öğretisi ekolojik kaynaklı değildir, çevre sorunlarının yaygınlık kazanmasına bir tepki olarak ortaya çıkan çevreci hareketten önce ve bağımsız olarak ortaya çıkmıştır” (Ünder 1996: 164).

Bu hareketin kökenleri 18. Ve 19. Yüzyıllarda hayvanlara yapılan zulmü ve kötü kabul edilen uygulamaları önlemek amacıyla kurulan insancıl kuruluşlardır (Akt: Yaşar, Yerlikaya, 2004: 39). “Modern Hayvan Hakları hareketinin gelişiminde ise, Darwin’in insanın maymuna benzer atalardan türediğini ve diğer hayvanlarla da az ya da çok uzak akraba olduğunu ima eden evrim kuramı; bu kurama dayanan yabani hayvan türlerinin zengin ve karmaşık sosyal, psikolojik ve duygusal zenginliklerini gösteren bilimsel incelemeler; bu bilgilerin ileri fotografik tekniklerle,

filmlerle ve özellikle televizyonla evlere kadar taşınması; kedi, köpek ve kuş gibi evcil hayvan beslemenin yaygınlaşması ve hayvanların da acıya ve hazza duyarlı, insanın kendi tecrübesinden kalkarak kolayca anlayabileceği sosyal ve duygusal eğilimlere sahip oldukları görüşünün yaygınlaşmasını sağlamıştır” (Akt: Ünder 1996: 165). Ayrıca evcil hayvanların tarımda, tıbbi, bilimsel ve endüstriyel araştırmalarda kullanılmasına ve onlara yapılan muameleler, hayvanların acılarına karşı duyarlılığı artırmıştır (Akt: Yaşar, Yerlikaya, 2004: 40).

Hayvan refahı başlangıçta hayvan hakları ve hayvanların korunması şeklinde ele alınırken, 1964 yılında Horrison tarafından yayınlanan “Hayvan Makineler” adlı kitap bugünkü anlamıyla hayvan refahının başlamasında önemli rol oynamıştır. Önceleri pet hayvanları, 1980’lerde laboratuvar hayvanları ve 1990’larda ise daha çok çiftlik hayvanlarının refahı üzerinde durulmuştur (Atasay 2013: 109). Hayvan refahı hayvanların fiziksel ve psikolojik açıdan sağlıklı ve huzurlu bir hayat sürmelerini sağlamayı amaçlayan bir akımdır. Hayvan refahı akımı, hayvanların insanlar tarafından yiyecek olarak, çeşitli işlerde ve deneylerde kullanımının mümkün mertebe de azalmasını ve belirli etik kurallara bağlı kalınarak yapılmasını savunur (www.tdv.org.tr).

Hayvan Hakları hareketi ile hayvan refahı hareketi her ne kadar hayvanlara özsel değer atfeden ve onların da insanlar gibi bazı duygularının olduğunu (acı çekme gibi) görüşünden hareketle oluşturulmuş hayvan merkeziliğin iki temel hareketi olsa da iki hayvan merkezli hareket arasında bazı farklar vardır. Ünder, hayvan hakları hareketi ile hayvan refahı hareketi arasındaki farkları şöyle açıklamıştır (1996: 166): “Hayvan refahı hareketi acı vermemek koşuluyla, hayvanların insanların yararı için kullanılması ve öldürülmesini meşru sayar. Hayvan hakları hareketi ise insani bir biçimde de yapılırsa insanların çıkarı için hayvanların öldürülmesine veya kullanılmasına karşı çıkarlar. Hayvan hakları hareketi hayvanları öldürücü tıbbi deneylerle, ilaçların, kozmetiklerin ve nükleer silahların test edilmesinde kullanılmalarını kürkleri için öldürülmelerini; eğlence amacıyla dövüştürülmeleri (horoz dövüşü, deve güreşi, boğa güreşi, redeoları) ve oynatılmalarını avlanmayı; fabrika tarımcılık dedikleri tavuk ve sığır çiftliklerinde hayvanların kalabalık bir biçimde küçük bölmelere hapsedilmelerini protesto ederler”.

2.3.6. Ekofeminizm (Ekolojik Feminizm)

Tarihsel süreç boyunca meşru olmayan yollarla kadınların erkekler tarafından tahakküm altına alındığı düşüncesine dayanan feminizm, bu tahakkümün kökenlerinde kadınlara atfedilen duygusal, us yoksunu gibi varlıklar olarak kabul gören geleneksel yaklaşımları kırmayı amaçlamıştır. Geleneksel yaklaşıma karşı verilen çeşitli mücadelelerle kadınlar yeryüzü yaşamından daha fazla pay elde etmişlerdir. Fakat gerçek şu ki; eşit bir biçimde paylaşmak için mücadele verdikleri dünya ekolojik yıkıma doğru gitmektedir.

“Hepimizi öldürmekte olan bir sisteme eşit bir biçimde katılmanın ne kadar anlamı var? Bu soru, feminist teori ve pratiğin gündemine girmek zorundaydı ve girdi de: ‘Ekofeminizm’, bu soruya yanıt arama çabasının bir ürünü. Günümüzde yaşanan ekolojik kriz, feministlerin bu konuya eğilmeleri için yeterli bir neden, ancak ekolojiyi feminist felsefe ve politika açısından önemli kılan başka nedenlerde var” (Berktaş 1996: 73). Eril düşünceyle ilişkilendirilen hiyerarşik ve düalist düşünce yapısı ekolojik krizi feministler için önemli kılan nedenlerden biridir.

Ekofeministler tarafından kabul gören genel düşünce Ekolojik Feminizm olarak da adlandırılan Ekofeminizm teriminin ilk defa “Fransız Komünist Partisi’nin eski üyesi olan ve eşcinsel devrimci bir hareket olan FHAR’ın kuruluşunda da görev alan feminist Françoise d’Eaubonne tarafından 1974’te “*La Féminisme ou la Mort*” (*Feminizm veya Ölüm*) adlı kitapta kullanılır” (Üzel, 2006: 105–106). Diğer taraftan Carolyn Merchant, Ekofeminizmin Ynestra King tarafından 1976’da Vermont Sosyal Ekoloji Enstitüsünde geliştirdiğini belirtir. Buna karşılık Barbara Holland- Cunz ve Ariel Salleh’e göre Ekofeminist hareket 1970’lerin ortalarında dünyanın çeşitli bölgelerinde kendiliğinden başlamıştır (Beklan Çetin 2005: 63).

Ekofeminizm, ekoloji biliminin tabiat üzerine çözümlenmeleriyle ilişkili olarak kadının sömürülmesi ve tahakküm altına alınmasıyla doğanın sömürülmesi ve tahakküm altına alınması arasında paralellik olduğu görüşüne dayanır. Ataerkillikten kaynaklı doğa ve kadının sömürülmesi Ekofeminizmin temel bakış açısıdır. Bu doğrultuda ekofeministlere göre kadının ve doğanın sömürülmesi arasındaki ilişki anlaşılmalı ve çözüme kavuşturulmalıdır. Ekofeminizmin ataerkillikle ilişkilendirip eleştirdikleri temel özellikler hiyerarşi ve düalizmdir.

Ekofeminist yaklaşımda hiyerarşinin ortaya çıkış sebepleri ve tahakkümün kökenlerini araştırmak ve sorgulamak önemli konulardan biridir. ‘Batı kültüründe doğanın kadın bedeni ile özdeşleştirilerek tahakküm altına alınmasının tarihsel gelişimini inceleyen Merchant, Hristiyanlık düşüncesindeki Yaratılış mitinin, Kapitalizmin gelişmesinin ve Bilimsel Devrimin bu tahakkümün üç basamağını oluşturduğunu söyler. Batı Hristiyanlık düşüncesinde kadın ve doğa imajının özdeşleştirilerek kötülenmesinde, bir ‘kadın’ olan Havva’nın bir “erkeğe”, Adem’e İyi ve Kötünün Bilgisi Ağacından meyve koparmayı öğretmesiyle başlar. Cennetten kovulma bir kadın yüzünden olmuştur. Erkekler yeryüzünde alınlarından ter akarak yiyecek üretmek zorundadır. Burada kadınlar sonu kötü biten bir eylemin başoyuncusudur. Sonuç, başlangıçtakinden daha kötü olan doğa şartlarında yaşamaya mahkûm edilmek olmuştur. Kadının nihai değeri kötüdür. Doğanın nihai değeri kötüdür (kaotik, düzensiz ve karanlık). Erkekler burada Cennete dönüşü sağlayacak olan kişiler haline gelmiştir. Erkekler, yeryüzünde tarıma dayalı emekleri ile kayıp cenneti yeniden oluşturacak olan kurtarıcılarıdır. Cennete Dönüş üç alt basamağa dayanır: Hristiyan dini, modern bilim ve kapitalizm. Yaratılış hikâyesindeki Kovulma başlangıcı, bilim ve kapitalizm orta kısmı, bahçenin ele geçirilmesi ise sonu oluşturur.

16. ve 17.yüzyıllarda, modern Avrupalılar Hristiyan Cennete Dönüş projesine Aydınlanma söylencesini yaratmak için iki öge daha eklemişlerdir: mekanik bilimler ve laissez faire kapitalizm. Mekanik bilimler yeryüzünde bahçenin yaratılması için araçsal bilgiyi sağlar, Bacon- Descartes- Newton projesi, doğaya boyun eğdirme ve tahakküm altına almada teknolojinin gücüne, matematiksel kanunların kesinliğine ve tek bir açıklama çerçevesinde doğa kanunlarının birleştirilmesine dayanır. Simyacıların metali altına çevirmeleri gibi, bilim ve teknoloji de doğanın tahakküm altına alınması ve kullanılması için araçlar sağlar. Kapitalizmin ortaya çıkış hikâyesi, gelişmemiş doğayı medeniyete dönüştürerek çölden bahçeye dönüş hareketidir’ (Merchant 1996: 28–32).

Ekofeminist penceresinden bakıldığında kadınlar ve doğa bu değersizleştirme ve tahakküm altına alma çabaları sürecinde aynı kefeye konularak benzer yazgıyı paylaşmışlardır. Kartezyen- Newtoncu gelenekten itibaren düalist görüşten kaynaklı kadın ve doğanın değersizleştirilmesi dönemler boyu artarak devam etmiştir. “Batı

düşüncesinde yer alan özellikle, erkek/kadın, zihin/beden, efendi/köle, kamusal/özel, akıl/doğa, kültür/doğa, insan(erkek)/doğa, ben/öteki, evrensel/tikel gibi daha da çoğaltabileceğimiz ikilikler toplumsal yapıdaki temel baskı biçimlerini temsil eder. Bu karşıtlıklar tablosunda zihin bedene, insan doğaya, erkek kadına, akıl doğaya tercih edilerek toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk ve doğa gibi tahakküm yapıları kurulur” (Akt: Üzel 2006: 124). Bu ikilikte akıl/ doğa ikiliği önemlidir. Çünkü akıl tarafında olanlar ‘üstün’ doğa tarafında olanlar ise aşağıdır. Dolayısıyla bu da erkeği akıl sahibi efendi yapmakta doğa ve kadını da her türlü sömürüye açık tahakküm altına alınması gereken değersiz bir meta yapmaktadır.

Ekofeminizm, ‘daha en başından itibaren kadın ile doğayı özdeşleştirerek bunları erkeğin yarattığı uygarlığın düşmanı gibi gören çok köklü bir gelenekle baş etmek zorunda kaldı. Ataerkillik, doğa ve kadın arasında kurduğu özdeşlik ile kadın doğasına ilişkin önyargılarının ve kalıplaşmış varsayımlarının doğal, hatta doğa yasası olarak kabul edilmesini sağladı ve bu arada her ikisinin de dinginleştirilip ehlileştirilmesini meşrulaştırdı. Bu ehlileştirmenin nasıl bir tecavüze dönüştüğünü ve ne tür felakete yol açtığını bugün artık görmemek mümkün değil’ (Berktaş 1996: 74). Doğa ve kadın özdeşliğine inanmalarına rağmen özdeşliğin ne şekilde konumlandırıldığı konusunda ekofeministler arasında farklı görüşler mevcuttur. Konumlandırma konusunda tüm ayrılıklara rağmen ekofeministler tarafından doğanın tahakkümü ve kadının tahakkümü arasında koşutluk olduğu ortak düşüncesi oluşturulmuştur.

Ekofeminizm temelde kadın ve doğa arasında süregelen benzer tahakküm şekillerine bir başkaldırı gerek kadının gerekse doğanın özgürleştirilmesi yolunda eşitliği esas alan bir çözüm bulmaya çalışmasına rağmen bu düşünce kuramı kendi içindeki birtakım ayrılıklardan dolayı çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Val Plumwood (2004), “*Feminizm ve Doğaya Hükmetmek*” (*Feminism and the Mystery of Nature*) adlı kitabında, ekofeminizmin temel varsayımlarını eleştirel bir yaklaşımla analiz eder. En temel eleştirisi, feministlerin kadın-doğa özdeşliğini açıklarken ve savunurken kullandıkları terimler ile sıfatların kendilerini tekinsizliklerle sürüklediğini belirtir. Ekofeministler, başta bir doğa/insan karşıtlığını ve doğa=kadın önermesini kabul ettikten sonra insan=erkek önermesini de kabul etmiş olmaktadır. Aynı zamanda peşi sıra gelen pek çok ikilikleri ve karşıtlıkları

da kabullenmek durumunda kalmaktadırlar (akıl/duygu, kültür/doğa, zihin/beden, efendi/köle, eril/dişil gibi). Dolayısıyla, eleştirdikleri eril yaklaşıma atfettikleridüalist düşünceyi ister istemez benimsemektedirler. Bu durum ekofeminizmin ulaşmayı hedeflediği noktaya götürmenin tam aksine uzaklaştıracağını ileri süren Plumwood, hareketin bölünmeci değil; kaynaştırıcı ve eleştirel olması gerektiğini vurgular’ (Akt: Üzel 2006: 134–135).

Ekofeminizme yöneltilen bir diğer eleştiri noktasını da kadınların tek bir kategori olarak ele alınması oluşturmaktadır. Taylor’a göre: “Akademisyenler tarafından oluşturulan Feminist ve Ekofeminist çerçeve adalet eylemciliğinin karmaşıklığı ve eşsizliğinin kavramakta yetersiz kalır. Erkek tahakkümü ve ataerkillik kurumu toplumun feminist eleştirisinin temel parçalarıdır. Ekofeministler, beyaz erkekler tarafından tahakküm altına alındıklarını algılamak ve ataerkil engelleri yok etmeye çalışırken, renkli kadınlar eşitsizliklerini farklı algırlar. Onlar yalnızca beyaz erkekler tarafından değil, renkli ırktan erkekler ve beyaz kadınlar tarafından da tahakküm altına alınırlar” (Akt: Beklan Çetin 2005: 70).

Feminist pencereden tarihsel sürece bakıldığında kadınların çeşitli düşünce sistemleri ve sistemler yoluyla oluşturulan politikalar tarafında değersizleştirilmeye çalışıldığı, sömürülmeye açık hale getirmek için çeşitli yollara başvurulduğunu ve daha çok ataerkil yapı tarafından tahakküm altına alındığını görmekteyiz. Var olan Feminist düşünce sistemini ekolojik krizlere bakışımızla birleştirdiğimizde ise doğa ve kadının aynı kefeye konularak benzer yazgıyı paylaştığını görmekteyiz. Ekofeminizmin savunucularının bu kuram içinde küçük ayrımlara neden olabilecek fikir ayrılıkları yaşamalarına rağmen kadınların ezilmesi ve doğanın tahakküm altına alınması arasındaki ilişkiyi bir kuram içerisinde açıklamaları ve temellendirmeleri ekofeminizmin en temel başarısıdır.

2.3.7. Derin Ekoloji

Derin ekoloji içinde önemli düşünürlerin fikirlerini barındırmasıyla birlikte esas biçimini Naess’in çalışmalarında bulmuştur. Norveçli Felsefeci ArneNaess Derin Ekolojiyi kavramsallaştırmış ve bu yaklaşımın babası sayılmaktadır. Naess, ekosistem içinde yaşam sürdüren canlı ve cansız olan tüm varlıkların varoluşlarıyla ilintili değerli olduklarını vurgulayarak, bunu bilimsel ve felsefi temelde kavratma

çabasına girmiştir. Naess'in derin ekoloji kavramı doğaya bakış konusunda birçok ekolojist hareket üzerinde etkili olmuştur.

Tamkoç'a göre (1994: 13) Derin ekoloji, insanı değil doğayı merkez alan eko-merkezci bir bakış açısına sahiptir ve eko-merkezcilik, doğanın ve doğadaki çeşitliliğin korunmasını, insana getireceği yararlar değil doğanın kendisindeki değerlerle temellendirirken, her canlı varlığın eşit olduğu görüşünden yola çıkmaktadır. Derin ekoloji, çevreye bakışta bütünsel bir görüş ileri sürerek toplumların yaşam felsefelerini ve günlük hayatla ilgili kararlarını esas almaktadır.

Naess'e göre evrende hayranlık uyandırıcı bir düzen vardır. Evrendeki bu düzen ve denge insan müdahalesi ile bozulmamalıdır. İnsanlar diğer canlılarla birlikte yaşamasını öğrenmeli ve bu düzenin devamını sağlamalıdır. Her canlının kendine özgü bir değeri vardır. En ilkel canlılar bile evrendeki çeşitliliğin ve düzenin devamını sağladığı için değerlidir. İnsanlar hayatlarını devam ettirmenin dışında bu düzene müdahale etmemelidir. Ancak insanların doğaya müdahaleleri aşırı ölçüdedir. Bu nedenle yeni politikalar geliştirilmeli, ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapılar bu şekilde değiştirilmelidir. İnsanlar doğaya karşı sorumluluk duygusuyla hareket etmelidirler (Keleş, Hamamcı, 2002: 179).

Naess derin ekolojiyi yaklaşımını açıklarken daha çok derin ekoloji-sığ ekoloji ayrımını kullanmıştır. Ona göre sığ ekolojinin kirliliğe ve kaynakların bilinçsizce kullanılmasına karşı olmasındaki amacı, gelişmiş ülkelerdeki insanların hayatlarını ve refahını korumaktır. Sığ ekoloji ileri sanayi toplumlarındaki kurumsallaşmış dünya görüşüne meydan okuma konusunda başarısız olmuştur. Çünkü sığ ekoloji insan merkezci bir dünya görüşüne sahiptir. Buna karşın derin ekoloji tüm canlıları bir bütün olarak ele almaktadır. Sadece bir grubun veya bir canlı türünün değil tüm canlıların çıkarını gözetmekte, olayları eşitlik düşüncesi bağlamında değerlendirmektedir. İki yaklaşımın ayrıldığı noktalardan biri de kirliliğe bakışlarıdır. Sığ ekoloji teknolojinin ilerleyen zamanlarda kirliliğin önüne geçecek yenilikleri gerçekleştireceğini savunur. Yine bu yaklaşıma göre kirliliğin gelişmekte olan ülkelere kaydırılması uygulanabilecek çarelerden birisidir. Yaklaşım, bu çözüm önerisiyle aslında gelişmiş ülkelerin çıkarını gözettiğinin somut bir örneğini vermektedir. Derin ekoloji ise bütüncü bir yaklaşımı kullanması nedeniyle, olaya

biyosferin çıkarı ve canlı yaşamı açısından bakmaktadır. Bu nedenle üretim ve tüketim ilişkilerini temelden sorgular (Akt: Boztaş 2006: 65).

Naess 1973'de yazdığı makalesinde ("The Shallow and the Deep: LongRangeEcologyMovement: A Summary") derin ekolojinin temel ilkelerini ortaya koyar. 1987'de yazdığı bir makalesinde ("The DeepEcologicalMovement: SomePhilosophicalAspects") ise ayrım daha ayrıntılı olarak belirtilir. Naess'e göre, derin ekoloji hareketi, derinliğine sorgulayan ve derin değişikliklerin gerekliliğine inanan ekoloji hareketidir. İki ekoloji hareketi arasında çeşitli çevre sorunları konusunda başlıca farklar şunlardır:

Kirlenme: Sığ ekoloji, teknolojinin havayı ve suyu temizleyeceğini ve kirliliği daha eşit biçimde dağıtacağını, yasaların kirliliğin sınırlarını belirleyeceğini ve kirlilik yaratan endüstrinin az gelişmiş ülkelere taşınacağını ileri sürer. Derin ekoloji ise, kirliliği sadece insan sağlığı üzerindeki etkileri üzerinde değil, biyosferik açıdan, yaşamın bütünü ve türlerin ve sistemlerin yaşama koşullar açısından değerlendirir. Kirliliğin derin nedenleriyle mücadele eder. Birinci ve İkinci Dünya ülkelerinin Üçüncü Dünya ülkelerine kirlenmeyle mücadelede yardım etmeleri gerektiğini savunur. Kirlilik ihracının hem yaşama hem insanlığa karşı bir suç oluşturduğuna inanır.

Doğal Kaynaklar: Sığ ekoloji insanlar, özellikle zengin ülkelerde yaşayan şimdiki kuşaklar için gerekli olan kaynakları vurgular. Kaynakların, onlardan yararlanacak teknolojiye sahip insanlara ait olduğunu varsayar. Kaynakların azalması sonucu yükselecek Pazar fiyatlarının kaynakları tükenmekten alıkoyacağını ya da teknolojik ilerlemenin tükenen kaynakların yerini tutacak başka ürünleri üreteceğini savunur. Bitkilere, hayvanlara ve doğal varlıklara özsel değer vermez; onları insanların kullanımı için bir araç olarak görür. Derin ekoloji ise kaynaklara özsel değer verir. Bütün yaşam formlarının ihtiyaçlarını dikkate alır. Hiçbir nesneye sadece kaynak olarak bakmaz. Bu nedenle, üretim ve tüketim biçimlerini eleştirel bir değerlendirmeye tabii tutar.

Nüfus: Sığ ekoloji, nüfus sorununu temelde az gelişmiş ülkelerin bir problemi olarak görür. Kendi ülkelerindeki nüfus artışını ise görmezden gelir-hatta ekonomik, askeri veya başka nedenlerle alkışlar. Optimum insan nüfusu, diğer yaşam canlıları için optimum nüfustan hiç bahsedilmeden tartışılır. Dünyadaki insan nüfusunda uzun

vadede önemli ölçüde bir azalma arzu edilmez. Başka yerlerde nüfus baskısının ne halde olduğu bir kenara bırakılarak, bir ülkenin kendi sınırlarını yasadışı giriş yapan yabancılara karşı koruma hakkına sahip olduğu savunulur. Gezegendeki yaşam üzerindeki aşırı baskının insan nüfusundaki patlamadan kaynaklandığını derin ekoloji de kabul eder. Fakat bu baskıyı oluşturan en büyük faktörün sanayileşmiş toplumlardan kaynaklandığını ve bu nedenle nüfus azaltımında en büyük önceliğin bu ülkelere verilmesi gerektiğini savunur.

Kültürel Çeşitlilik ve Uygun Teknoloji: Sığ ekoloji taraftarları, sanayileşmiş Batılı ülkelerin sanayileşme biçimlerini az gelişmiş ülkeler için bir amaç olarak koyarlar, Batı teknolojisinin kültürel çeşitliliği ortadan kaldırmayacağına, geleneksel kültürlerin (Batılılar açısından olumlu öğelerini) muhafaza edeceğine inanırlar, sanayileşmemiş toplumların kültürel farklılıklarının önemini küçümserler. Derin ekoloji yandaşları ise, sanayileşmemiş toplumların kültürlerini, şimdiki sanayileşmiş toplumların istilasından korumaya çalışırlar. Sanayileşmemiş toplumların amacı, sanayileşmiş olanların yaşam tarzına benzer bir yaşam tarzı olarak görülmemelidir. Derin kültürel çeşitlilik, yaşam formlarının, biyolojik zenginliğin ve çeşitliliğin insan düzeyinde benzeridir. Sanayileşmiş ülkelerde genel eğitim programları kültürel antropolojiye büyük bir öncelik vermelidir. Batı teknolojisinin sanayileşmemiş ülkelerdeki etkisi sınırlanmalı, ilkel kültürler yabancı tahakkümüne karşı korunmalıdır. Sanayileşmiş ülkelerdeki alt kültürler korunmalıdır. Yerel yumuşak teknolojiler herhangi bir teknik yeniliğin temel bir kültürel değerlendirmesine izin vermelidir. İleri teknoloji kültürel bakımdan yıkıcı potansiyeller taşıdığı zaman bu teknolojinin özgürce eleştirisi mümkün olmalıdır.

Toprak ve Deniz Etiği: Sığ ekoloji anlayışı doğal manzaraları, ekosistemleri, ırmakları ve doğanın diğer bütün enlerini kavramsal olarak parçalara böler ve böylece daha geniş birimleri ve hepsini kapsayan *gestaltı* görmezden gelir. Bu parçalar, insanlar için kaynak, bireyler de devletler veya örgütler için birer mülk olarak görülür. Kaynakların korunması, “çoklu kullanım” ve “kar/maliyet” hesabı açısından görülür. Kaynakları çıkarmanın ve kullanmanın sosyal ve uzun vadeli global ekolojik maliyeti genellikle göz önünde tutulmaz. Yaban hayat, “gelecek kuşaklar için” korunur. Derin ekoloji yaklaşımına göre ise, yeryüzünün insanlara ait değildir. Örneğin, Norveç’in doğal manzaraları, ırmakları, flora ve faunası ve komşu

denizler Norveçlilerin malı değildir. Aynı şekilde Kuzey Denizi'nin altındaki ya da başka herhangi bir yerdeki petrol bir devlete ya da insanlığa ait değildir. İnsanlar ancak toprak üzerinde oturur ve hayati ihtiyaçlarını karşılamak için kaynakları kullanırlar.

Eğitim ve Bilimsel Uğraşı: Sığ yaklaşım çevre bozulması ve kaynak tükenmesi gibi sorunlarla ilgili olarak hem çevreyi korumanın hem de ekonomik büyümenin nasıl başarılacağı konusunda öğütler verecek daha fazla “uzman” yetiştirmek gerektirdiğini ileri sürer. Ekonomik büyüme ilerledikçe çevre bozulması da ilerleyeceğinden, gittikçe daha çok uzmana ihtiyaç olacaktır. Bilimsel uğraşı fizik ve kimya gibi “katı bilimlere” öncelik vermelidir. Bu “zorlu” öğrenim alanlarında yoğun bir yarışma ve yüksek bir eğitim standardı gereklidir. Derin yaklaşım ise, sağlıklı ekolojik politikaların izlenmesi halinde, eğitimin tüketimle ilgisiz değerlere ve herkesin tüketmesi için yeterli olmayan tüketim mallarına karşı duyarlılığı arttırmak üzerinde yoğunlaşacaktır. Eğitim, üzerinde fiyat etiketi olan şeylerin vurgulanmasına karşı çıkacaktır. “Katı” bilimlerden yerel ve küresel kültürlerin önemini vurgulayan “yumuşak” bilimlere doğru bir kayma olacaktır. Eğitim hedefi, biyosfere derin bir saygı çerçevesinde “kaynak koruma yolunda destek oluştur” sloganına büyük bir öncelik verilecektir. (Ünder 1996: 96–99).

Derin ekoloji ve sığ ekoloji arasındaki en önemli farkı doğaya bakış perspektifleridir. Sığ ekoloji insanmerkezci bir çevre yaklaşımına sahiptir. Buna karşın derin ekoloji ekosistem içindeki tüm varlıkları bir bütün olarak ele almaktadır. Bundan dolayı sadece bir grubun ya da bir canlı türünün çıkarlarını gözetmez, bir bütün olarak olayları eşitlik bağlamında değerlendirmektedir.

Derin Ekolojinin İlkeleri

Naess, George Session'la birlikte Derin Ekoloji'nin, herkesin kabul edebileceği genel ilkelerini ve önerilerini şöyle açıklamışlardır:

“1. Yeryüzünde, insanların ve insan dışı varlıkların yaşamlarının refahı ve gelişimi kendinde (özünde) değerlidir. Bu değerler, insan dışı dünyanın insan amaçları için yararlı olmasından bağımsızdır.

2. Yaşam biçimlerinin zenginliği ve çeşitliliği bu değerlerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunur. Bunlarda aynı zamanda kendi içinde değerlidir.

3. Yaşamsal gereksinimlerini karşılamak dışında, insanların bu zenginliği ve çeşitliliği azaltmaya hiçbir hakkı yoktur.

4. İnsan yaşamının ve kültürünün gelişimi, insan nüfusunda önemli bir azalış olmasıyla mümkün olabilir. İnsan dışı yaşamın da gelişmesi daha az bir insan nüfusunu gerektirir.

5. Mevcut durumda, insanın insan dışı dünyaya müdahalesi aşırı düzeydedir ve bu durum hızla kötüye gitmektedir.

6. Bundan dolayı politikalar değişmelidir. Değişen politikalar, temel ekonomik, teknolojik ve ideolojik yapıları etkileyecektir. Böyle bir değişikliğin getireceği sonuç, var olan durumdan derin biçimde farklı olacaktır.

7. İdeolojik değişiklik, durmaksızın artan yaşam standardını hedeflemenin yerine, esas olarak yaşamın niteliğini değerli kılma yönünde olacaktır. Büyüklük ve yücelik arasındaki farklılığın farkında olma gittikçe derinleşecektir.

8. Bu ifade edilen hususlara katılanlar değişiklikleri gerçekleştirmeye çalışmakta doğrudan ya da dolaylı olarak yükümlüdürler” (Yalçın 2010: 47- 48).

Bu ilkelerde göze çarpan noktaları şöyle sıralayabiliriz. İlk olarak İnsanmerkezli yaklaşıma yöneltilen eleştirilen göze çarpmaktadır. Derin ekoloji içerisinde insanmerkezli yaklaşım aynı zamanda ekolojik sorunların ve yıkımın kaynağı olarak görülmüştür. Bu yıkımın çözümünü ise ideolojik, ekonomik, kültürel ve teknolojik yapılarının bütününde yapılacak olan bir değişiklik ile mümkün görmektedirler. Derin ekolojik yaklaşım doğadaki sorunlarına yaklaşımdaki bütünselliği çözüm yolları konusunda da göstermektedirler.

Derin Ekolojiye Eleştiriler

Derin Ekoloji görüşüne bazı eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirilerin bazıları şunlardır:

“1. Derin ekologlar, siyasal eleştiriden kaçınırlar. Kapitalist demokrasiyi veri olarak kabul ederler, onu eleştirmezler.

2. Doğadaki bütün canlıların eşit olduğu iddiası insani sosyo-politik kategorilerin doğaya yansıtılmasıdır. Dolayısıyla insan merkezciliktir.

3. Yaban hayatla insanmerkezcilik arasında derin bir uçurumlar yaratırlar. İnsanı sözde doğanın bir parçası olarak görseler de gerçekte doğanın dışında görürler. İnsanın da bir hayvan olduğunu görmezlikten gelirler.

4. Onların yaban hayat olarak tanımlamak istedikleri bölgelerde uzun zamandır yerliler oturmaktadır. Onlar insan sayılmıyorlar mı?

5. Birçok insanın açlık çekmesinden dünyanın taşıma kapasitesinin aşıldığı şeklinde yorumlanıyor. Ve açlıktan ölümler kaçınılmaz, yok edilemez ve iyicil bir şey olarak görülüyor. Açlık, bir sorun fakat bu kötü gelişmenin sonucudur. Dolayısıyla derin ekolojik bir dönüşüm değil, sosyal bir dönüşüm gereklidir” (Ünder 1996: 204- 205).

2.3.8.Sosyal Ekoloji

Murray Bookchin Toplumsal ekoloji yaklaşımının teorisini ve pratiğini belirleyen düşündürdür. 1950'li yıllarda ekolojik sorunlarla ilgilenmeye başlayan Bookchin, 194 yılında yazdığı "Ekoloji ve Devrimci Düşünce" isimli makalesinde, ilk kez "toplumsal ekoloji" kavramını kullanmıştır (Yardımcı, 2006: 76). Murray Bookchin tarafından geliştirilmiş bir düşünsel akım olan sosyal ekoloji, ekolojik sorunların kaynaklarını anlaşılır ve tutarlı bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır (Bookchin 1994: 22). Toplumsal yapıyı ekolojik anlamda radikal şekilde eleştiren Bookchin ekolojik yıkımın toplumsal ve siyasal kökenleri konusunda birçok makale ve kitap yazmıştır. ABD 'deki Toplumsal Ekoloji Enstitüsü'nün kurucusu olan Bookchin ekolojik anlamda bireyi değerlendirirken onu doğadan bağımsız hareket etmemesi onun ekolojisinin temelini oluşturmaktadır.

Bookchin'e göre (1994: 154) “bugünkü insanlık durumunu derinden değiştirebilecek toplumsal olanakların önünü açan ya da engelleyen, teknikten çok kültür, emekten çok bilinç, sınıflardan çok hiyerarşi” olmuştur. Hiyerarşi ve insanın tahakküm etme isteğinden ekolojik yıkımın başladığını düşünen Bookchin insanın tahakküm altına alma ilişkilerinin çözümlemesini yapmış bu da pratiğin örgütlenmesinde etkili olmuştur.

Bookchin (1994: 31) doğayı, cansızdan canlıya ve nihayetinde toplumsal olana doğru birikerek ilerleyen evrimsel bir süreç olarak görmektedir. Bookchin (1996: 11) insan olan ve insan olmayan arasında bir ayrım yaparak insanların toplumlar diğer varlıkların ise topluluklar olduğunu belirtmiştir. Bookchin bu konuda birinci ve ikinci doğa ayrımı yapmaktadır. Birinci doğa kavramını, doğal dünyanın, özellikle de organik dünyanın birikimsel evrimini açıklamak için kullanırken; ikinci

doğa, doğanın dışında bir oluşum olarak kavranamayacak insanların oluşturduğu toplumdur ve bu iki doğa sürekli etkileşim içindedir (Bookchin 1996: 11).

İnsan toplumlarında olan kurumsallaşma Bookchin'in öne çıkardığı bir diğer kavramdır. İnsan toplumlarının yaşam araçlarını korumada açıkça belirlenmiş olan sorumluluk, birlik ve kişisel ilişki biçimleri çerçevesinde genellikle son derece katı bir şekilde yapılanmış, kurumsallaşmış topluluklar olmaları; insan toplumlarını eşsiz topluluklar yapan ve onları diğer toplumlardan ayıran ölçüttür (Bookchin 1994: 110).

Bookchin, ekolojik yıkımın ve doğa toplum ikiliğinin temelinde hiyerarşik sistemi görmektedir. Ekolojik krizin önüne geçmek için önerilerini temellendirdiği süreçte de hiyerarşi önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bookchin ekolojik çözüm önerisinde öncelikle organik toplumlarda hiyerarşinin ortaya çıkış serüvenine ve sonrasında da hiyerarşinin sınıflı toplumlarda da kendisini belirgin hale getirdiği üzerinde durmuştur. Toplumsal ekolojisinin temel ilke ve önerilerini de bu süreç içerisinde netleştirmeye çalışmıştır.

Bookchin'e göre (1994: 457); tarihte organik toplum döneminde, doğa ile uyum içinde yaşamının var iken, tarıma dayalı toplumların ortaya çıkışıyla birlikte hiyerarşi ve tahakküm ilişkileri ortaya çıkmıştır. Yazı öncesi toplumlar, doğayla boğuşmamış aksine yavaş ve sabırlı törenleri ile doğanın gönlünü alarak uyum içinde yaşamışlardır. Bookchin ekolojik teorisini organik toplumda var olan doğa ile uyum prensibiyle temellendirmeye çalışmıştır. Bu noktada birçok düşünür gibi Bookchin'inde gözden kaçırdığı önemli bir ayrıntı bulunmaktadır. Doğaya olan saygı ya da ekolojik bilinç düzeyi organik toplumlarda doğa ile uyumlu yaşamının tamamen temel nedenidir diyemeyiz. Toplumların doğa karşısında buldukları konum itibari ile uyum içinde yaşadıklarını söylemek daha doğru bir ifade olacaktır. Bu toplumlarda kısmi zorunlu bir uyumdan söz edilebilir.

Organik toplumlar süreç içerisinde yerlerini daha karmaşık ve kompleks yapıları toplumlara bırakmıştır. Bu süreçte kentlerin oluşumu, oluşan kentlerin gelişimiyle de devlet, toplumsal sınıflar ve piyasa anlayışı ortaya çıkmıştır. Bookchin'e göre (1996: 10) hükmetme anlayışının son görünümüleri ulus- devlet ve kapitalizmdir. Bu konuda Bookchin kısmen eksik kalmıştır. Çünkü ulus- devlet ve kapitalizm tahakküm anlayışının son görünümüleri olmaktan ziyade doğa üzerinde tahakküm kurma anlayışının en keskin ve en çıplak biçimde görüldüğü sistemlerdir.

Bu sistemlerin sonrasında da tahakküm anlayışı görülecektir. Kapitalist usun altında yatan sınırsız büyüme gerekliliği ve doğayı tahakküm altına alma isteği ekolojik krizlerin temel yaratıcısıdır.

Bookchin birinci toplum dediği ve teorisini temellendirdiği organik toplumlarda hiyerarşinin olmadığını savunur. Bookchin’ de hiyerarşi karmaşık ve kompleksli toplum olan ikinci topluma ait bir kavramdır. Bookchin hiyerarşinin doğuşunun ilk örneği olarak cinselliğe dayalı iş bölümünü görmektedir. Antropolojik çalışmalarda vurgulanan erkeğin fiziksel gücü ya da kadınların soyut düşünceye eğilimli olmaları gibi açıklamaları eleştiren Bookchin (1994: 164), bunu kadına yönelik erkek ön yargılarının yansıması olarak görmektedir. Ona göre bu anlayış bir bakıma eril zihniyeti meşrulaştırma kalesidir. O, kadın ile erkek arasındaki iş bölümü ayrımının temelinde, insan türünün yavrularının daha fazla ilgiye ihtiyaç duyması, bu ilginin yavruya en yakın kişi olan kadın tarafından karşılanmasının var olduğunu savunur. Buna bağlı olarak kadın yavrusuyla ev hayatı içinde yaşayıp ev ile ilgilenirken erkek, dışarıda kendine ait bir alana sahiptir. Bookchin hiyerarşinin ortaya çıkışındaki cinselliğe dayalı iş bölümünün etkisini erkeğe ait bahsedilen sivil alanın genişlemesiyle açıklar. Doğurganlığın kadına özgü bir nitelik olması kadının eski dönemlerde olduğu gibi günümüzde de çeşitli dezavantajları yaşamasına neden olmaktadır. Kadının, doğum süresi ve sonrasında yavrusuna ayırdığı zaman kadına ait olan zamanını kısıtlamakta bu da kadını sivil hayatta geri bırakmaktadır.

“Ekolojik bunalımın kökenleri, toplumun yapısında ise toplum ve doğa arasında bir denge kurmak için toplumun ekolojik ilkelere göre devrimci bir biçimde yeniden kurulması gerekmektedir” (Bookchin, 1994: 456). Bookchin yeniden inşa etme fikri üzerinden kurulacak olan toplumun genel özelliklerini belirlemeye çalışmıştır. Ekolojik bir toplumun inşası sırasında farklılığın kendi içinde bir birlik oluşturmasının gerekliliğinin yanında çeşitliliğin korunması gerekir ayrıca kendiliğindenlik ve hiyerarşiden yoksunluk temeline dayalı bir ekosistem anlayışı geliştirmesi gerektiğini belirtmiştir (Bookchin 1996: 84- 85).

Toplumsal ekoloji de derin ekoloji gibi insanın doğa üzerinde tahakküm kurma arzusunu eleştirmektedir. Derin ekolojinin, ekolojik yıkımın kaynağında insanmerkezci anlayışı görerek, ona alternatif olarak her varlığın bir değeri olduğu fikrine dayanan biyomerkezçiliği öne sürmesine rağmen toplumsal ekoloji için bu

görüş, ‘doğal evrimi hiçe sayarak evrim sürecinde farklılaşmaların oluşturduğu çeşitliliği bir gelişim süreci olarak görmekten uzak’ bir kavrayış olarak algılanması iki ekolojik düşünce arasında temel bir ayrımı teşkil etmektedir.

“Toplumsal ekolojiye eleştirilerde bulunan Mellor, toplumsal ekolojinin, doğa- insan ilişkisine dair ortaya koyduğu değerlendirmede, derin ekolojinin anti hümanizmini aşabilmenin yollarını sağlayacak bir kavrayışa sahip olmasına rağmen, bu sefer de doğa insan ilişkisinde, terazinin insan yönüne ağırlık verdiğini belirtmektedir” (Akt: Oygür 2009: 35).

2.3.9. Risk Toplumu

Dünyada değişik özellikler ve tarihsel süreçler gösteren toplumların genel olarak; avcı-toplayıcı toplumlar, tarım toplumları ve sanayi toplumları olmak üzere üç evreden geçtiği kabul edilir. Günümüz sanayi sonrası toplumlarına kendi kendinin altını oyan aksaklıkları oluşturmasından dolayı risk toplumu da denir.

Sanayileşme ve kentleşme süreci beraberinde çeşitli riskleri de getirmiştir. İnsan doğa ilişkisinde insanın doğayı egemenliği altına alma istemi ve doğaya müdahalesi beraberinde doğal dengenin bozulması, biyolojik çeşitliliğin azalması, iklimlerin değişmesi gibi çeşitli çevresel risk ve sorunlardandır. Çevre sorunlarının neden olduğu küresel risk ve belirsizlikler üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar olsa da UlrichBeck tarafından ortaya atılan “risk toplumu” kavramı var olan bu sorunları daha da bütüncül bir şekilde kavramsallaştırmış ve günümüz toplumlarının önemli özelliğine dikkat çekmiştir (Akt: Çelikkaya 2012: 55). Riskler temelinde yükselen risk toplumu düşüncesini Beck, modern toplumdaki değişimlerin sonucu ortaya çıkan olumsuzluklar çerçevesinde açıklamasının yanında risklerin tarihsel süreç içinde niteliksel ve niceliksel değişmeler geçirdiğini de belirtmiştir. Beck’e göre (Akt: Özdoğan, Doğan, 2011: 24–25) riskler Yeniçağın icadı değildir. Kristof Kolomb gibi, yeni ülkeler ve kıtalar keşfetmek için yola çıkan herkes riskleri göze almıştır. Fakat bu riskler kişisel risklerdi ve bu dönemdeki risk sözcüğü, cesaret ve macerayı taşıyordu. Süreç içinde risklerin niteliği değişerek küresel tehditler haline gelmişlerdir. Riskler modern dönem öncesinde duyu organları tarafından algılanırken, günümüzdeki riskler fiziksel ve kimyasal formüller olarak varlığını sürdürmektedir. Bu duruma örnek olarak, toprağın kirlenmesi sonucu toprakta

yetişen bazı bitkilerin doğal yapısının bozularak insan yaşamını etkileyecek riskleri içinde barındırmasını verebiliriz.

Risklerin sanayi toplumundan önce niteliksel ve niceliksel farklılıklarına karşın var olduğunu belirten Beck'in risk toplumu kuramını sanayi toplumlarından ayrı olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Çünkü Beck risk toplumunun yaşayış biçimlerinin ve kararlarının bir sonucu olarak oluşmaya başladığı görüşündedir. Beck, risk toplumunu, "sanayi toplumunun şimdiye dek izlediği yolda yaratılan tehditlerin ağır bastığı bir modernlik evresi" şeklinde tanımlamaktadır (Akt: Çuhacı 2004: 58).

Beck, içinde bulunduğumuz toplumsal süreci risklerin ağırlıklı olduğu bir geçiş süreci olarak tanımlamaktadır. Ona göre yaşadığımız çağ bir risk çağıdır. Bu sürecin küresel ve aynı zamanda bireysel olduğunu çünkü risklerin karar verme süreçleri ile oluştuğunu belirtmektedir (Akt: Çuhacı 2004: 58–59). Luhman'da Risk: A Sociological Theory (Risk: Sosyolojik Bir Kuram) başlıklı kitabında, rizikoyu, bireyi birey tarafından verilmiş olan bir karara dayalı, o bireyi tehdit eden gizil tehlike olarak tanımlar. Bu, nükleer maddelerden kurtulup kurtulmamak veya atıkları nereye atmak ya da bir sigara içip içmemek gibi, bir zaman süreci içinde gizil kayıp ve kazançlarla ilgili hesaplamalardır (Akt: Elburuz, Ayaz, 2012: 104). Riskler her ne kadar bir mekanizmanın kararı sonucunda ortaya çıkmış olsa da etkileri bakımından küresel nitelik taşımaktadır. Çünkü riskler kendisi için tehdit alanı oluşturanın yanında riski oluşturanı da etkiler.

Modernleşmenin getirdiği riskler için Beck, bir tür 'gölge karanlık' benzetmesi yapmaktadır. Önceki yılların aksine Beck, insanların karşı karşıya olduğu tehlikelerin zararsız maddelerin arkasına saklanmış olan radyasyon, toksit atıklar, nükleer felaketler olduğunu belirtmektedir. Artık risk ve tehlike faktörünün giderek arttığını, bunları görmezden gelerek yaşamaya devam etmenin mümkün olmadığını savunan Beck'e göre (Akt: Çuhacı 2004: 64); asıl önemli olan riskler ve tehlikeler karşısında temkinli olmak ve onları yeniden düşünce süzgecinden geçirmektir. Beck yaşadığımız çağı etkileyecek kuvvette olan risklerin Batı kaynaklı ve endüstri kökenli riskler olduğunu belirtmektedir. Beck'e göre (Akt: Özdoğan, Doğan, 2011: 50–52); riskler er ya da geç onları yaratanları ya da onlardan kar elde edenleri de yakalayacak. Riskler yayılırken sosyal bir bumerang etkisi yaratır: Zenginler ve

iktidar sahipleri bile riskler karşısında emniyette olamaz. Bir zamanların ‘gizil yan etkileri’ ürettikleri merkezlere de geri dönüp saldırırlar. Bizzat modernleşmenin aktörleri, yarattıkları ve üzerinden kar elde ettikleri tehlikelerin girdabına feci şekilde kapılırlar. Bumerang etkisi, münferit sorumluya geri dönüp doğrudan saldırmakla kalmaz, toptan ve eşitlikçi bir şekilde herkese zarar verir: Ormanların yok edilmesi, sadece kuş türlerinin tümünden yok olmasına yol açmaz, aynı zamanda toprağın ve orman mülklerinin ekonomik değerini de azaltır.

Kısaca Beck’e göre insanların doğaya müdahalelerinin aşırı bir şekilde gerçekleştiği sanayi toplumu aşaması ile insanların yaşamını tehdit eden risklerde artmıştır. Risklerin ortaya çıkışında ve ciddi derece tehdit edici nitelik kazanmasında herkes sorumludur. Risklerin oluşturduğu tehditlerden riskleri oluşturmayan kadar oluşturan topluluklarda etkilenmektedir.

Risk toplumunun tipik eleştirisi ise şunlardır:

1) Birçok toplumda risk ve tehlikelerle halkın meşgul olması yaygınlığı gerçekte Beck’in çalışmasında resmettiğinden daha azdır.

2) Risk toplumu teorisinin en problematik yönü, “riskin eşitliği” görüşüne demir atmış olmasıdır. Bir insanın sosyal sınıfı ne olursa olsun hiç kimse tehlike ve risklerden muaf değildir veya kaçamaz. Bir derece Kuzey Avrupa ülkelerinde riskin eşitliği var olabilir çünkü bu toplumlarda sosyal eşitsizlik ve mahalleler arası ayrım, Kuzey Amerika ve gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında daha azdır. Günümüzde dünya toplumlarının birçoğunda risk eşitliği çok az vardır. Gerçekte, çevresel eşitsizlik bir istisna değil, aksine bir kuraldır. Çevresel eşitsizliklerin var olduğu, düşük gelirli Güney ülkelere sınırlı değildir. Çevresel adalet literatürü Amerika Birleşik Devletleri’nde sosyal sınıf, ırk ve etnik yapıya bağlı olarak insanların çevresel tehlikelere eşitsiz bir şekilde maruz kaldığını ortaya çıkarmaktadır (Akt: Konak 2010: 280).

2.4.Çevrenin Dine Etkisi

İnsanlar zorunlu olarak bir mekânda yaşamak durumundadırlar. Mekân içinde yaşayan insan mekânla sürekli olarak bir etkileşim halindedir. Bundan dolayı insan çevresini etkilerken çeşitli şekillerde çevresinden de etkilenmektedir.

İnsan ve insan topluluklarının fiziki çevreyle etkileşim içinde bulunmaları tabii bir durumdur. Coğrafi çevreleriyle etkileşim halinde bulunan insanların fiziki

koşullardan etkilenmesi kaçınılmazdır. İnsanlar gibi her din de coğrafi bir alan içinde ortaya çıkar ve gelişir. Belli bir coğrafi alanda beliren dinlerin coğrafi koşullardan etkilendiği de bir gerçektir. Çünkü dini inançlar, pratikler, kurumlar, tutumlar ve davranışları toplumsal koşullar ve coğrafi çevreden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Toplumun din üzerindeki etkisi, dinin inanç ve ritüelleri üzerinde kendini göstermektedir. Gerçekten de dünden bugüne, özellikle çok tanrılı toplumların din üzerindeki etkisini gösteren birçok örneğe rastlarız. Bunların başında ekonomik ve sosyal faktörler gelmektedir. Nitekim tarımcı toplumların tanrılarına Toprak Ana, akarsu yataklarında yaşayanların 'Bereket Tanrısı', denizci toplulukların ise Koruyucu Mabut adının verilmesi; anaerkil toplumlarda kadın tanrıçalara, ataerkil toplumlarda ise, 'erkek tanrılara' denk gelinmesi; arazinin çetin olduğu yerlerde natürist, düz olduğu yerlerde "animist" inançların ağırlık kazanması, toplumun din üzerindeki etkilerini ortaya koyması bakımından oldukça ilgi çekicidir. Yine toplumsal etkinlik, mülkiyet tarzları, zümre yapıları, dini anlayışlar da önemli şekillenişlere sebep olmuştur (Akt: Ünal 2010: 60).

Çevrenin insanın kişiliği, düşüncesini, yaşayış biçimi üzerindeki etkisi önemli ölçüdedir. Çevrenin insana etkilerinin yanında insan topluluklarında var olan çeşitli düşünce biçimlerine, inanışlara etkisi de önemli ölçüdedir. Çevrenin insana ve insan topluluklarına etkisi, sahip olduğu coğrafi koşullar, bu koşullara bağlı olarak ortaya çıkan iklim şartlarına bağlıdır. Çevrenin dine etkisi de insan topluluklarının içinde yaşadığı koşullara ve ihtiyaçlarına bağlıdır.

İnsanların yaşam koşullarının tamamen doğanın imkânlarına bağlı olduğu zamanlarda insanların besin kaynağı sağlayan toprak, su gibi doğa unsurlarına tanrısal anlam atfetmelerine neden olmuştur. Bu da dini ritüellerin çevreden etkilendiğinin göstergesidir.

2.5. Dinin Çevreye Etkisi

İnsanlık tarihi kadar eski olan dinin insan topluluklarını çeşitli şekillerde etkilediğini ve insanların düşünce biçimlerini oluşturduğunu söyleyebiliriz. İnsanın bir çevre içinde bulunması, yaşaması onunla etkileşim içine girmesini, onun adeta çevrenin ürünü olmasını doğurmuştur.

İnsanın içinde doğup-yaşadığı sosyo-kültürel çevre onun belleğini, kişiliğini oluşturduğu gibi, insan-toplum, insan-tabiat ilişkilerinde de yönlendirici rol oynar, aynı zamanda ona dünya görüşü kazandırır. Kültürün temel unsurlarından olan din insanın toplumsal ve fiziksel çevresiyle ilişkilerinde, anlamlandırma ve tanımlandırmalarında önemli unsurlardan biridir. Dolayısıyla insanın çevre ile ilişkilerini dinden bağımsız düşünmek, anlamaya çalışmak mümkün değildir. Din hem bireyi hem de toplumları etkileyen sosyal, kültürel bir kurum olarak insanın günlük hareketlerindeki davranışlara yön veren faktörlerden biridir. Din insanlık tarihinde çok önemli bir faktör olmuştur. Mesela insanların yaptığı ilk büyük binalar mabetler olmuştur. Şehirler mabetlerin etrafında kurulmuş veya ona göre şekillenmiştir (Akt: Ünal 2010: 62). Dinin çevreye etkisi çevrede dini sembol halinde olan yüksek yapıtların bulunmasıyla sınırlı kalmamıştır. Günay'a göre din (Akt: Ünal 2010: 62); mensuplarına, onların dünyayı özel bir gözlükle görmelerini sağlayan ve insan davranışlarını etkileyen bir dünya görüşü ve hayat anlayışı sağlar.

Dinin çevreye etkisinde önemli soru dinsel ifadelerin insanın doğa algılayışını nasıl etkilediğidir. Dinler insanın kendini doğa ile eşit değerde mi yoksa doğadan üstün bir değerde mi görmesini sağlıyor? Bu sorunun yanıtını dinlerin insanların hangi davranışlarını meşru hangi davranışlarını gayri meşru gördüklerine ilişkin kararlarında bulabiliriz. “İnsanlar ve doğa arasındaki ilişkiyle ilgili Avrupa düşüncesinin kökenleri, diğer birçok konuda olduğu gibi, eski Yunan ve Roma filozoflarının etkisine ve Hıristiyan dünyasının Yahudi kökenlerinden gelme düşüncelerine dek uzanır. Hem klasik hem de Hıristiyan geleneklerine hâkim olan düşünce, insanların kendilerine bağlı olan doğadan üstün yaratıldığıydı. İnsanların ancak muhafızı oldukları doğal dünyayı korumakla yükümlü olduğuna inanan çeşitli düşünürler bulunmasına karşın, bu gelenek azınlıkta kalmıştır” (Akt: Başcı, Sander, 2000: 125).

Aristoteles “Politika” adlı eserinde bitkilerin hayvanlar için yaratıldığını öne sürer. Eğer doğa her şeyi eksiksiz yapmaktaysa ve boşuna olan hiçbir şey yoksa o halde bütün hayvanlar insanlar için yaratılmış demektir. Aristoteles'in dünya merkezli, sınırlı mekân anlayışına dayalı ussal bir yaklaşımı benimseyerek, özellikle insanın hayvan ve bitkilerin üstün olduğunu öne sürmektedir. Tek tanrılı dinlerin düşüncesinde (dolayısıyla Hıristiyanlıkta da) Aristoteles'in bitkilerin hayvan ve tüm

hayvanların insanlar için yaratıldığı şeklindeki katı insan merkezci anlayışın hâkim olduğunu diyebiliriz. Çünkü tek tanrılı dinlerde “insan için yaratılmış evren anlayışı vardır (Akt: Şakacı 2011: 93–95).

Francis Bacon’un eserlerinde bilimin insanların dünyaya egemen olması için gerekli bir araç olduğu görüşü bulunmaktadır. “Dünya bir araç olduğu için yaratılmıştır, insan dünya için değil” görüşünü savunmuş ve şunları eklemiştir. “Nihai amaçlara bakacak olursak insan dünyanın merkezidir, hatta öylesine önemlidir ki insanı dünyadan uzaklaştırırsanız geriye kalan her şey sapkın, hedefsiz ve amaçsız olur.” Bacon, bilimsel çalışmaların amacının Aden Bahçelerinde Âdem ve Havva’nın çıkmasıyla kaydedilen dünya egemenliğini yeniden kazanmak olduğunu belirtmektedir. Bacon, “Novum Organum” adlı eserinde “insan ırkı, tanrının kendisine verdiği Doğa’ya üstünlük hakkını yeniden kazansın” diyerek görüşünü savunmaktadır (Şakacı 2011: 29).

Bacon’un Aden Bahçelerinden Âdem ve Havva’nın çıkmasının dünya egemenliğinin kazanılmasını başlatan gün olarak görmesinin altında, Hıristiyan-Yahudi gelenekle var olan Âdem ve Havva’nın cennetten kovuluşunun dünya egemenliğini elde etmekle telafi edileceği anlayışı vardır (Akt: Şakacı 2001:193).Bilim anlayışının kurucuları sayılan Aristoteles ve Bacon’un görüşlerinin tek tanrılı dinlerin çevre anlayışında var olmasının önemli kanıtlarından biri de Hıristiyan ve Yahudi gelenek de var olan yaratılış hikâyesidir. Yaratılış hikâyesin de Tanrı tüm evreni ve evrendeki tüm canlıları yarattıktan sonra kendi suretinden olan insanı yaratmıştır. Böyle bir anlayışın doğal sonucu doğaya katı insan merkezci bir zihniyeti oluşturmaktadır. Ayrıca Âdem’in tüm canlılara isim vermesi insanların kendilerini tüm canlıların efendisi olarak kabul etmelerini, bu efendilikle doğayı hâkimiyet altına almaya başlamalarını doğurmuştur.

Her ne kadar Yahudi ve Hıristiyan gelenekte insanın doğanın koruyucu olarak Yaratıcı tarafından haklarla donatıldığı anlayışını savunanlar varsa da doğanın insan hizmetine sunulduğunu, insanın doğanın efendisi olduğunu düşünen anlayışlar daha güçlü bir halka oluşturmuştur. Yahudi Hıristiyan gelenekten sıyrılarak son din olan İslam’da çevre yaklaşımına bakacak olursak, kendinden önceki dinlerde var olan kimi insanmerkezci ifadeleri bünyesinde barındırdığını ilk bakışta görebiliriz. Fakat insanmerkezci çevre algısını oluşturan hususlara baktığımızda İslam dininin

insanmerkezci olduğuna dair düşüncemiz tartışma konusu olabilmektedir. Çünkü insan merkezilikte tüm doğal çevre ve içinde barındırdığı her şey insanlar için yaratılmış, insanların yararlanabildiği ölçüde değerlidir. Fakat İslam inancında insanlarda dahil tüm yaratılanlar Tanrı için yaratılmıştır. Tüm varlıkların değerini belirleyen de yine Tanrı'nın kendisidir. İnsan da diğer tüm varlıklar gibi Tanrı'nın planını gerçekleştiren araçtır. Tanrı'dan bağımsız insan ve doğal çevrenin anlamı yoktur. Bu açıdan bakıldığında İslamiyet'in içinde barındırdığı kimi insanmerkezci ifadelerle karşın insanmerkezci bir din olmadığı; temellendiği Tevhid (Allah'ın birliği) inancıyla bağlantılı olarak çevre algısında Tanrımerkezci bir din olduğunu söyleyebiliriz.

2.6. Çevre, Etik, Ahlak ve Din İlişkisi

Etik ve ahlak kavramları her ne kadar günlük hayatta birbirinin yerine kullanılsa da anlam açısından farklılık taşımaktadır. Etik, ahlaki anlamda düşünme, felsefe yapma sürecinin insana kazandırdığı etkinliktir. Yani etik, insan davranışlarını ahlaki koşullar içinde araştıran, savunan ya da eleştiren felsefe dalıdır. Etiğin konusu ahlaktır (Yüksel, Gürcan, 2005: 26). Felsefenin disiplinlerinden biri olan etik, “ahlakilik kavramını temellendirmek üzere, insan pratiğini, mevcut ahlakilik koşulları açısından araştırır. Ahlakilik, bir eylemi ahlaki açıdan iyi bir eylem olarak tanımlamayı mümkün kılan niteliği ifade eder. Etik her şeyden önce insan eylemini inceler. Fakat etiğin konusu her türlü insan faaliyeti ve eylemi değil de öncelikle ahlakiliği vurgulayan, yani ahlaki eylemler oluşturur” (Toruk 2008: 19).

Ahlak “insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine yol açan manevi özellikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlar bütünüdür” (İrvan 2005: 61). Sosyolojik açıdan ahlak, “belli bir dönemde belli insan topluluklarınca benimsenmiş olan, bireylerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen töre davranış kurallarının, yasaların, ilkelerin toplamıdır” (Akt: Uslu 2006: 10).

Etik ve ahlak kavramları arasında benzerliğe bağlı karışıklık söz konusudur. Fakat ahlak ister dünyevi ister dini temelli olsun, toplumda varlık kazanmış, gelişmiş ve gelişmekte olan tutum ve davranışlarla ilgili değerler topluluğudur. Etik ise, akademik bir alan olup, felsefenin alt bir disiplini ve ahlaki değerler felsefesidir. Etik, oluşturulmuş değerleri sorgulayarak çözüm arayışları içinde olan bir disiplindir. Diğer bir ifadeyle etik “doğru ve yanlış davranış teorisidir, ahlak ise onun pratiği...

Etik, bir kişinin belli bir durumda ifade etmek istediği değerlerle ilgilidir, ahlak ise bunu hayata geçirme tarzıdır” (Akt: Fırat 2002: 110).

Kültür, gelenek, görenek, dini inanç çevresinde beliren ahlakın tarihsel kökeni çok eskilere dayanmakla birlikte çevre ahlakı yeni bir konu olup felsefenin bir alt dalı olarak yakın zamanlarda artan çevre sorunlarının yarattığı ciddi tehlikeler sonucunda önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Dünya çapındaki çevre sorunlarının ortaya çıkmasının ve insanın bunların üstesinden gelme çabaları çerçevesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bakımdan kendisinden önce ortaya çıkan tıp ahlakı, iş ahlakı vb. pratik ahlak kurallarına benzemekle beraber, konuyla ilgili tartışmaların tarihi oldukça yenidir. Felsefecilerin konuyla ilgilenmesi ve çevre-ahlak ilişkisiyle ilgili tartışmalara katılmaları; konuyu felsefi ve eleştirel olarak ele almaları ise daha da yenidir” (Özdemir, Yükselmiş,1995: 64). Tüm bilimlerin anası olan ve bilimin önünde ilerleyen felsefenin, çevre ahlakı konusunda bilimin arkasında ilerlemesinin nedeni bilimsel ve teknolojik alanı olan ilgimiz ve sarsılmaz inancımızdır kanımca. Zira çevre sorunlarının ilk ortaya çıkışı 2. Dünya savaşından sonraya rastlar. Ancak ilk çevreci hareketler 60’lı yıllarda başlamakla beraber, esas yoğunluk ve büyük gösteriler 70’li yıllarda ortaya çıkar ancak bütün bu çevreci hareketlerin ve protestoların niteliğine bakıldığında olayın ahlaki boyutundan çok, teknoloji ve aşırı sanayileşme sorunu olarak ele alındığı görülür. Bu nedenle alınacak bazı yasal ve teknolojik önlemlerin veya daha az teknolojilerin uygulanma sorunununun çözüleceği sanılıyordu.

Çevreci hareketlerin aynı dönemde siyasallaşmasının ve güçlenmelerinin ve bununla ilgisi olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, 80’li yıllarda çevre sorunları olarak adlandırılan ve sadece doğal dengeyi değil, gerekli önlemler alınmadığı takdirde başta insanın bizzat kendi hayatı olmak üzere, tüm yaşamı tehdit ettiği ileri sürülen ekosistemdeki bazı sorunların daha derin boyutları üzerinde durulmaya başlandı. Yeni bir ahlak felsefesi geliştirmeye çalışan filozoflara göre, “çevre sorunlarının kaynağı çevreye yönelik davranışlarımızı yönlendiren, evrene insana ve insanın evrendeki yerine, yaşamın anlamına ilişkin temel felsefeyi inançlarımız oluşturuyordu. Böylece ilk defa insan doğa ilişkileri, insanın doğaya karşı tutumu ve davranışlarının ahlaki boyutu vurgulanmaya başlandı (Özdemir, Yükselmiş; 1995: 65).

Çevre sorunlarının nedeni teknoloji ve bilim midir? Çevre sorunlarına kalıcı çözüm bulamamanın nedenleri nelerdir? gibi sorunların yanıtı olarak ortaya çıkan ahlak ve sorunların çözümüne ilişkin oluşturulan çevre ahlakı konusunda net tanım mevcut değildir. Çevre ahlakı konusunda var olan tanımlama sıkıntısına karşın genel olarak çevre ahlakının insan-çevre ilişkisini sorunsuz şekilde düzenlemek ve var olan sorunları çözmek için, var olan sorunun ahlaki boyutuna vurgu yaparak ortaya çıktığını diyebiliriz. Ayrıca toplumların ilk dönemlerinden beri sahip oldukları ahlak anlayışları; onların çevre ahlakı oluşturmasında oldukça etkilidir. Modern toplumda var olan çevre ahlakı anlayışının temelinde geleneksel ahlak anlayışı vardır. Bilindiği gibi geleneksel ahlak anlayışı insan-insan ve insan-toplum ilişkilerinde insanın refahını ve mutluluğunu ön plana koyup, insanın mutluluğuna erişmesi yolunda başvurduğu tüm yolları ona mubah saymaktadır. “Geleneksel ahlak anlayışlarının, insan merkezli değerlendirmelerinin çevrenin korunması konusunda sorumluluklar ortaya koymadığı gerçeği, ahlak felsefesi tarihinde görülmektedir. Eflatun, Aristo ve Stoacılar gibi ilkçağ filozofları hayvanların, insanların menfaatine hizmet eden varlıklar olduğunu belirtirler ve onlara karşı hiçbir sorumluluğu kabul etmezler” (Akt: Göz 2011: 98).

Aristo'nun hayvanları insanların hizmetine sunulan varlıklar olarak değerlendirmesi, Aristocu bilim anlayışının insan merkezliliğini göstermektedir. Aristocu bilim iki bin yıl kadar bilim dünyasında hâkim olmuştur. Örneğin; Aristo'nun daha aşağıdaki insanların, üsttekilere hizmet etmeyle (kölelik) ilgili fikirlerini bugün kabul etmezken, insanlar dışındaki varlıklara karşı fikirlerini hala paylaşmaya devam ediyoruz. Stoacılar bile, diğer fikirlerinde Platon ve Aristo'ya muhalefet ederken, hayvanların ahlaki alanın dışında bırakılmasında onlardan daha kararlı görülmektedirler (Akt: Özdemir, Yükselmiş, 1995: 70). Klasik Yunan'da hayvanlara karşı daha ılımlı davranan ve onları ahlaki alanın içine alan iki düşünür Epikür ve Plutach'tır. Bunlara göre hayvanlar insan gibi akıl sahibi olmasalar da kendilerine ait bir dünyaları vardır. Bu nedenle sadece bizim çıkarımız ve kullanmamız için yaratılmamışlardır. Özellikle Plutach hiç et yemez ve hayvanlara karşı oldukça da iyi davranırdı. Ancak, Batı dünyasında hala hâkim olan anlayış, bilindiği gibi Platon ve Aristo çizgisinin görüşleridir. Epikürcü ekolün görüşleri ancak 19. Yüzyılda tekrar taraftar bulurken, insanı en üstün varlık olarak gören ve

ahlaki alanı olanı ona münhasır kılan, insan dışında kalan her şeyin sadece insanın çıkarı için olduğu, başka bir değeri olmadığını ileri süren görüş klasik çağdan sonra da Batı düşünce geleneğinde hâkim görüş olmuştur (Özdemir 1997: 110). Kısaca denilebilir ki gerek Antik Yunan'da gerekse modern toplumun temelinde insanmerkezci bir çevre ahlakı vardır.

Modernleşme süreci ile paralellik gösteren kapitalist ilişkilerin çevre anlayışına ve algılayışına baktığımızda karşımıza, kapitalizmin ahlaksızlığı çıkmaktadır. Bütün sistemlerin, düşüncelerin bir ahlakı vardır. Fakat kapitalist sistemin çevreye verdiği zararlar ve çevrede yarattığı yıkımlar çevre anlayışı bakımından ahlaksızlığını ortaya koymaktadır. Para, kar, hırs temelinde yükselen kapitalizm ve bu sistemin taşıyıcıları az zaman az maliyet harcayarak daha fazla kar elde etmek için çevreye saldırmışlardır. Çevrede bulunan yeraltı ve yerüstü kaynaklarına saldıran kapitalistlerin temel gayeleri insanların ihtiyaçlarını karşılamak değil insanlara çeşitli şeyleri ihtiyaç olarak empoze edip yarattıkları ihtiyaçlar üzerinden yükselmek için sömürüyü genişletmektir. Kapitalist sistem bir taraftan kurduğu şirketler aracılığıyla çevreyi sömürürken diğer taraftan insanlarda doymak bilmez bir aç gözlülüğü oluşturmaktadır. Hem şirketleri aracılığıyla hem de oluşturduğu doymaz insanlarıyla doğaya adeta savaş açmıştır.

Kapitalizm bir yandan doğal hammadde kaynaklarını yok ederken öte yandan bunların yerine yenisini koyamamaktadır. Ayrıca çevreyi tüketme konusunda teknolojiyi üretmedeki istikrarlı tavrını, çevreyi kurtarma adına teknolojik araç gereçler üretmede göstermemesi sistemin ahlaksızlığının bir başka kanıtıdır.

Kapitalizmin doğaya karşı açtığı savaş doğal çevreyi sınırsızca kullanmakla, tahrip etmekle sınırlı kalmamıştır. Yeni dönemde doğayı meta haline getirmek kapitalist sistemin parçalarının tek hedefi haline gelmiştir. Bu süreçte, doğayla insanın iç içe geçişinin en temel unsuru olan su; metalaştırılmadan en çok payı almaktadır. Suyun ticarileştirilmesi süreci, uygulanan politikalar, uygulama araçları ve sonuçlarıyla birlikte irdelendiğinde doğanın yıkımının ne denli hızlı ve geri dönüşümsüz şekilde tahrip edildiği yadsınamayacak kadar açıktır. Sermaye birikimi için doğanın ve doğal varlıkların kullanılması insanların giderek doğadan kopuşuna neden olmaktadır.

Anadolu'nun her yerinde tüm derelerde, son birkaç yıl içinde hızlıca, 49 yıllığına 2000'i aşkın sayıda şirkete "suyun yeryüzünde yolculuk yaptığı, canlı ve cansız doğanın tüm unsurlarını buluşturduğu bölgenin (su havzasının) bütünü'nün kullanım hakkı "su kullanım hakkı anlaşmaları" ile devredilmektedir. Doğanın varlığı için gereken, tüm canlılara yaşam sağlayan su; havzası ile birlikte şirketlerin kullanımına ve sermaye birikimine "bütünleşik" olarak sokulmaktadır. Kapitalistler, kullanım hakkını ellerinde tuttukları doğadan elde etikleri metaları; suyu, enerjiyi, endüstriyel tarım, hayvancılık ürünlerini, belirledikleri pazarlarda sermaye birikimlerine katmayı hedeflemektedirler. Karşılarında ise bedenlerinin metalaştırılmasına, yaşamlarının yok oluşuna karşı koyan halk durmaktadır (www.kongrekaraburun.org). Kapitalistler doğaya sadece onu sınırsız şekilde kullanarak zarar vermekle kalmamaktadırlar. Kapitalistler fabrikalarının bacalarından çıkan dumanlarıyla, endüstriyel atıklarıyla diğer bir deyişle uyguladıkları endüstriyel yöntemler ile birçok balık türünün ölmesine, kuşların yok olmasına dolayısıyla biyolojik çeşitliliğin azalmasına yol açmışlardır.

Çevre, etik, ahlak ve din ilişkisine baktığımızda karşımıza dinlerin çevre tasvirlerinde insanı hangi noktada gördüklerinin belirleyiciliği çıkmaktadır. Genel olarak etik özelde ise ahlak aslında değer kavramlarıyla ilintili olarak şekillenmektedir. Dinlerin değer kavramı çatısı altında insan ve çevre ilişkisini belirleyecek şekilde çevreye getirdikleri tasvir, dinlerin oluşturdukları çevre etiğini ortaya koymaktadır. Doğal çevre biyosferi yani canlı organizmaları ifade ediyorsa çevremerkezci bir değer kuramının varlığı söz konusudur. Lakin doğal çevre insanı merkeze alan ve insan dışında kalan bir alan olarak tasvir ediliyorsa insanmerkezci bir değer kuramı oluşuyor demektir.

İnsanmerkezilik, insan ve insan dışındakiler gibi bir ayırım yaparak insanı diğer canlılardan üstün konuma yerleştirerek, insanı kendi başına ve kendiliğinden değerli yegâne varlık olarak görür. Bu açıdan bakıldığında dinlerin insanın bazı özelliklerine dayanarak (akıl sahibi olması gibi) bu görüşü ileri sürdükleri denilebilir. Zira gerek Yahudi- Hristiyan gelenek de gerekse İslamiyet' te insan yaratılan tüm mahlukatların en şerefli olarak tasvir edilir. Her üç dinde de doğal çevre çeşitli açılardan insana tabii kılınmıştır.

Yahudi- Hristiyan gelenek de insana Tanrı tarafından tüm doğal çevrenin ve içinde barındırdığı varlıklarının kullanım hakkının verilmesi bu dinlerin insanmerkezci çevre anlayışı oluşturduğunun ifadesidir. İslamiyet' in kutsal kitabında geçen kimi ifadeler her ne kadar Yahudi- Hristiyan gelenekteki insanmerkezci çevre anlayışını yansıtsa da İslamiyet' te var olan Tevhid (Allah'ın birliği) inancı çevre anlayışı hususunda Tanrımerkezci etik oluşturmaktadır.

BÖLÜM 3

3.1. Kutsal Metinler, Çevre ve Sosyolojik Analiz

İnsanın neden olacağı ekolojik sorunlar hiç şüphesiz ki doğal dünyaya dair fikirleriyle ilgilidir. İnsanların içinde doğduğu ve yaşadığı sosyo- kültürel, ekonomik, siyasal, toplumsal koşullar ve en az bunlar kadar önemli olan benimsedikleri veya mensup oldukları inançlar ekolojik bakışı belirlemektedir. İnsan ve çevre arasındaki mutlak etkileşimde insanın takınacağı tavrı belirleyen zihinsel dünyası diğer bir ifadeyle inancıdır. Bundan olsa gerek ki insanların hangi dine mensup oldukları, neden olacağı ekolojik bozulmanın da belirleyicisi olan faktörlerden biridir.

Herhangi bir kutsal kitaba (Tevrat, İncil, Kur'an gibi) ve peygambere (Hz. İsa, Hz. Muhammed gibi) sahip olmayan kurucusu belli olan inanç sistemleri milli dinler olarak tasnif edilir. Milli dinlerin yaşanılan dünyada var olan tüm canlıların bir ruhu olduğuna dair fikri içinde barındırmaları ve kurucularının uzun yıllar süren bir sorgulama, kendi üzerine olduğu kadar yaşadığı doğal çevre üzerine de sorgulayıcı düşünce süreçlerinin sonunda bir inanç sistemi oluşturmaları söz konusudur. Milli dinlere mensup bireylerin kendilerini gerçekleştirirken ekolojik yaşama saygı ve onunla bütünlük içinde yaşamaları önemlidir.

Kutsal metinlere ve peygamberlere sahip olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi dinlerde ise önemli olan evrenin tümünü yaratan Tanrı'nın buyruklarına itaat etmektir. Bu açıdan bakıldığında metafiziksel bir niteliğe sahip Yaratıcı fikri ve doğal çevrenin insanlar için yaratıldığına dair ifadeler insan kaynaklı ekolojik sorunlarında belirleyicisidir. Çünkü bu dinlerde yüzyıllardır var olan ve mensup olunan dinin kutsal ifadelerine bağlılığını ifade eden toplumlar vardır. Metafiziksel bir dünya anlayışı içinde barındırmasına karşın mensubu dünya dinleri arasında belki de en çok olan dinlerdir. Kutsal metinlere sahip olan dinlerin gerek mensuplarının fazla olması gerekse de metafiziksel bir yaşama vurgu yapılmasına karşın yüzyıllar boyunca topluluk ve toplumlar üzerinde etkin rol oynaması, kutsal metinler bağlamında çevre ve din ilişkisini ortaya koyma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

3.1.1. Yahudilik

Yahudilik yalnız olarak ne bir mezhep ne de bir ırk ne de modern bir millettir. Yahudilik'in dinler tarihinde tarifi zor özel bir yeri vardır. Tevrat'taki Balam Hikayesi'nde, "İşte ayrıca oturan bir kavimdir ve milletler arasında sayılmayacaktır" ifadesiyle, Yahudiliğin içinde bulunduğu durum modern tabirle ifade edilirse, Yahudiliğin aynı biyolojik soya ve aynı dini bir cemaatte sahip ırk ve inanç birliği olduğunu yaklaşık olarak söyleyebiliriz. Özel bir cemaat olan bu İsrail kavmi, Tanrı tarafından dünya milletleri arasından seçilmiş ve Sina Yarımadası'na götürülmüştür. Orada, tanrı bu cemaati kendine muhatap edinmiş ve kendilerine Tevrat'ı vermiştir. Çünkü onlar ataları Hz. İbrahim'in neslindendir ve bunu, Tanrı Hz. İbrahim'e vaat etmişti (Sarıkcıoğlu 1983: 185).

M.Ö 1800 yıllarında Hz. İbrahim (Avram) ile başlayan (www.tarih.gen.tr)Yahudilik dünya dinleri arasında takriben 15 milyonluk mensubuyla en küçüğüdür. 1933 ve 1945 yılları arasında üçte biri Nazilerce yok edilerek toplam sayısı azalmıştır. Dünyanın en eski tarihi ve dini cemaatidir. Yahudiliğin sembolü Davud Yıldızı dedikleri, iç içe girmiş iki üçgenin meydana getirdiği, altı köşeli yıldızdır. Yahudiliğin diğer bir sembolü de yedi kollu, Menora denen şamandır. Rivayette göre, İsraililer çölde dolaşırken, çadırlarında mukaddesatın aydınlatıcısı olarak kullanmışlardır. Bugün İsrail Cumhuriyeti'nin devlet armasıdır (Sarıkcıoğlu 1983: 185–186).

Hz. Musa'nın kurduğu kabul edilen Yahudiliğin mukaddes kitabı Ahd-i Atik adı altında toplanmış mecmuadan ibarettir. Bu Mecmuaya Tora(Tevrat) ve kanun denir. Ahd-i Atik adı altında toplanan kitaplar sayı ve mahiyet bakımından iki kısma ayrılırlar:

- 1) Yahudiliğin ve Hristiyanların müştereken mukaddes tanıdıkları kitaplar. Bunların sayısı 39' dur.
- 2) Yahudiler Hristiyan Protestan ve Katolikler arasında kutsiyetlerinde ihtilaf edilen kitaplar. Yalnız Katoliklerce mukaddes kabul edilen bu kitapların sayısı 9'dur.

Ahid-i Atik'in Esfar-ı Hamse denilen ilk beş kitabı Musa'ya nispet edilir. Asıl Tora ve kanun bunlardır. Ahid-i Atik'in altıncı sifriyi teşkil eden "Yeşu" kitabı da

kıymetçe beş sıfır derecesinde sayılmaktadır. Ahid sözü ittifak ve misak kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Bu Ahid' den maksat ilahi sözleşmedir. Sevgili kavmi beni İsrail ile Yehova arasında yapılan muahedeyi ifade eder ki esası: Tanrı Yehova' nın kendi öz milleti Yahudi ırkını her halükârda himaye edeceğine, Yahudilerde her zaman O'nun kanunlarına bağlı kalacaklarına söz vermelerinden ibarettir.

Eski Ahid-i meydana getiren kitaplarda mahiyetlerine ve muhteviyatları itibariyle üç büyük bölüme ayrılır:

1. Tevrat; Tevrat'ın beş bölümü vardır:

- a) Tekvin
- b) Hruç- Çıkış
- c) Levliler
- d) Adat- Sayılar
- e) Tesniye

2. Kütübim (Tarih ve Hikmet Kitapları)

3. Nebiim (Peygamberlerin Eserleri) (Kahraman 1963: 138–144).

Yahudi ibadeti mukaddes yerlere ihtiyaç göstermeyen ilk ruhani ibadet sayılabilir. Onun hususiyetleri, haftada bir gün ibadetlerine mahsus olup, her günün özel dua zamanlarının bulunmasıdır; ibadette, mukaddes yazılar okunup tefsir edilmektedir. Günde üç dua zamanı vardır, sabahleyin, öğle vakti ve akşam. Sabah ve akşam duaları şma adlı kısmını ihtiva ediyor; bütün resmi dualarda şmane esre (on sekiz dua) adlı kısmı okunmaktadır.

Bayram ve sebt günü duaları normal günlerin dualarına benzer; yalnız o bayramların özellikleri orada gayet vazih bir suretle gösterilmektedir; mesela roş haşana (yılbaşı) da okunan dualar, dünyanın yaratılışını, gelecek kıyameti hatırlatmaktadır; kippur gününde bilhassa günahların itirafı ibadettin en mühim kısmıdır. Duanın yanında mukaddes kitaplardan okunan parçalar vardır; haftanın her gününe mahsus bablar okunmaktadır, Tevrat'ın okunmasını müteakip sebt, bayram ve oruç günlerinde peygamberlerin eserlerinden seçme fıkralar okunmaktadır. Bu muhtelif parçalar eski zamanlarda tefsir edilmiştir, sonları bir vaaz olarak gelmiştir (Akt: Kibar 2007: 146).

Dualar, örtülü baş ile okunur; sinagoglarda da kadınların hemen hiç hakları yoktur; cemaat, en aşağı on erkekten teşkil edilmektedir. Sabah dualarında hususi bir dua mantosu giyilir, normal günlerde ellerine dua bilekliği takarlar (Akt: Kibar 2007: 146–147).

3.1.2. Yahudilik-Tevrat Ve Çevre

“Ve Tanrı dedi: Yer, cinslerine göre canlı mahlûkatları, sığırları ve sürünen şeyleri ve cinslerine göre yerin hayvanlarını çıkarısın... Ve Tanrı dedi: Suretimizde, benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun. Ve Tanrı insanı kendi suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı. Ve Tanrı onları mübarek kıldı. Ve Tanrı onlara dedi: Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun ve ona baş eğdirin ve denizdeki balıklar ve havadaki kuşlar ve toprakta hareket eden her canlı üzerinde hâkimiyet kurun...’ (Tekvin 1: 24–28).

Yahudiliğin kaynağını oluşturan Kitab-ı Mukaddes’in başlangıcında yer alan dünyanın ve içinde hayat bulan hayvan ve insanların yaratılışını öyküleyen bu ifadelerin binlerce yıldır ortaya çıkan çevre sorunlarıyla nasıl ilişkili olduğu çevre ve din arasındaki bağlantının anlaşılması hususunda önemlidir. Dinlerin içinde barındırdığı ifadeler ışığında çevre sorunlarının kaynağı olması bir yana çevre sorunlarının üstesinden gelmesi için nasıl bir etkisinin olduğu da önemlidir. Fakat bu kutsal ifade çerçevesinde insanın doğal çevre üzerindeki egemenliğinin mahiyeti önemli bir tartışmanın ögesidir.

Yahudilik hakkında birçok çalışma olmasına karşın Yahudiliğin çevre bakışı hakkında pek fazla eser bulunmamaktadır (Akt: Yılmaz 2010: 35). Ancak Kitab-ı Mukaddes’te yer alan kutsal ifadeler bağlamında insanlığın doğal çevresiyle ilişkili olarak iki farklı yaklaşım tarzı söz konusudur. Birincisi; insanın doğal çevresine egemen olması, çevresini hegemonya altına alarak onu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmasıdır. Azınlıkta kalmakla birlikte ikinci yaklaşım ise insanın doğal çevresi üzerindeki egemenlik yetkisini bilinçli bir sorumluluk algısına dönüştürmesidir. Yani doğal çevreye emanetçi yaklaşmasıdır. Dolayısıyla kutsal metin ifadeleri bir yandan insanın doğal çevresine hükmetme ve onun denetimi elinde tutma şeklinde yorumlanırken; diğer yandan insanların Tanrı tarafından yaratılanların emanetçisi ve koruyucusu olarak yorumlanmaktadır.

Bu metinde öncelikle insanın doğayı hegemonyası altına alma çabalarını kutsal metnin ilgili ifadeleriyle oluşturulduğu ve günümüz çevre sorunlarına yol açtığı iddiası ele alınacaktır. Azınlıkta kalmakla birlikte bu söyleme tepki olarak dile getirilmiş olan ve var olan kutsal metin ifadelerinin insanın doğal çevresi üzerindeki hâkimiyetini bilinçli bir sorumluluğa dönüştürdüğüne dair yaklaşımdır.

Kitab-ı Mukaddes'teki kutsal ifadeler insanı doğal çevresi karşısında önemli ve özel bir yere koymuştur. İnsan ve doğal çevre arasında bütünleştirici olmayan ve bağlılığa dair bir bağımlılık yerine bağımlılığa dair bir bağıllık oluşturmasına neden olmuştur. Doğanın içine insanı yerleştirme, doğa ve insanı bir bütün oluşturan iki eşit parça olarak tasvir etmenin yanı sıra insan ve doğal çevre arasında hiyerarşik bir yapı üzerine inşa edilmiş ilişki olarak betimlenmiştir.

Hiyerarşik yapı kendi içinde var olan öğeler arasında üstün ve aşağı olarak tasvir edilebilecek ilişkiyi barındırır. İnsan ve doğal çevre arasında kutsal ifadeler tarafından oluşturulan hiyerarşik ilişkide insan doğal çevresi karşısında üstün kılınmıştır. Bu üstün kılış da insanın kendi aşağısında olan doğal çevre üzerinde kendi çıkarları doğrultusunda denetim kurma ve bu denetim ilişkisi içinde de (kendi çıkarları doğrultusunda) doğanın sömürülmesini meşru bir hale getirmiştir.

Yeşil düşüncenin klasikleşin metinlerinden biri olarak değerlendirilen Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökenlerinde (1967) Lynn White ekolojik krizin anlaşılmasının ön koşulu olarak insanın doğal çevresine bakışının eleştirel bir gözle ele alınması gerektiğini savunmaktadır. Ekolojik bunalımın kökenlerinde dinsel inanışların olduğunu savunan White'a göre Yahudi gelenek insan merkezli bir çevre algısı oluşturmaktadır. White bu yargısını Kitab-ı Mukaddes'teki şu ifadelere dayandırmaktadır: “Ve Allah dedi: Suretimizde benzeyişimize göre insan yapalım ve denizin balıklarına ve göklerin kuşlarına ve sığırlara ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun” (Tekvin 1: 26).

Kitab-ı Mukaddes'te yer alan bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Tanrı tarafından insana yeryüzünde özel bir yer verilmiştir. Kutsal ifadede de insanın Tanrı'nın suretinden yaratıldığına ve “sığırlara ve bütün vahşi hayvanlara ve yerde sürünen her şeye hâkim” kılındığından söz edilmektedir. İnsanın evrene hâkim kılınması, insanın evrenin düzenleyicisi olduğu, diğer bir deyişle doğal çevrenin insana emanet edildiği şeklinde de okunabilir. Fakat insanın doğal çevre konusunda

bilinçli bir sorumluluk yüklenip yüklenmediği ekolojik sorunların büyüklüğü ve sorunun çözümündeki zorluklardan anlaşılabilir.

Kitab-ı Mukaddes'te insanlığa hitaben “Semereli olun çoğalın, yeryüzünü doldurun ve onu tabi kılın; deniz balıklarına, göklerin kuşlarına ve yeryüzünde hareket edene hâkim olun” denilerek insanların doğal çevreye ve doğal çevre içinde yaşayan canlılara hâkim olması teşvik edildiği gibi, doğayı kendilerine tabii kılma hakkını ellerinde bulundurmaları da desteklenmektedir. Bu ifade de insanın evrenin hâkimi olduğu algısını pekiştirmektedir.

Yaratılış hikâyesinde var olan hiyerarşik doğa düzeninin insanlığın yararı için olduğu su götürmez gerçekler arasında yer alırken bu hikâyede insanın konumunu belirleyen temel düşünce emanetçi bir anlayış değil hegemonya peşinden koşan bir anlayıştır. Yahudi kutsal metninde bulunan yaratılış anlatısı, zamanla insan merkezli bir doğal çevre algılamasına zemin hazırlamıştır. Nitekim yaratılışa ilişkin kutsal metin anlatısına göre Tanrı geceyi ve gündüzü, ayı, güneşi, yıldızı, bitki ve hayvanları yaratmış ve sonunda da insanı yaratmıştır. İnsan bütün hayvanların ismini vermiş ve onların üzerinde egemenliğini tesis etmiştir.

Tanrı bütün yaratıklarını açıkça insanın faydasına ve kullanımına tahsis etmiştir. Zira hiçbir fiziksel varlık insana hizmet etme amacından farklı bir amaçla yaratılmadığı düşünülmüştür. İnsan topraktan yaratılmasına rağmen doğanın basit bir parçası olmadığını görmüştür. Çünkü insan Tanrı'nın suretinden yaratılmıştır. Bu görüşe göre, tüm yaratıklar içinde insanın ayrıcalıklı bir yeri vardır. İnsanlar Tanrı'nın suretinden yaratıldıklarından, diğer canlılar karşısında ahlaki ve metafizik bir yegâneliğe sahiptir. Nitekim insanlar doğanın üstünde ve doğadan ayrı varlıklardır. Tanrı, insanların doğaya egemen olmalarını ve ona hükmetmelerini buyuran bir hiyerarşi yaratmıştır (Olgun 2008: 62).

Ekolojik konulara psikolojik bir yaklaşım getiren Gregory Bateson'a göre (Akt: Olgun 2008: 63), eğer insan Tanrı'nın suretinde yaratıldığı düşüncesine sahipse, mantıken ve doğal olarak kendisini çevresindeki varlıkların karşısında ya da dışında görecektir. Bütünüyle akıl sahibi olduğunu iddia ettikçe de çevresindekileri akılsız görecektir ve bunun sonucunda da onların ahlaki ve etik açıdan dikkate alınmayı hak etmediklerini düşünecektir. Artık çevre insana, onun sömürgesi olarak görünecektir. Belki de bu düşünceden dolayı Yahudiler kendilerini bütün dünyanın

sahibi olarak görmektedirler. Yahudilikte insan, evrende tam bir tasarrufa sahiptir. Evrendeki her şey insanın emrine amade kılınmıştır. Tüm varlıkların içinde insan nasıl önemliyse, insanlar arasında da İsrailoğulları öyle seçilmiştir (Sarıkcıoğlu, 1983: 9).

“Ve Allah adamı aldı, baksın ve onu korusun diye Aden bahçesine koydu” (Tekvin, 2: 15) ayeti despot insan yorumuna karşı kanıt olarak gösterilir. Yahudiliği savunanlar bu ayetten, insanın, Tanrı'nın yarattığı varlıklara bakmak ve korumakla yükümlü olduğu sonucunu çıkarırlar. Bu yoruma göre, insan yaratılışın ürünlerini korumakla yükümlü bir kâhyadır (steward). İnsan dünyadaki diğer varlıkların sahibi değil, sadece bir emanetçi, Tanrı'nın vekilidir. O, Tanrı'nın yaratıkları üstünde mutlak bir tasarruf yetkisine sahip değildir. İnsan, Tanrı'nın yaratıklarının geleceğinden sorumludur. Öyleyse, eylemleri sınırlanmıştır, despot değildir' (Ünder 1996: 146).

“...Allah onlara dedi: Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun...” (Tekvin1: 28). Nüfus ve çevre arasındaki etkileşim mutlaktır. Dolayısıyla nüfusun niceliği, çevre bozulmasını hızlandıran, kaynaklar üzerinde talebi etkileyen ve sürdürülebilir kalkınmayı engelleyen önemli faktörlerdendir. Nüfus artışı bilindiği üzere çevre üzerinde önemli etkenlerden biridir, çözümü güçleştirir, sorunları ağırlaştırır (Akt: Şakacı 2011: 103). Kutsal kitaplar ise çoğalmayı örgütlemektedir. Doğumun denetlenmesine tek tanrılı dinler her zaman karşı çıkmışlardır (Keleş, Hamamcı, 2005: 64–65). Yahudilik' in kutsal kitabında nüfus artırılmasına yönelik bilgilerin var olması bu dinin çevre anlayışın katı insan merkeziliğini göstermektedir. Kitab- ı Mukaddes' te nüfus artışını destekleyen ifadeler anlatılan hikâyeler içinde sürekli tekrarlanmaktadır. Bunlardan biri Nuh tufanını yaşamış olan topluluğun tufanın sonunda verimli olmasını ve çoğalmasını emreden Tekvin ifadesidir.

“Ve RAB Allah her kır hayvanını ve göklerin her kuşunu topraktan yaptı ve onlara ne ad koyacağına görmek için adama getirdi ve adam her birinin adını ne koydu ise, canlı mahlûkatın adı o oldu. Ve adam bütün sığırlara ve göklerin kuşlarına ve kır hayvanına ad koydu” (Tekvin2: 19–20). Tanrının yarattığı ilk insanın kâinattaki tüm canlılara isim verme hakkına sahip olması insanı doğadan ayıran ve doğa karşısında güçlü kılan bir başka örnektir. Kitab-ı Mukaddes her hikâyesinde

insanı doğa karşısında güçlü kılmakta ve insana doğayı tahakkümü altına alma yetkisini vermektedir. Bu da dini bir perspektiften çevreye yaklaşan insanın son derece sömürücü ve doyumsuz bir anlayışa sahip olmasını doğurmaktadır.

“En yüksek gökler Rabbindir; ama o yeryüzünü insana verdi” (Mezmurlar, 115: 16). Bu ayeti Yahudi tefsir âlimi Abraham İbnEzra şöyle tefsir etmiştir (Akt: Demirhan 1997: 52): “Onu âdemoğluna verdi’ ifadesinin manası şudur; insan yeryüzünde Allah’ın halifesidir ve her şeyi onun kelamına uygun olarak yapmalıdır. Bu ayetle vurgulanan insanların doğanın emanetçisi olduğu değil, doğanın hâkimi olduğu düşüncesidir. Tanrı yaratılış sürecinde insanı kendi suretinden yaratarak onu diğer tüm canlılardan ayırmış ve her şeyi yarattıktan sonra yeryüzünün hâkimi olarak insanı ilan etmiştir. Eğer tanrı yeryüzünü hâkimi olarak insanı görmemiş olsaydı yer ve gök arasında ayırım yapıp göklerin sahibi olarak kendini göstermezdi.

“Eğer yolda, tesadüfen senin önünde, herhangi bir ağaç üzerinde yahut toprak üzerinde, yavrular yahut yumurtalarla bir kuş yuvası bulursa ve ana yavrular yahut yumurtalar üzerinde oturmakta olursa, yavrularla beraber anayı almayacaksın; sana iyilik olsun ve ömrün uzun olsun diye anayı mutlaka salıvereceksin, fakat kendin için yavruları alabilirsin” (Tesniye, 22: 6–7). Aquinas’a göre (Akt: Şakacı 2011: 99–100), Kitab-ı Mukaddes’in insanların dilsiz hayvanlara zulüm yapmasını, bir kuşu yavrularıyla beraber öldürmesini yasaklar gibi görünen pasajları varsa bu ya insanların düşüncesinden başka insanlara eziyet etme fikrini ortadan kaldırmak ve hayvanlara eziyet ederek insanlara karşı da zalim hale gelmemeleri içindir veya hayvanın sakatlanması geçici olarak hayvanı sakatlayanın ya da başka bir insanın da yaralanmasına götürdüğü içindir.

Yahudiliğin insan ve doğal çevresiyle ilişkisi hususunda emanetçi bir algı oluşturduğunu savunanlar yaratılış hikâyesinden yola çıkmaktadırlar. Savunuculara göre yaratılış hikâyesinin aşamalı bir şekilde tamamlanmış olması her bir evrenin kendinden sonraki evreye hazırlık olmasından kaynaklanmaktadır. Aşamalı yaratılış denetim ve faydalanmayı değil düzeni temsil etmektedir. Yaratılışın son aşamasında yer alan insanlığa Tanrı tarafından doğaya karşı çeşitli sorumluluklar verilmiştir. İnsanın son aşamada yaratılışı onun doğal dünyanın efendisi olmalarını değil doğal çevrenin korunmasında emanetçi olmalarını gerekli kılmıştır.

Emanetçi bir anlayışın var olduğunu savunanlar yeryüzündeki her şeyin sahibinin Tanrı olduğunu ve insanın yaratılan doğal çevrenin emanetçisi olduğunu şu ifadeye dayandırmaktadırlar: “Evren ve içindekiler, dünya ve içindekiler Tanrı’nındır. Tanrı’ya ait olan her bir zerre üzerinde O’nun yetkisi vardır. En yüksek gökler Rabbindir; ama o yeryüzün insana verdi” (Mezmurlar, 115: 16).

Yahudi ayinlerinde sürekli tekrarlanan üç kelime Chayım (hayat), Shabbet (Şabat) ve Shalom (Selam) bu inancın bir takım çevreci tutumu içinde barındırdığını göstermektedir. Rose’a göre (Akt: Demirhan 1995: 34), “Chayim (Hayat) geleneksel Yahudi öğretisinin kalbidir. Yahudiliğin dominant olduğu İsrail’de ölüm cezası yoktur. Çünkü hayat her şeyden önemlidir. Hayata verilen önem sadece insanı değil doğal çevreyi de kapsamaktadır. Herkesin dinlendiği Shabbat (Sebt günü) tamamen Yahudilere has bir gelenektir. Sebt, insanları, hayvanları ve toprağı kapsamaktadır. Shalom (Selam) Sebt ile bağlantılıdır. Geleneksel Yahudilikte toprağın her yedinci yılda işlenmemesi, selamet içinde rahat bırakılması gerekir. Bu yeryüzünü koruma konusunda bütün hayat şekillerine saygıyı ve birbirine bağımlı olduklarını kabul etmeyi içerir bir doktrindir” (Akt: Demirhan 1995: 34).

Yahudilik inancında ekolojik tutumun varlığını gösteren durumlardan bir diğeri de Çardak Bayramı’dır. “Çardak Bayramı son ürünlerin hasat edildiği zamana, sonbaharın şenlik ve şükran zamanına rastlar. Okul çocukları kulübe ya da ayakkabı kutularından meyve, yaprak ve çiçek desenleri ile süsledikleri barınak modelleri yaparlar. Evlerde de benzer şekilde süslenen geçici yerler yapılır. Ve insanlar yemeklerini orada yerler. Çatıyı oluşturan dallardan her türlü meyve sallanır.

Çardak Bayramı’nın tamamı çevreyle alakalıdır. Daha deruni bir manada, bize burada misafir olduğumuzu hepimizin eşit ve fani, çevremizdeki doğal dünyanın bir parçası, bedenleri Toprak Ana’ya dönecek toz ve külden yaratılan mahlûkatlar olduğumuz öğretir.” (Akt: Demirhan 1995: 37).

Yahudiliğin temel kaynağını oluşturan Tevrat’ ı içinde barındırdığı ekolojik unsurlar hususunda analiz ettiğimizde; çeşitli ekolojik unsurların kutsal metin içindeki dağılımının farklılığı söz konusudur. Tevrat’ ta yer alan ekolojik unsurların dağılımını tablo şeklinde şöyle ifade edilebilir:

Tablo1: Tevrat'ta Ekolojik Unsur Dağılımı

Toprak	Hava	Su	Bitkiler	Hayvan	Rüzgâr	Kirli Kirlilik	Salgın Hastalık	Öldürmemek	Denge	Toplam
13	15	30	11	15	1	8	6	8	1	108

Kaynak: Eski Antlaşma- Yeni Antlaşma, Yeni Yaşam Yayınları,2005

Yahudilik ve çevre ilişkisini Tevrat çerçevesinde irdelediğimizde; ‘insan için yaratılmış evren’ düşüncesinin katı insanmerkezci bir anlayışı ortaya çıkardığını diyebiliriz. İnsan için yaratılmış evren düşüncesi insanı kendi dışındaki tüm yaratılmışlardan ayrı ve üstün bir konuma yerleştirmektedir. Yahudilikte var olan yaratılış anlatısına dikkat ettiğimizde tüm evrenin insanın hizmeti bir başka deyişle insanın faydası gözetilerek yaratıldığını görmekteyiz.

Bu anlatıda insan- doğa ilişkisinin hiyerarşik bir yapı içinde yükselmesi söz konusudur. Hiyerarşik düzende varlıkların değerinin belirlenmesi durumu mevcuttur. Oluşturulan söz konusu düzende insanın en üst tabakaya yerleştirilmesi alt tabakalarda yer alan canlılar üzerinde mutlak tasarruf hakkını elde etmesini sağlamıştır. Tevrat’ ta doğal çevre üzerindeki tasarruflarında insanın ya da insanların herhangi bir denetim mekanizması tarafından sınırlandırılmamış olması; doğal çevrenin sömürülmesinin sınırlarının çok geniş tutulmasının yolunu açmıştır.

İnsan ve doğal çevre arasında oluşturulan hiyerarşik ilişkinin çeşitli denetim ve mekanizmalarından veya yaptırım türlerinden bağımsız olması insan kaynaklı çevre sorunlarının süreç içinde artarak ilerlemesine ve çevre sorunlarının giderilmesinde çeşitli zorluklarla karşılaşılmasını doğurmuştur.

Yahudiliğin doğal çevre algısının insanmerkezci olmadığını düşünen kimi düşünürlere göre; evrenin hiyerarşik bir yapı içinde oluşturulmasının nedeni her bir aşamanın kendinden sonraki aşama için hazırlık olmasıdır. Hiyerarşik yapıda var olan insan ve doğal çevreyi bir sistem olarak düşünüp hiyerarşik yapının gereklerini göz önüne aldığımızda bu görüşün kısmen doğru olduğunu diyebiliriz. Çünkü hiyerarşik yapı içinde yer alan tüm sistemlerin belli görevleri vardır. Alt tabakada yer alan sistemler kendi üstlerinde yer alan sistemler için gerekli enerjiyi sağlamaktadırlar. Bu açıdan Yahudiliğin insanmerkezci olmadığına dair dayandırılan düşünce kısmen doğrudur. Fakat üst aşamada yer alan sistemlerinde, alt

basamaklarında yer alan sistemleri üzerinde denetim kurarak varlıklarını devam ettirmektedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde; hiyerarşik yapının üst basamağında yer alan insan, yaratılışta kendi alt basamağında bulunan doğal çevre üzerinde denetimi elinde bulundurmaktadır. Tevrat' ta Tanrı' nın doğal çevre içindeki tüm varlıkları yarattıktan sonra insana bu canlılara isim verme hakkını tanıması insanın doğal çevre ve içinde barındırdığı tüm varlıklar üzerindeki denetimini pekiştirmektedir.

Tevrat' ta gerek yaratılış anlatısında gerekse çeşitli ifadelerle insanın evrendeki tüm canlılardan üstün tutulduğu bir gerçektir. İnsanın doğal çevredeki her şeyin üstünde yer alması, insan dışındaki varlıkların içsel bir değere sahip görülmediğinin de ifadesidir. İnsan dışındaki tüm varlıkların değeri insana sağladıkları faydayla ilişkilidir. Yani doğal çevre içindeki insan dışında kalan varlıklar dışsal değere sahiptirler. Onların değerini belirleyen unsur insanlıktır. İçsel değerden yoksun sadece insana hizmet ve fayda sağlamak amacıyla yaratılmış olan varlıkların korunması durumunun en önemli nedeni yine insanın faydalanmasıdır. Doğanın gelecek nesiller (gelecekteki insanlar) için muhafazası söz konusudur. Eğer yaşanılan dönemden sonra gelecek herhangi bir insan nesli yoksa doğal çevrenin korunmasının da anlamı yoktur.

Tevrat' ta yer alan çeşitli ifadeler ışığında beliren bu bakış açısı katı insan merkeziliğinin başka versiyonunu oluşturmaktadır. Kutsal ifadelerle insanın doğadan ayrı hatta bir anlamda daha üstün olması; insanın yaratılmış varlıklar arasında seçilmiş varlık olduğunun da ifadesidir. Tüm yaratılmışlar içinde insanın seçilmiş varlık olduğuna dair vurgu, Yahudiliğin dominant olduğu İsrail' deki insanların kendilerini yaratılan tüm insanlar arasında seçilmiş insan olarak görmesini de doğurmuştur. İsrailoğulları 'nın kendilerini seçilmiş insan olarak görmeleri dinin toplumu oluşturan bireyler üzerindeki etkinliğinin de göstergesidir. Dinin bireyler üzerindeki etkinliği doğal çevrede yaratacakları yıkımda belirleyicisidir. Dinin etkinliğinden ve İsrailoğulları 'nın inanışlarına bağlılığından olsa gerek ki İsrail neden olduğu çevresel yıkımlarla zaman zaman gündeme gelmektedir.

Doğurganlığı denetim altında tutmak Antik dönemlerden beri varılmak istenen bir hedeftir. Platon ve Aristoteles gibi kimi Antik Çağ düşünürleri, Atina sitesinin artma eğilimi gösteren nüfusuna karşı tavrı almışlardır. Çünkü bu

düşünörlere göre nüfusun kalabalık bir hal alması çeşitli çatışmaların ve doğal çevredeki dengesizliklerin nedeniydi. Yahudiliğin kutsal metni olan Tevrat ise diğler kutsal metinler (İncil, Kur'an) gibi çoğalmayı önermektedir.

Nüfus ve çevre arasındaki mutlak etkileşim dikkate alındığında birçok çevre sorununun kaynağını oluşturan etmenlerden birinin nüfus olduğu görölmektedir. Çünkü nüfusun niceliği çevresel bozulmaları hızlandıran, doğal kaynaklar üzerinde talebi etkileyen önemli faktörlerdendir. Nüfus artışı bilindiği gibi doğal çevrede meydana gelen dengesizliğin önemli nedenlerinden biridir, çevresel sorunları güçleştirir ve bu sorunların çözümünü zorlaştırır. Kitab- 1 Mukaddes' te nüfusun artmasıyla ilişkili örnekler (Tekvin, 1: 26 ve 1: 28) verir.

Tekvin 1: 28' de Tanrı insanlara verimli olmaları ve çoğalmalarını emretmektedir. Semereli olun ve çoğalın ve yeryüzünü doldurun.' Tevrat' ta nüfusun artırılmasına yapılan vurgu doğal çevredeki bozulmaların nedenlerinden birinin teşvik edildiğinin de ifadesidir. Çünkü Tevrat'taki ifade takip edildiğinde Tanrı' nın çoğalan nüfusun yeryüzüne hâkim olunmasını ve onu kendine tabii kılmasını emrettiği görölmektedir. Çıkar gözetilerek yeryüzüne hâkim olma isteği insan kaynaklı çevresel sorunların giderek artmasına neden olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Tevrat' ta nüfusa dair yapılan vurgu çeşitli ekolojik sorunların kaynağını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak; Yahudi ayinlerinde doğal çevreye birtakım vurgular yapılması, ekolojik tutumun bir göstergesi olarak kabul edilen Çardak Bayramı ve Kitab-1 Mukaddes'in çeşitli ifadelerine ekolojik yorumlar yapılmasına karşın, Yahudiliğin genel olarak insan merkezli bir çevre anlayışı aşıladığını söyleyebiliriz. Yahudilik' te doğal çevre, insandan bağımsız bir bütün olarak değerlendirilmemekte, insanlıkla birlikte değerlendirilmekte ve insanın varlığıyla birlikte değer kazanmaktadır. Yahudilik inancında, doğal çevre ve insan bütünleyici olarak değil, doğal çevre insanın hizmetinde ve hakimiyetinde olarak değerlendirilmektedir.

3.2.Hristiyanlık

Günümüzde dünyanın her tarafında mensupları bulunan ve dünya nüfusunun 1/5'inin dini olan Hristiyanlık dar anlamda M.S 27- 30 yılları arasında Filistin bölgesinde doğmuştur. Bu evrensel dinin 1.4000.000.000 civarında mensubu vardır (Tümer, Küçük, 2002: 260).

Hristiyan kelimesi Yunanca “khristianos” kökünden gelir. İsa’nın adı bu dilde Khristos olarak geçer. Bu kökten çıkan “khristianos” ve “khristian” kelimeleri de İsa’ya bağlanan, O’nun yolunda giden anlamına gelmektedir. Hristiyanlık Nasıralı İsa’yı merkeze alan bir Yahudi-Mesihî harekettir.” Hristiyan” ve “Hristiyanlık” sözcüğü ilk olarak İsa’nın ölümünden 30–40 sene sonra Antakya’da kullanılmıştır. Yaklaşık olarak iki bin yıl önce Orta Doğu’da gelişen bu inancın ilk yaygınlaştığı yer bizim yurdumuzun bir bölümü olan Anadolu’dur. Daha sonra Trakya ve Avrupa’ya yayılmıştır (Yılmaz 2010: 195).

Hristiyanlığın mukaddes kitapları İncil’lerdir. Yunanca “evangelion” kelimesinden gelen İncil, “müjde, iyi haber” anlamlarını ifade eder. İncil kelimesinin bu ifadesine dayanarak ilk dönem Hristiyanları, Hz. İsa’nın gelişini, insanları kötülük ve günahattan kurtararak selamette ulaştırmak manasında yorumlanmıştır. Hristiyan dini literatüründe kilisenin sahih kabul ettiği İncil metinlerine “kanonik”, sahih kabul edilmeyen İncil metinlerine de “apokrif” denir. İnciller arasında birtakım ayrılıklar bulunmakla beraber ilk üç İncil (Matta, Markos, Luka)’de bazı benzerlikler vardır. Aralarındaki konu ve şekil benzerliğinden dolayı bunlara “Sinopik” İnciller denir. Yuhanna İncili ise anlattığı olayların tefsirine daha fazla önem verdiği için “sembolik” anlam taşır (Cilalı 1995: 81–82).

Hristiyanlığın başlıca ibadet yerine Kilise adı verilir. Dini ve fiziki anlamda bir cemaat, bir ibadet yeri ve bir müessese olarak ortaya çıkmıştır. Kilisenin, Hristiyanlık’ ta üç büyük mezhep tarafından yapılan tanımı ise şu şekildedir: Katolik doğmasına göre Kilise, İsa tarafından kurulan, temeli İsa olan ve İsa’ya inananların meydana getirdiği topluluktur. Bu da: a. Yeryüzünde çarpışan kilise, b. Araf’taki çile çeken kilise, Cennetteki şanlı kilise olarak üçe ayrılır. Yine Katolik dogmasına göre yeryüzündeki görünür kilisenin dört kriteri vardır: 1) Birlik 2) Kutsallık 3) Genellik 4) Apostolluk. Katolıklara göre Katolik kilisesi, hiçbir yanlışlığa düşmeyen, ilahi bildiriye koruyan ve bunu insanlara, Cennet’e giden doğru yol olarak gösteren kilisedir. Ortodoksların Kilise tanımı, yani görünür ve görünmez dünyaya, Araf ve Cennet’e ait kiliselerin, bir tek birlik oluşturmalarına dair dogması, Katolik Kilisesi’ninkine yakındır. Ancak, “birlik” anlamının tayininde kiliseler birbirinden ayrılır. Şimdiki Protestan ilahiyatı, kilise anlamının tayininde, geniş ölçüde reformcuların düşüncelerine dayanır. Protestanlara göre kilise, Allah sözünün

sunuluşunu benimseyip sakramentlere katılmak yoluyla toplanarak, manevi hayatlarını “İsa’yı Mesih olarak kabul etmek ve söyledikleri her sözle, yaptıkları her hareketle İsa’ya bağlılıklarını göstermek” şeklindeki iki esasa dayandıran kiliselerin manevi bütünlüğüdür” (Güç 2005: 165–170).

Hristiyanlık ’ta üç büyük mezhep vardır:

1)Katoliklik Mezhebi

Bir diğer adı Roma Katolik Kilisesi olan Katolik Mezhebi, Hristiyan dünyasının en büyük ve en köklü mezhebidir. İnançlara göre bu mezhebi, havarilerden ilki olan Petrus kurmuştur. Katolik mezhebinin başlıca özellikleri şunlardır:

*Papa dini başkandır, İsa’nın vekili, Petrus’ un halefidir.

*Papa yanılmaz bir otoritedir. Roma diğer kiliselerin hepsinden üstündür.

*Roma Kilisesi evrenseldir.

*İsa hem ilahi hem de insani tabiatta sahiptir.

*Geleneklere bağlı kalmak lazımdır.

Katolik mezhebinden ayrılarak ortaya çıkan bazı küçük mezhepler vardır:

1.Keldani Mezhebi

2.Ermeni Mezhebi

3.Süryani Mezhebi

4.Maruni Mezhebi

5.Kıpri Mezhebi

2)Ortodoks Mezhebi

Yunanca’ da Ortodoks “Doğru görüş, inanç ve doğru itiraf” anlamlarına gelir. Ortodoks Kilisesi Katolik Kilisesi’nden 1054 yılında kesin olarak ayrılmıştır. Ortodoks Mezhebini diğer Hristiyan mezheplerden ayıran başlıca özellikleri şunlardır:

*Patrik ruhani başkandır.

*Papa yanılabilir. O, İsa’nın vekili değildir.

*Her ülke ibadetini kendi dilinde yapmakta serbesttir.

*Haç sağdan sola çıkarılır ve haçın kolları birbirine eşittir.

Kuruluş döneminde bütün Doğu Ortodoks Kiliseleri, İstanbul Ortodoks Kilisesi'nin idare ve kontrolü altında iken, daha sonraları parçalanmalar olmuş şu kiliseler doğmuştur:

1.Süryani Ortodoks Kilisesi

2.Rum Ortodoks Kilisesi

3.Ermeni Ortodoks Kilisesi

4.Rus Ortodoks Kilisesi

3) Protestan Mezhebi

Almanca' da "protestieren" kelimesinden alınmış olan Protestan "itiraz, protesto, başkaldıran" anlamlarına gelir. Protestan Mezhebinin doğuşu, 16. Yüzyılda Martin Luther (1489–1546)'in Roma Katolik Kilisesi'ne karşı;

Günahları bağışlamak,

1.Günahların bağışlanmasını mali bir kaynak haline getirmek

2.İncil yorumunu kendi tekeline almak

3.Ayin dilinin mutlaka Latince olması vb. hususlara itirazları ile başlamıştır (Yılmaz 2010: 198–201).

3.2.1. Hristiyanlık – İncil Ve Çevre

Hristiyanlıkta doğal çevreye bakış karmaşık bir durum arz etmektedir. Çünkü doğal düzen hususunda Hristiyanlıkta farklı görüşler mevcuttur. Bundan dolayı Hristiyanlığın doğal çevre görüşünü ve kaynaklarını ayırt etmek güçtür. Farklı bir dini inanış olarak dünya tarihinde beliren Hristiyanlık doğal çevreye bakışta Yahudi geleneğinin çoğu kez devamı niteliği göstermektedir.

White 1967'de yayınladığı "Ekolojik Krizimizin Tarihsel Kökenleri" adlı makalesinde ekolojik krizin nedenlerini dinsel inanışlar (Yahudilik ve Hristiyanlık) temelinde insanlarda oluşan doğa anlayışı olduğunu belirtmiştir. White'a göre Kitabı Mukaddes'ten Hristiyanlığa aktarılan yaratılış anlatısı, zamanla insan merkezli

doğal çevre anlayışına zemin hazırlamıştır. Freudenberg'e göre (Akt: Köylü 2008: 174) Hristiyanlığın ilk dönelerinde tabiat tamamıyla yaratılış hikâyesinde olduğu gibi, Tanrı'nın eylemleri içinde düşünülüyordu. Tabiat insanoğlunun kullanımına ve rahatına sunulmuş bir fenomen olarak kabul ediliyordu. Çünkü yaratılış hikâyesinde Tanrı insanları tüm diğer canlılardan ve doğadan üstün, ayrı varlıklar ve tüm yaşam üstünde hâkimiyet kuracak bir hiyerarşi için yaratmıştır. White'a göre (www.ucekoloji.net) Hristiyanlık dünyanın karşılaştığı en insan merkezli dindir.

Hristiyanlığın kendi yaşam çevresi bakımından en insan-merkezli din olduğu düşüncesi, White çevre üzerinde Hristiyanlığın dolaylı da olsa bir başka olumsuz etkisini işaret etmiştir. Buna göre Hristiyanlık antik paganizm ve Asya dinleriyle çelişmekteydi. Bu çelişki, insan ve doğa arasındaki düalist bir yorumla birlikte doğanın insanın ihtiyaçları doğrultusunda sömürülmesinin Tanrı'nın bir emri olduğu düşüncesine dayanıyordu. Hristiyanlığın doğal çevre teolojisiyle olumsuz etkilediği antik inançlar çağında, ağaçlardan kuşlara, derelerden tepelere kadar her doğal unsur için koruyucu güçlerin olduğu düşünülmüştür. Yarı insan yarı at ya da yarı insan yarı keçi veya denizkızı olarak düşünülen bu doğal varlıkların ruhsal sembolleri, insanların doğal çevreye yönelik zarar verici girişimleri üzerinde engelleyici bir etki sağlamıştır. Hristiyanlık, Pagan animizmini yıkmak suretiyle doğal nesnelere "duygularını" dikkate almayan bir tutum içinde sömürülmesinin yolunu açmıştır. Nitekim Hristiyanlığın bu versiyonunun paganizm üzerine zaferi, insanların tabiatı yağmalamadan ve ona zarar vermeden önce iki kez düşüncelerinin kaynağı olan animistik inançları yok etmiştir. Paganizmin çöküşüyle birlikte tabiat, ruhundan koparılmış ve artık bir obje olarak muamele görmeye başlamıştır. Böylece din ve ritüel, fiziksel dünyadan ve tespit edilmiş şekilden metafiziksel alana transfer edilmiştir. Bunun anlamı, Tanrı'nın iradesini izleyerek insanların tabiatı değil kendi ruhlarını kurtarmalarıdır. Bu nedenle paganlar gibi tabiata tapanlar ya da büyücüler bir Hristiyan sapkını olarak kabul edilmişlerdir.

Tanrı'nın suretinden yaratılmışlık, insan ile doğal çevresi arasındaki ruh ve dünya ayrıştırması bağlamında bir başka teolojik yorumla izlenmiştir. Ruhun ölümsüz ve başka âleme ait olması ve bu sebeple temel olarak düşmana ait fiziksel dünyaya yabancı olan ruh anlayışıyla Pisagorcü/Platonik düşünce batı Hristiyan toplumunun doğaya bakışı anlayışı üzerinde önemli bir etki sağlamıştır. Aslında bu

düşünce 17. yüzyılda Descartes'in canlandırmasından çok önce Pavlus tarafından oldukça popüler hale getirilmişti. Eğer bu dünya ruh için bir sınanma ve günah tarafından ayartılma mekânı ise ve beden de ruhun hapisanesi veya mezarı ise bu durumda doğanın korku ve nefret mekânı, bütün kötülük ve yozlaşmanın kaynağı olarak aşağılanması gerekir. Doğa hareketiz, durağan, maddi, mekanik ve sadece yavan bir matematik kuralıyla tanımlanabilen bir anlama ancak sahiptir. İnsanın doğayla ilişkisi ise insanın bu yabancı ve düşmanca olan dünyada yalnız bir sürgün ortamında olduğu ve burada kısa bir süre kalacağıdır. Yabancı olduğu sadece fiziksel çevresi değil, aynı zamanda kendi bedenidir de. Bu nedenle hem doğal çevresini hem de bedenini, korkusunu cesaretlendirerek keşfetmeye girişmiştir. İnsan, "Tanrı'nın sureti" niteliğiyle ve Tekvin'deki telkinlerle birlikte doğayı zapt etme ve evcilleştirme savaşına girişmiş ve 20. yüzyılda neredeyse zaferini ilan etmiştir. Bu zafer aslında çevrenin yağmalanmasından başkası değildir (Akt: Olgun 2008: 63–64).

Bu açıdan bakıldığında doğa kutsal değildir ve dolayısıyla hiçbir vicdani sorumluluk hissedilmeden sömürülmeye açıktır; insanlar doğayı kendilerince en iyi olan biçimde kullanma hakkına sahiptir. Bu anlayışta Tanrı, dünyanın üzerinde ve dünyadan ayrı olarak görülür ve en önemli konunun, bireylerin doğal dünyayla değil, Tanrı'yla aralarındaki ilişkiler olduğuna inanılır. Gerçekten de bu düşünce biçimi, insanı doğal dünyanın bir parçası olarak kabul etmez; çünkü Tanrı'nın insanı diğer bütün yaratılmışlardan üstün kıldığına ve dünyanın temeli konumuna yükseltilmiş benzersiz bir canlı olarak yarattığına inanılır (Akt: Başçı, Sander, 2000: 127–128).

Doğal nesnelerin ahlaki konumuna pek saygı gösterilemediğinin batı felsefesi ve teolojisindeki işaretlerini Aristoteles'ten St. Augustine'e kadar batı düşünce geleneği içinde bulmak mümkündür. Aristoteles' e göre bitkiler hayvanlar için hayvanlar ise insanlar için yaratılmıştır. Yani doğal yaşamda insanın en tepede yer aldığı bir hiyerarşik düzen vardır. Bundan dolayı insanlar doğa üzerinde sınırsız hegemonya kurma hakkına sahiptir. Augustine de hayvanların insan yaşamının sürdürülmesine hizmet için yaratıldığını düşünmektedir. Ona göre; dünya en önemsiz canlıdan Tanrı'ya kadar yükselen bir hiyerarşi içinde yaratılmıştır ve bu düzeni tam olarak bilen sadece Tanrı'dır. İnsan yaratılmış evren içinde hiyerarşinin en tepesinde yer almaktadır ve kendinden önceki tüm canlılar ancak onun varlığını sürdürmesi

için vardır. Augustine'e göre (Akt: Olgun 2008: 65); vahşi hayvanların öldürülmesi günah değildir ve eşyanın doğası gereği hayvanlar insanların kullanılması için yaratılmıştır. Tanrı'nın Nuh'a "yeşil bitkileri ve tüm etleri size verdim." sözü bağlamında Augustine insanların hayvanları öldürerek ya da onları kullanarak haksızlık ettiklerini düşünmez.

On altıncı yüzyıldaki Hıristiyan reform düşüncesi bu bakış açısında hiçbir temel değişime yol açmamıştır. Aksine, kutsal kitap metinlerinin önemini yeniden vurgulayarak bu görüşleri daha da güçlendirdiği bile söylenebilir. Reform hareketin öncülerinden John Calvin, insan merkezli geleneksel çevre algısı içinde Tanrı'nın dünyayı altı gün içinde insanların yaşamasına en uygun yer haline getirdiği ve yine Tanrı'nın "her şeyi insanlar için yarattığı" görüşünü desteklemiştir. Hatta Protestan reformasyonu, şu anda içinde bulunulan doğal sorunlara yol açan sanayileşme ve müreffeh olma ile din arasındaki olumlu ilişkiyi içeren ideolojik söylemlere imkân vermiştir. Yahudi-Hıristiyan ilahiyatçıların ısrarla insanlara yüklediği düşünülen bu benzersiz konumun, sonraki dönem Avrupa düşüncesi üzerinde dinsel amaçla kullanılmadığı zaman bile derin bir etki yaratacak olan, fazlasıyla insan merkezli bir dünya görüşü doğurduğu dile getirilmektedir (Akt: Başçı, Sander, 2000: 128).

On altıncı yüzyılda hâkim olan bu düşünce biçimi kuşkusuz kendinden sonraki yüzyılda da hâkim olmuştur. Aydınlanma çağına doğru giden Avrupa'daki gelişmelerin altında Hıristiyanlığın ilk ve orta çağ döneminde var olan insan merkezli düşünce sistemi vardır. Tanrı'nın doğayı insan için yaratması onu hiyerarşinin tepesine yerleştirmesi insanın tüm canlılara hâkim olmasını bu hâkimiyetini artırmak içinse çeşitli yollara başvurmasını doğurmuştur.

Özellikle modernitenin temellerinin atıldığı bu dönemde H. C. Carey "bu dünyayı kendi amaçlarına göre biçimlendirilmesi için insana verilen büyük bir makine" olarak düşünmüş; aynı dönemde yaşayan şair A. Cowley "çiftçilerin hayvan ve kuşlara karşı masum savaşını anlatırken, kuşları zalim ve aptal olarak nitelemiştir. İnsanların doğayı denetim altına alma çabalarından söz ederken "üstünlük", "fetih" ve "hâkimiyet" sözcükleri sıklıkla kullanılmıştır. Bacon "doğayı tanırsak, ona hâkim olabilir, onu yönetebilir ve insan yaşamına hizmet etmekle kullanabiliriz" derken Descartes, bilimin ve artan insan bilgisinin amacını, daha büyük bir mücadelenin parçası olarak görmekte ve böylece "doğadaki her şeyi uygun oldukları işlerde

kullanıp yeniden doğanın efendileri ve sahipleri olabileceğimizi” söylemektedir (Akt: Başçı, Sander, 2000: 131).

Kısaca denilebilir ki doğal dünyayı metalaştırarak doğal yaşama savaş açmış modern bilim anlayışın temelinde Hristiyan geleneği vardır. Hristiyan gelenekle başlayıp Aristo, Descartes ve Bacon gibi düşünürlerle doğal yaşamın içsel değerinin düşürülüp meta değerinin artırıldığı ve doğal yaşamı insan yaşamına köle edildiği bir düzen oluşturulmuştur.

White’ın 1967 de yazdığı makalede öne sürdüğü teze karşı 1977 yılında Patric Dobel Hristiyanlığın doğayı koruyucu bir din olduğunu öne süren çalışması olmuştur. Patric Dobel (Akt: Olgun 2010: 66) bu çalışmasında Hristiyanlığın çevre sorunlarının kaynağı olarak suçlandığını belirtmiş ve bunun iki farklı boyutu olduğunu yazmıştır. Bunlardan birincisi, insanlığın doğa üzerindeki aşkınlığı ve egemenliği yeryüzünün düşüncesizce sömürülmesinin yolunu açmış ve Hristiyanlığın başka dünyaya aitliği yeryüzünün küçümsenmesini ve dikkate alınmamasını cesaretlendirmiştir. Bu metinler, Kitab-ı Mukaddes’in, insanlığın yaratılanların geri kalan kısmı üzerinde mutlak bir egemenlik kurmasını vurguladığı şeklinde anlaşılmıştır. “Toprak senin yüzünden lanetlendi... Yaşam boyu emek vermeden yiyecek bulamayacaksın” (Tekvin3: 17). Böylece Hristiyanlık, insanlığı ve Tanrı’yı yeryüzünden farklılaştırmış ve yeryüzünün tabiatında var olan kutsallığını yıkmıştır. İnsanlık ile yeryüzünün bu yabancılaşması, insanlığın doğa üzerindeki egemenliği ve insanlığın ihtiyaçları için yeryüzünün sınırsızca sömürülmesi için ilahi bir yolun açıldığı sonucunu doğurmuştur. Bu yolda ilerlenmesi ise insanlığın yaşaması için gerekli olan ürünlerin yeryüzüne karşı düşmanca ve sert bir tutumla devşirilmesi olmuştur. Bu tür doğa anlayışları batı kültürünün yeryüzü sömürgeciliğini oluşturmuştur. İkinci olarak, Hristiyanlığın başka dünyaya aitliği düşüncesi, çevreye yönelik insani suiistimallere de katkı yapmıştır. Hristiyanlar “sadece dünyevi yaşama ait olan duygularını öldürmek ve yeryüzünde olanları değil yukarıda olan şeyleri düşünmek” ile telkin edilmiştir (Kol.3: 2-5). “Biz Tanrı’nın vaadi uyarınca doğruluğun barınacağı yeni gökleri, yeni yeryüzünü bekliyoruz” (2. Pet. 3: 13) bağlamında bir beklentiye de vurgu yapılmaktadır. Dünyanın değersizliği, insanlığın yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde sömürülmesinden öte ekolojik bir

krizin doğumuna sebep olmuştur. Hatta Calvinizm ile sanayileşmenin birbirine bağlanması, yeryüzüne dönük bu aşığılayıcı ve sömürgeci tutumu yansıtmaktadır.

Hristiyanlıktaki doğal çevre ve insan ilişkisini koruyucu ve emanetçi idarecilik bağlamında olduğunu savunan Dobel, White'nin Kitab-ı Mukaddes'in yaratılış anlatısı ile sanayileşme dönemi ve aydınlanma felsefesi arasındaki ilişkisini eleştirmektedir. Dobel'e göre söz konusu olan dönemin görüşü Hristiyanlık dışıdır. Ve bu dönem Kitab-ı Mukaddes söylemini yansıtmamaktadır.

Hristiyanlığın ekolojik bir din olduğunu savunanlar insanlığın doğal çevresiyle ilişkisinin Tanrı'nın yeryüzünü insana bağışlamasını düşünmektedirler. Yeryüzünün bağışlanması insanlığa yeryüzünü hegemonya altına alma hakkını tanımadıklarını ifade ederler. Ayrıca yeryüzünün bütün herkese verilmiş olmasını gelecek kuşaklara miras olarak tahsis edilecek bir doğal çevre bırakılması fikrine dayandırmaktadırlar.

Yeni Ahit'te "Hizmetçilerin başına efendinin koyduğu sadık ve akıllı kâhya" (Luka 12: 41-48) ve "Başka bir memlekete giderken mallarını güvende tutmak üzere hizmetçilerine teslim eden adam" (Matta 25: 14-30) ifadelerine dayanarak Hristiyanlıkta insanın yeryüzü üzerindeki koruyucu yönetiminin tanımlandığı ifade edilmektedir. "Güvende tutmak" söylemiyle de insanlara doğal çevreyle ilgili tasarruflarında özenli davranmaları gerektiğinin ve gelecek nesillere de aktarılacak bir yeryüzü bırakmalarının önemine vurgu yapıldığı savunulmaktadır.

Doğal çevrenin gelecek kuşaklara da aktarılması gereken bir lütuf olduğu düşüncesi, bu çevrenin insanlar için sağladığı kaynaklar bakımından değerlendirilir. Fakat bu dünya Tanrı'nın bir lütfü olan kaynakların takdir, sevgi ve saygı ile kullanılmasını gerektirir. Tahrip etme, değerini azaltma ya da kaynak savurganlığı Tanrı'nın iyiliğine ve cömertliğine saldırı sayılır.

Emanetçilik düşüncesi, insanların Tanrı tarafından yaratılanları tahrip etmelerini değil besleyip korumalarını gerektirir. Yahudi Hristiyan geleneği içinde çoban metaforu çoğu kez bu emanetçilik kavramının açıklanmasında kullanılır. İyi çobanın sürüyü besleyip, gözetip aynı zamanda sürüyü gıda ve yun kaynağı olarak kullandığı gibi insanların da doğal çevreye böyle muamele etmesi telkin edilir (Akt: Olgun 2010: 67).

Kitab-ı Mukaddes'in yaratılış anlatısında, Tanrı tüm her şeyi yarattıktan sonra "Tanrı yarattıklarına baktı ve her şeyin çok iyi olduğunu gördü" (Tekvin 1: 31) ifadesi çerçevesinde yaratılanların iyi olduğu ve Tanrı'nın üstünlüğünün yansıtıldığı düşünülmüştür. Böyle bir durumda doğal çevre insandan bağımsız olarak kendi içinde değerlidir. Bu açıdan bakıldığında insanın Tanrı'nın yarattıklarına saygılı davranmaları aynı zamanda Tanrı'nın kendisine de saygılı davranıldığını göstermektedir.

Hristiyan çevre bakışını açıklarken Ware, "Tarihsel süreç içerisinde Hristiyan bireyin doğal çevreye bakışını olumsuzlayan iki hususa dikkat çekmektedir. Birincisi, bütün yaratılanlarla birlikte insanın da harika düzeyde iyi ve güzel olması bağlamında bedenın düşman olarak, içsel çekişmelerin nedeni ve günahın bir aleti olarak düşünülmesinin yanlışlığına vurgu yapılmaktadır. Bu çerçevede insanın düşmüşlüğüne doğaüstü şartlar içinde gerçekleştirildiği dile getirilerek, bedenın ve bedenın ihtiyaçlarını karşılayan dışsal çevrenin olumsuzlanması yadırganmaktadır. Çünkü beden ile ruh birlikte insan varlığını oluşturmaktadır. Ware'nin dile getirdiği ikinci husus, insanoğlunun genel olarak fiziksel çevresiyle ilişkilerinde maddi unsurların kullanımında herhangi bir davranışın günah konusu olmayacağı gibi yanlış bir anlayışın varlığıdır. Geçmiş çağlarda Hristiyanların, günahın sadece insana karşı işlendiği doğal çevreyi de içerecek şekilde insan dışı varlıklara karşı tutumların günah kaynağı olmayacağı inancının insan ve çevresi arasındaki ilişkisinde önemli bir yanlışlık kaynağı olduğu dile getirilmektedir" (Akt: Olgun 2010: 68).

Hristiyanlığın temel kaynağını oluşturan İncil' i içinde barındırdığı ekolojik unsurlar hususunda analiz ettiğimizde; çeşitli ekolojik unsurların kutsal metin içindeki dağılımının farklılığı söz konusudur. İncil' de yer alan ekolojik unsurların dağılımını tablo şeklinde şöyle ifade edilebilir:

Tablo2: İncil' de Ekolojik Unsur Dağılımı

Toprak	Hava	Su	Bitkiler	Hayvan	Rüzgâr	Kirli Kirlilik	Salgın Hastalık	Öldürmemek	Denge	Toplam
5	4	4	6	3	12	4	1	6	0	45

Kaynak: Eski Antlaşma- Yeni Antlaşma, Yeni Yaşam Yayınları,2005

Lynn White' a göre, “insanların çevresine ne yaptıkları, etrafındaki şeylerle ilişkisi içinde, kendileri hakkında ne düşündüklerine bağlıdır. İnsan ekolojisi (çevresi), insanın doğası ve kaderiyle ilgili inançları, yani din tarafından derinden koşullanmıştır. White'a göre; çevre sorunları Batı'da ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de onun kökenlerini Hristiyanlıkta aranmalıdır” (Akt: Ünder 1996: 17).

Hristiyanlığın Yahudilikten miras aldığı yaratılış anlatısı bu dinin çevre yaklaşımındaki insan merkeziliğinin göstergelerinden biridir. Sevgi dolu ve tüm her şeyi elinde bulunduran bir Tanrı, aşama aşama yeryüzünü ve içinde hayat bulan bitkileri, hayvanları, kuşları ve deniz canlılarını yaratmıştır. Ve Tanrı bu yaratılışını insan ile sonlandırmıştır. İnsan tüm hayvanları isimlendirerek onlar üzerindeki hükümdarlığını ilan etmiştir. Tanrı tüm varlıkları sadece insanın faydasını gözeterek yaratmış ve bütün varlıkları insanın emrine vermiştir. Bu yaratılış içinde hiçbir varlık insanın amacına hizmet etmek dışında bir değere sahip değildir. İnsan topraktan yaratılmış olsa da Tanrı suretinden yaratıldığı için doğal çevrenin bir parçası değildir. Doğal çevrenin efendisi olarak insan tayin edilmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Hristiyanlığın içinde katı insan merkeziliği barındırdığını diyebiliriz.

“Başka bir memlekete giderken mallarını güvende tutmak üzere hizmetçilerine teslim eden adam” (Matta, 25: 14- 30) ifadesi çerçevesinde kimi düşünürler Hristiyanlıktaki bekçi metaforuna atıfta bulunarak bu dinin insanmerkezci olmadığını öne sürmektedirler. Fakat ‘güvende tutmak’ söylemiyle insanların doğal çevredeki tasarruflarında özenli davranmalarına dair düşüncenin gelişimini sağlamanın asıl amacı gelecek nesillere (yani diğer insanlara) faydalanabilecekleri bir doğal çevre bırakmaktır. Bu düşüncede aslında Hristiyanlıktaki insan merkeziliğin bir başka boyunu oluşturmaktadır. Eğer beklenen bir gelecek nesil yoksa doğal çevrenin yok edilmesinin de hiçbir sakıncası yoktur. Çünkü doğal çevreyi değerli kılan insana sağladığı faydanın boyutudur.

Hristiyanlığın Antik Çağlardan gelen ve doğal çevreyle ilişki konusunda saygı, sevgi ve dikkate önem veren paganizm inancına verdiği zara da insanmerkezci çevre yaklaşımının bir diğer göstergesidir.

“Eski Paganizm ve Asya dinlerinde her ağaç, her pınar, her dere, her tepenin kendine ait bir yerel ruhu (geniusloci) vardı ve bu ruhlar insanlara karşı duyarlıydılar, ancak insanlara hiç benzemezlerdi. Yarı at yarı insan olan kentatuarlar, orman

tanrıları ve denizkızları bu ikili varoluşlarını sergileyebilir. Kişi bir ağacı kesmeden evvel ya da bir derenin suyunu bentle kesmeden evvel o konu ya da durumla ilgilenen sorumlu ruhun gönlünü almak ve sonra bu ruhu hoşnut tutmak önemliydi. Hristiyanlık, Pagan animizmini yok etmiş, tabii nesnelere duyularına duyarsız bir ruh haliyle yaşayarak tabiatı sömürmeyi olanaklı kılmıştır” (www.ucekoloji.net).

Hristiyanlıkta var olan ezeli günah algısı ve bu anlayışa dayanarak bu dünyanın bir düşüş yeri olarak görülmesi, Hristiyanların hayat felsefelerinde ve doğal çevreye bakışlarında etkili olan bir başka durumdur. Bu inanişe göre tüm dünya günaha durmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde doğal çevredeki tüm varlıkların değersiz olarak algılanması ve buna bağlı olarak doğal çevreden faydalanırken insanmerkezci anlayışa bağlı kalınması söz konusudur. Ayrıca Hristiyanlıkta ruh-beden ikilemi de doğal dünyayı önemsizleştirmektedir. Ruhun başka dünyaya ait olması ve bedeninin de bu dünyaya ceza için gönderilmiş olması doğal çevre hususundaki dikkatin seviyesini düşürmektedir.

Weber’in Hristiyanlığın üç büyük mezhebinden biri olan Protestanlık ve kapitalizm arasında kurduğu ilişki söz konusu dinin ekolojik yaklaşımını ortaya koyan bir başka durumdur. Kapitalist ruh ve iktisadi akılcılaştırma Weber’ in kapitalizminin iki temel ögesidir. Kapitalist ruhun, modern kapitalizmin ortaya çıkmasındaki yeri ve önemine vurgu yapan Weber sadece bunun tek başına yeterli olmadığını da belirtmektedir. Kapitalizmin zihin boyutunu kapitalist ruh teşkil ederken, akılcılaştırma da sosyal, siyasal ve iktisadi yapının oluşmasını sağlamıştır. Protestanlığın çalışma ve kazanmaya yaptığı vurgu kapitalizmin karşısında duran iktisadi gelenekselliğin kalıplarını kırmıştır.

Kapitalizm doğal çevreye sayısız zararlar vermiştir ve vermektedir. Kapitalist mantığı taşıyan şirketler doğaya adeta savaş açmışlardır. Bir akarsu başlangıç noktasından bitiş noktasına kadar kapitalistler arasında paylaşılarak doğal zenginlik üzerinden elde edilen kar doğal unsurun birçok açıdan zarar görmesine neden olmaktadır. Kar mantığıyla hareket eden bu sistem insan bencilliğini en üst aşamada tutarak, doğal çevrenin sağladığı fayda ölçüsünde değerli olduğuna vurgu yapılmaktadır. Bu sistemin Hristiyan köklü olduğu düşünüldüğünde, bu dinin içinde barındırdığı ifadelerin doğal çevre üzerindeki zararın kaynağının insanmerkezcilik olduğu anlaşılabilir.

Gün geçtikçe artarak ilerleyen ekolojik sorunlara Hristiyanlığın duyarsız kalması durumunun evanjelizm inancıyla ilgili olduğu söylenebilir. Evanjelizmin zaman algısına göre; birinci dönem, Mesih'in ikinci defa yeryüzüne gelmesi için uygun ortamların olduğu zaman dilimidir. Bu dönemde toplumsal kaoslar, şiddet, doğal çevrede ciddi bozulmalar yaşanması beklenmektedir. İkinci dönemde ise, Mesih'in yeryüzüne gelmesini, olaylara müdahale etmesini ve insanlığın yargılanmasını içermektedir. Bu inanış açısından bakıldığında Hristiyanlar için doğal çevrenin uğradığı bozulmalar ve yaşadığı sorunlar Mesih'in gelişini müjdelediği için, ekolojiye verilen zarar önemsizdir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Hristiyanlığın insan ve doğal çevre ilişkisi konusunda, insanın doğal çevrede mutlak tasarrufu sağlama yetkisinin verildiğini savunanlara karşı insanın doğal çevreyi emanet olarak gördüğünü savunanlara azınlıkta kalmıştır. Çünkü Yahudilikten aktarılan yaratılış anlatısı ve Yeni Ahit'te geçen birçok ifade Hristiyan bireyin doğal çevreyle ilişkisini despotluk aşamasına taşımasının yolunu açmıştır. İnsanların varlığıyla değerlendirilen doğal çevre algısı, insanların üstünlük kurmasıyla çeşitli tahrip edilmelere maruz kalmıştır.

3.3. İslamiyet

İnsanlığa ait son evrensel din İslam'dır. Kelime olarak "İslam", teslim olmak, itaat etmek, boyun eğmek demektir. Terim olarak İslam; Peygamber'in haber verdiği şeyleri kabul ve onlara bütün varlığıyla teslim olmak demektir. İslam, Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği dinin de adıdır (Tümer, Küçük, 2002: 335). İslam ya da Müslümanlık en yaygın dinlerden biridir. Bu dinin taraftarları ağırlıklı olarak Kuzey Afrika'da, Güney Batı, Güney ve Güney Doğu Asya'da 800 milyon kişi olarak hesaplanmaktadır. Arap dili halklarının hemen hemen tamamı, Türk dilli ve İran dillilerinin büyük çoğunluğu İslam inancını benimsemektedir. Kuzey Hindistan halklarının arasında da Müslüman pek çoktur. Endonezya ahalisinin hemen hemen tamamı İslam' a inanmaktadır (Akt: Aksungur 2006: 575).

İslam milattan sonra altıncı yüzyılda Arabistan' da doğmuştur. Müslüman geleneğine göre İslam'ın kurucusu Mekke'de yaşayan Sevgili Peygamberimiz Muhammed' dir (Akt: Aksungur 2006: 575). İslam dininin kutsal kitabı Kur' an'dır. İslam inancında temel kaynak Kur'an iken bu dinin kurucusu olarak kabul edilen Hz. Muhammed'in yaşamı ve düşünceleri ikinci önemli kaynağı oluşturmaktadır.

Tokarev'e göre (Akt: Aksungur 2006: 576) Müslümanların dini literatürlerinin önemli bir kısmı Muhammed' in hayatına, mucizelerine ve öğütlerine dair hadislerden oluşan sünnettir.

İslam dininde iman önemli bir yere sahiptir. İslam dininde iman esaslarını şu şekilde açıklayabiliriz:

İman, iki bölüme ayrılır; 1) icmalî iman: Kelime-i Tevhid ve Kelime-i Şahadet, 2) Tafsili İman: Amentü. İmanın bir arada altı esası vardır;

a) Allah'a İman

Allah' a iman, Amentü'nün ilk esasıdır, dininde temelidir. Din, öncelikle Allah'a iman esasına dayanır. İslam dininde Allah; vardır, birdir; doğurmamış, doğrulmamıştır; ezeli ve edebidir, eşi ve benzeri yoktur, hiçbir şey O'nun benzeri değildir; hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır. O, hayat vericidir. Her şeyi bilir, görür, işitir. Her şeye gücü yeter. Her şeyi O, yaratır. Her şey O'nun iradesiyle meydana gelir (Tümer, Küçük 2002: 336–337).

b) Meleklerle İman

İslam dininde melekler; nurani, latif varlıklar; yemek, içmek, evlenmek, çoğalmak, doğmak, ölmek gibi niteliklerden uzaktır. Meleklerin görevi Allah'ın buyruklarını koşulsuz şekilde yerine getirmektir.

İslam inancında dört büyük melekten başka, yazıcı Hafaza (Kiramen, Kâtibin), sorgulayıcı Nekir ve Münker gibi, çeşitli görevleri bulunan sayısız melekler vardır. Bu inanca göre meleklerin görünmeyen varlıklar olması ve insanların melekleri kabul etmesi, insanın herhangi bir yanlışıyla caydırıcı nitelik taşımaktadır (Tümer, Küçük 2002: 338–339).

c) Kitaplara İman

İslam inancında iman esaslarından biri de kitaplara imandır. Bu esas itibariyle bir Müslüman sadece Kur'an a değil, İslam dininden önce var olan Tevrat, İncil gibi kitaplara da inanmalıdır. Fakat kitaplara iman da önemli husus en son gelen kutsal bir nitelik taşıyan Kur'an'a inanmaktır.

İslam inancında dört büyük kitaba (Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an) iman dışında suhurlara iman da kitaplara iman konusu içinde yer almaktadır. Suhuf, döneminin yazı imkânlarıyla tespit edilen tabletler, levhalar, çeşitli malzemelerden

yapılmış (mesela papirüs) sahifelerdir. Suhuf olarak günümüze gelen bir şey yoktur. Suhuflardan sonra kutsal kitaplar gelmektedir (Tümer, Küçük, 2002: 339).

d) Peygamberlere İman

Peygamber, Farsça bir kelimedir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın seçip görevlendirdiği kimseleri ifade etmek için "resul" ve "nebi" kelimeleri kullanılır. Kendisine kitap verilen peygamberler yanında bir de onlara tabi olan peygamberler vardır. Peygamberlerde "sıdk", "emanet", "ismet", "fetanet" ve "tebliğ" gibi ortak özellikler bulunur (Tümer, Küçük, 2002: 340).

İslam dininde Hz. Muhammed de dâhil olmak üzere peygamberlerin belirli nitelikleri olduğuna inanılır. Bu inanca göre peygamberler, diğer insanlardan, masumluk, ahlak ve faziletleriyle ayrılırlar. Bununla beraber peygamberler yine de insan olarak kabul edilip tanrılaştırılmaz. İslam inancında var olan peygamberlerin peygamberlik noktasında aralarında bir ayrım yapılmama durumu vardır. Yahudilik'te Hz. İsa ve Hz. Muhammed, Hristiyanlık'ta Hz. Muhammed peygamber olarak kabul edilmezken İslam'da Hz. Muhammed en önce gelen tüm peygamberlere inanma durumu vardır (Tümer, Küçük, 2002: 341–342).

e) Ahirete İman

İslam dininde Allah'a inanmak kadar önemli olan bir başka hadise ahiret gününe inanmaktır. Ahiret hayatının tüm dünyanın yok olacağı bir kıyamet denen durum gerçekleşikten sonra başlayacağına inanılır. Kıyametten sonra insanların öteki dünya olarak tasvir edilen bir hayatta dünyada yaptıklarının ödülünü ve cezasını alacağına dair bir inanç vardır. İnsanların tüm cezalarını çektikten sonra tekrar dirileceklerine dair var olan inanç İslam dışındaki diğer ilahi dinlerde de mevcuttur.

f) Kaza ve Kadere İman

İslam inancına göre kader, ilerde olacak şeylerin Allah tarafından önceden bilinip tespit edilmesidir. Kaza ise, bu bilinen ve tespit edilen şeylerin zamanı ve yeri geldiğinde Allah tarafından yaratılmasıdır. İslam dininde kader ve kazaya inanmak demek iyi ve kötü, hayır ve şer ne varsa hepsinin Allah tarafından ezelde takdir edildiğine ve zamanı gelince de yine Allah tarafından bu takdire göre yaratıldığına inanmak demektir (Tümer, Küçük, 2002: 333).

İslam dininde bu inancı paylaşan kişilerin yapmakla mükellef oldukları pratikler ve ayinsel buyruklar vardır. Bunlara İslam'ın şartları denir. İslam'ın şartları bu inanca dair hadislerde de belirtildiği üzere beş tanedir.

İslam dinine göre; İslam'ın beş şartını yerine getiren bir kimse, Allah' a karşı şekli ibadet borcunu ödemiş olmaktadır. İslam'ın beş şartından ilki, Allah' a ve peygambere şahadettir. Bu şart yerine getirilmedikçe, ötekileri yapmanın önemi yoktur. İslam'ın şartlarının geri kalan maddeleri dört büyük şekli ibadeti açıklamaktadır. Bunlar; namaz, oruç, zekât ve hacdır (Tümer, Küçük, 2002: 344–345).

a) Namaz

İslam dininde belirlenmiş zaman dilimi içinde inananların zaruri olarak beş defa yaptıkları ibadettir. İslam inancına göre ergenlik çağına girmiş, akıllı her kadın ve her erkeğin yapmakla mükellef olduğu bedeni bir ibadettir. Namaz içinde çeşitli duaları ve hareketleri barındırmaktadır. Namaz kılan bir kişinin ibadetti sırasında uymak zorunda olduğu birtakım kurallar vardır. İslam inancına göre namaz kılan bir kişi namaz sırasında Yaratıcı 'ya en yakın olduğu süreç içindedir.

b) Oruç

Oruç İslam dininin benimsemiş kimselerin yılın bir ayı yeme, içme gibi fiziki ihtiyaçlardan günün belli süresi içinde uzak durması yememesi durumudur. İslam inancında orucun tutulduğu aya Ramazan Ayı denilmektedir. Akıl sahibi olmayan ve ergenlik çağıının altında olan bireylerin oruç tutması zorunlu değildir. Ayrıca yolcu kişinin belli bir süre (yani birkaç gün) oruç tutması zorunlu değildir.

Müslüman orucu Hıristiyan'inkinden farklı olarak her tür yiyecek ve içecekten, güneş doğumundan batımına kadar tamamen kaçınmaktan müteşekkildir. Ancak buna karşılık günün diğer zamanında her şeyi yemekte ve içmekte her tür memnuniyete katılmakta mümkündür (Akt: Aksungur 2006: 581).

c) Hac

Zengin ve sağlıklı Müslüman'ın ömründe bir defa yapacağı mali ve bedeni ibadettir. Medine' de bulunan Kâbe'yi (İslam inancını paylaşan herkesin kiblesi olarak kabul edilir) tavaf ve Arafat'ta vakfe, haccın önemli ikinci fazıdır. Hacı adayı, Medine' de Mescidu'n- Nebiyy'i ziyaret etmektedir. Bu ibadetti yerine getiren kimse kefen gibi beyaz bir elbise giyer (bu elbiseye ihram denir.) ve ibadetti

süresince beyaz bir elbise ile durur. Hac aynı zamanda dünyanın tüm ülkelerinden gelen Müslümanların toplandığı bir kongre gibidir. İslam inancına göre; hacı kabul olunan kimsenin günahlarının silineceğine dair bir düşünce vardır (Tümer, Küçük, 2002: 347).

d) Zekât

İslam inancında zekât, mali bir ibadet olup varlıklı kimselerin yapması gereken bir farizadır. Zekât, çeşitleri (altın, gümüş, para, ticaret malları, küçük ve büyük baş hayvanlar gibi) ve nitelikleri (üzerinden bir yıl geçmesi gibi) belirlenmiş malların, belirli oranlarda, uygun yerlere- kişilere verilmesidir (Tümer, Küçük 2002: 348).

3.3.1. İslamiyet – Kur’an- Hadis Ve Çevre

Tanrı genel bir kavram olup tarihsel süreç içerisinde her toplumda farklı bir inancı yansıtmıştır. Tanrı kavramı toplumsal bilincin yansıması olarak her dönemde farklı bir şekilde toplumlarda var olmuştur. Allah ise özel bir kavram olup, kendinden başka hiçbir şeyin mutlak vücudu olmayan tek varlıktır. Tanrı’ da çoğulculuk var iken Allah’da çoğulculuk yoktur. Allah tüm tanımlamaların üstünde bir varlıktır. İslamiyet’ te bundan dolayı Tanrı yerine Allah kavramı kullanılmıştır. İslamiyet’te yegane ve tek bir Yaratıcı vardır. O da Allah’tır.

3.3.1.1. Kuran Işığında Çevre ve Din İlişkisi

İbrahimi geleneğinin son dini İslam’ın oluşturduğu doğal çevre anlayışını irdelediğimizde, ilk bakışta, Yahudi-Hristiyan gelenekte var olan insan merkezci çevre anlayışının var olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü İslam dininin kaynağını oluşturan Kur’an’da insan merkezli doğal çevre anlayışı oluşturabilecek çeşitli ifadeler yer almaktadır.

Yahudi-Hristiyan gelenekteki yaratılış anlatısında var olan insanı üstün varlık olarak görme eğiliminin bir benzeri Kur’an’da “Gerçek şu ki, Ademoğulları’nı üstün kıldık, onların karada ve denizde ulaşımını sağladık. Onlara temiz rızıklar bağışladık, onları, yarattıklarınızdan çoğundan üstün kıldık” (İsra 70) ifadesinde yer almaktadır. Yaratılış içinde insan ve insan dışındakiler (doğal çevre ve içinde barındırdığı canlılar) gibi bir ayrımın yapılması insanın da bu sınıflandırmada üst aşamada yer alması insan merkezli çevre algısının oluşmasını meşrulaştırmaktadır. Çünkü üstün kılınmış ve üst tabakada yer almış olmak bireyi, alt tabakada yer alan doğal çevreyi

sömürmesini mümkün kılmıştır. Üstünlük ifadesiyle kuşatılmış olan insan doğal çevreyle ilişkisinde dominant bir yapı içinde hareket ederek doğal çevrenin yapısına zarar vermektedir.

İnsanın doğal çevreyle ilişkisinde inançların etkisinde kalması tabii bir durumdur. İnsan ve tabiat arasındaki etkileşimde insanın doğal çevre içindeki varlıklara ve zenginliklere bakışı neden olacağı çevre krizini de belirlemektedir. Kur'an'da insan ve tabiat ilişkisini irdelediğimizde karşımıza şu ifadeler çıkmaktadır: “Yeryüzünde ne varsa sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları yedi kat düzenleyen O'dur. Çünkü o her şeyi bilir” (Bakara 29).

‘Allah’ın göklerdeki ve yerlerdeki her şeyi istifadenize sunduğunu, nimetlerini açık veya gizli bir şekilde önünüze serdiğini görmüyor musunuz? Buna rağmen, bir bilgiye, yol göstericiye ve aydınlatıcı bir kitaba dayanmadan Allah hakkında tartışıp duran insanlar var’ (Lokman 20).

“O, göklerde ne varsa ve yerde ne varsa, hepsini sizin emrinize vermiştir. Şüphesiz bunda, düşünecek bir toplum için ibretler vardır” (Casiye 13).

Yeryüzündeki hatta gökyüzündeki her şeyin insan için yaratılmış olduğuna dair olan bu ifadeler insanın doğal çevreyle ilişkisinde despot bir tavır takınmasını meşrulaştırmaktadır. Ayrıca yeryüzünün insana fayda sağlama amacıyla yaratıldığını belirten bu ifadeler insanın tabiatın bütünüyle istediği gibi faydalanmasının önünü açmaktadır. İnsan tabiat ilişkilerine vurgu yapan bu ifadeler insanın doğal yaşamdan faydalanırken bencil yapısını ön plana çıkarmasının ve doğal çevredeki zenginlikleri hızlı bir şekilde tüketmesinin yolunu açmıştır.

İslam inancında tüm yaşamı var eden suyun önemli bir yere sahip olduğunu belirtilen kutsal ifadeler yer almaktadır. Bu ifadelere göre yaratıcı tüm varlıklara sudan can vermiştir (Nur 45, Furkan 54, Secde 18, Mürselat 20, Tarık 16). Bundan dolayı su hayatın ifadesidir. Fakat Kuran'da yer alan “Gökleri ve yeri yaratan; gökten indirdiği suyla size rızık olarak pek çok ürün çıkararak; koyduğu doğal yasalar uyarınca denizlerde dolaşan gemileri istifadenize sunan Allah'tır. İrmakları, yörüngelerinde sürekli olarak hareket eden güneş ve ayı; geceyi ve gündüzü de istifadenize sunmuştur” (İbrahim 32–33) bu ifadede Yaratıcı'nın suyun önemine yaptığı vurgunun insanların faydalanması bazında olduğu dikkat çekicidir. Canlıların sudan yaratılmış olması suyu değerli kılmıştır. Fakat suyu değerli kılan diğer bir

unsur ise insanların besin elde etmek için ondan faydalanması ve ulaşımı gerçekleştirmek için onu kullanmasıdır.

İslam'a göre insanın diğer varlıklar (hayvanlar gibi) karşısında despot olduğunu düşünebileceğimiz ifadeler Kur'an'da yer almaktadır. Örneğin; "Hayvanları da O, yaratmıştır. Derilerinden sizi koruyacak elbiseler yapar, birçok konuda onlardan yararlanır ve etlerini yersiniz. Akşam eve gelirken de sabah otluğa salarken de onlardan zevk alırsınız. Zorlukla ulaşacağınız yerlere yüklerinizi taşırlar. (..). Sizin için atları, katırları ve merkepleri binek ve süs hayvanları olarak yaratmıştır" (Nahl 5-8).

"O gövdeli hayvanları, deve, sığırları size Allah için kurban edileceklerden kıldık. Onlardan sizin için hayır vardır (...)" (Hac 36).

"O bütün çiftleri yaratandır. O sizin için gemilerden ve hayvanlardan bineceğiniz şeyler var etmiştir" (Zuhruf 12).

Bu ifadeler hayvanların sadece insanların faydası gözetilerek yaratıldığı düşüncesini oluşturabilmektedir.

Metnin başından itibaren belirttiğimiz ayetlere bakılırsa, insanın yeryüzündeki en değerli varlık olduğu insan dışındaki diğer canlıların kendi başına bir değeri olmadığı gibi görülmektedir. Yeryüzündeki her şey insanların faydalanması için yaratılmıştır. Bu ayetler şüphesiz Yahudi-Hristiyan geleneğe benzer despot insan anlayışının İslam'da da olduğuna dair düşüncenin gelişmesine yol açmıştır. Fakat sadece birkaç ayet ışığında İslamiyet'in insana diğer canlılar üzerinde mutlak bir tasarruf yetkisi verdiği, yani insanları bir despotun yetkisiyle donattığına dair sonuç çıkarılabilir mi? Yalnızca metin içinde verdiğimiz ayetler göz önünde tutulursa şüphesiz çıkarılabilir. Fakat İslam'daki genel varlık şeması ve bu şemadaki insanın ve diğer canlıların yerlerine bakacak olursak böyle bir sonuç çıkarmakta oldukça zorlanırsınız. Çünkü İslam inancında yaratıcı, evreni, insan da dâhil canlı ve cansız varlıkla birlikte yaratmıştır. İnsan dışındaki diğer canlıların yaratılış sebebi insanın mutluluğu ve refahıdır. İnsan onları kendi faydası için kullanabilir. Lakin İslam inancına göre yaratıcı, insana diğer canlılar üzerinde mutlak bir kullanım hakkı vermemiştir. İnsan yaratılıştaki ayrıcalıklı bir yere sahip olmakla birlikte, insan diğer canlılar karşısında despot olarak betimlenmediği gibi diğer canlılar da insanlar karşısında her türlü haktan yoksun bir köle gibi betimlenmez.

Kur'an'a göre insan yaratılan tüm canlıların en şerefliisidir. Yani insan "Eşref-i mahlûkattır." Fakat bu yaratılış için insan ve diğer canlılar arasındaki mesafe çok da fazla değildir. İnsanı diğer canlılardan ayıran özellik yaratıcının planı içinde üstlendiği görev ve yerine getirdiği işlevdir. İnsan ve diğer canlılar arasındaki fark yaratılış planında sahip oldukları derecedir. Üstünlük buldukları statüye göredir, sahip oldukları niteliklere göre değildir. Çünkü canlı ve cansız evrenin hepsi Allah'ın yarattığıdır. Yeryüzündeki tüm canlıların ilahi topluluğu oluşturmaları ve özellikle hayvanlar olmak üzere insan dışındaki tüm varlıkların kendi dilleriyle ve tarzlarıyla Allah'a ibadet etmeleri kendi dışındaki canlılar üzerinde mutlak tasarruf sağlamalarını engellemektedir.

"Gökler, yer ve bunlarda bulunan her şey O'nun yüceliğini gösterir. O'nun yüceliğini övmeyen hiçbir şey yoktur. Ama siz onların yüceltmelerini anlayamazsınız. Doğrusu O, çok sabırlıdır, çok bağışlayıcıdır" (İsra 44).

"Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ı tesbih etmektedir. O, yücedir, hikmet sahibidir. Göklerin ve yerin mülkü O'na aittir. O diriltir ve O öldürür. O her şeye gücü yetendir" (Hadid 1-2).

Kur'an'da geçen bu ifadeler insan dışındaki diğer canlıların da insanlar gibi yaratılanı tesbih ettiğini göstermektedir. Bu da insan ve diğer canlılar arasında benzerliklerin vurgulandığının onların da insanlar gibi yaratılış içinde değer sahibi varlıklar olduğunun ifadesidir.

İslamiyet'e göre insan da dâhil her şeyin Allah (C.C)'a ait olması ve insan gibi diğer canlıların da (kendi dillerinde ve kendi tarzlarında) Allah (C.C)'ı yüceltmeleri insan dışındaki diğer canlıların niteliksel olarak değerli olduğunun göstergesidir.

İnsan ve doğal çevresi arasındaki ilişkinin oluşturulduğu Kur'an'da diğer canlılarında insanlar gibi ümmet olduğu vurgulanmaktadır. "Yeryüzünde kıpırdayan hiçbir hayvan ve kanatlarıyla uçan hiçbir kuş yoktur ki, sizin gibi bir ümmet olmasınlar. Biz Kur'an'da hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonra Rablerinin huzurunda toplanacaklar" (Enam 38). İnsan dışındaki varlıkların da tıpkı insanlar gibi ümmet olduğunun ifadesi aslında insan dışındaki varlıkların değerden yoksun ve saygı duyulmaktan uzak varlıklar olmadıklarını göstermektedir. Ayrıca ifade de diğer canlılarında insanlar gibi Allah'ın huzurunda toplanacağına dair vurgu, yaratılan

varlıkların insanların insafına bırakılmadığının göstergesidir. Yani Allah (C.C) insan dışındaki varlıklarla ilişkisini sürdürerek bu yolla insanların onlar üzerinde mutlak hakimiyet kurmalarını engellemektedir.

Yahudi – Hristiyan gelenekte var olan hiyerarşik yaratılış hikâyesinde Tanrı'nın tüm evreni aşama aşama yarattığından en sonunda da insanı yarattığından bahsedilir. Diğer bir ifadeyle Tanrı tarafından roller ve statüler aşamalar halinde oluşturulmuş ve en yüksek statü en kapsamlı rol insana verilmiştir. Sahip olduğu statü ve rollerle insan yeryüzünün hâkimi olmaya çalışmıştır. Yahudi- Hristiyan gelenekle kimi noktalarda benzerlik gösteren İslam inancı bu noktada ayrılmaktadır. Çünkü İslam inancında önce statü ve roller Allah (C.C) tarafından yaratılmış daha sonra bunlar yaratılanlara teklif edilmiştir.

“Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi(...)” (Ahzab, 72). Başka bir deyişle Allah, insana sorumluluğu kendi yüklememiştir. İnsan sorumluluğu kendi seçimiyle üstlenmiştir. İnsan böyle bir sorumluluğu da erdeminden çok eksikliğine borçludur. Kur'an'da çeşitli ayetlerde, insanın huysuz yaratıldığından, nefsinin tamahkar oluşundan, dünya nimetlerini sevdiklerinden söz edilir.

İnsanı sorumluluk almaya sevk eden şeyin sahip olduğu akıl ya da diğer canlılarda bulunmayan farklı ve erdemli bir özelliği değildir. İnsanı sorumluluk almaya iten durum ayetin devamında şöyle izah edilmiştir; ‘Pek zalim ve çok cahil olan insan onu yüklenmiştir.’ Doğal çevre hususunda bencil davranabilecek potansiyelde olan insan Allah tarafından halife olarak yaratılmıştır ve diğer varlıklardan niteliksel olarak üstün yaratılmamıştır. Böylece insanın doğal çevre üzerinde mutlak tasarruf sağlanması engellenmeye çalışılmıştır.

Kur'an'da yer alan israf konusu İslam dininin ekolojik mevzulara önem verdiğinin bir diğer göstergesidir. Kur'an ifadeleri füzuli ve aşırı tüketimi uygun görmez. Ölçülü tüketim hem doğal çevreye karşı bir saygı hem de doğal çevrenin sahibine yönelik şükür ifadesidir. İnsani ihtiyaçların belirli ölçüde tutulması insan sağlığı ve mutluluğu açısından da önemlidir. Aşırı tüketim sadece beden sağlığımızı değil ruh sağlığımızı da etkilemektedir. Kur'an üretim ve tüketim ilişkileri konusunda şu şekilde yol göstermektedir; “Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz. Zira O, Allah israf edenleri sevmez” (Araf, 31).

Özdemir'e göre (2006: 80), İslam inancında nimetlerin israf edilmesi, Allah (C.C)'in sevgisinden mahrumiyetle karşılanmakta, 'yakınlarına, yoksuluna, yolda kalmışa hakkını vererek' yardım etmek emredilirken "sakın saçıp savurma" denilerek "savurganların şeytanların kardeşleri" (İsra, 26–27) olduğuna dikkat çekilmiştir. İsrif sadece doğal kaynakların bilinçsizce tüketilmesini kapsamaz aynı zamanda Allah (C.C)'a karşı da saygısızlığı kapsar. Bu nedenle İslam dininde yeme içme gibi insani durumlar helal, fakat israf haramdır. Bilinçsiz kullanım ve aşırı tüketim sadece günümüz toplumlarını değil gelecek kuşakları da etkileyecektir.

İslam inancında Allah (C.C) tüm yarattıklarının idaresini ve istifadesini verdiği insanın, doğa karşısındaki durumunu ve doğal çevreyle ilişkisinin nasıl olması gerektiğini de çeşitli ifadelerle belirtmektedir. Kur'an'a göre, evrendeki hiçbir şey amaçsız diğer bir deyişle boşu boşuna yaratılmamıştır. "Biz, göğü, yeri ve bunların ikisi arasındaki hiçbir şeyi boşu boşuna yaratmadık" (Sad, 27) ifadesiyle evrendeki her şeyin denge gözetilerek yaratıldığı vurgulanmaktadır. Nitekim süreç içinde ilk bakışta gereksiz gibi görünen bitki veya hayvanların tabiatın dengesi için önem arz edildiği fark edilmiştir. Ekosistemdeki canlıların birbirine bağımlılığının getirdiği bağımlılık herhangi bir türün soyundaki değişimin diğerini etkilemesine de yol açmaktadır. Örneğin; kuş gribi salgını nedeniyle tavuk ve kuşların yakılarak ya da gömülerek yok edilmesi, sayılarında azalmayla birlikte, beslendikleri kenelerin nüfuslarında artışa yol açmıştır. Daha önceki dönemlerde nadir duyduğumuz kene sokması sonucu ölüm olayı bu süreçte artmıştır.

Bu açıdan bakıldığında Allah (C.C)'in ekolojik dengenin bozulmamasına ve tüm evrenin tek sahibinin kendisi olduğuna dair yaptığı vurgu önemlidir. Çünkü bu durum İslam inancına mensup bireylere doğal çevreyle ilişkilerinde emanet duygusu, insanın gereksinimlerini tedarik etme dâhil, doğal çevreyle ilişkisinde kaynakları koruma, elindeki kaynağı mümkün olduğunca özenli kullanma, aşırı tüketimi engelleyerek ihtiyaç kadar faydalanma ve doğal çevrede var olan kaynaklarda başkalarının da ihtiyacı olduğunu düşünerek dikkatli kullanma düşüncesinin gelişmesine katkı sağlar.

İslam inancına göre insan, doğal çevreyle ilişkisinde yaptığı tüm fiil ve faydalanmalardan dolayı Allah (C.C) huzurunda ölümden sonra hesap verecektir. Bu açıdan bakıldığında bu dine mensup bireylerin doğal çevrenin imkânlarını

kullanırken bencil davranmamaları, diğer insanları hatta gelecek nesilleri ve diğer canlı cansız varlıkları düşünerek tabiatla ilişkilerini sürdürmeleri beklenmektedir.

Doğal çevredeki tüm bozulmalar ve aksamalar sorumlu davranılması beklenen ve sorumluluğu üstlenen insanların yanlış kullanımlarından ve üstlendikleri görevleri yerine getirmelerindeki eksiklik ve ihmallerden kaynaklanmaktadır. İslam inancına göre ekolojik krizin oluşmasına neden olan insan bu krizin sonuçlarıyla bu dünyada ve ahiret inancını yansıtan öteki dünyada karşılaşacaktır. “İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde bozulma (fesat) çıkar. Allah da belki geri dönerler diye yaptıklarının bir kısmının cezasını kendilerine daha bu dünyada tattırır” (Rum 41).

Özellikle son yıllarda giderek artan ekolojik krizin olumsuz etkileriyle karşılaşmaktayız. Ekolojik kriz sadece biz insanları değil aynı zamanda ekolojik sistemin parçası olan diğer canlıları da (hayvan, bitki vs.) etkilemektedir. Kur’an’da var olan “Dünya yalnızca insanların değil bütün canlılar içindir” (Rahman, 10) ifadesi de ekolojik dengenin bozulmasının etkisini insan dışındaki canlıların da yaşayacağını işaret eder.

İslamiyet’in kutsal kitabı olan Kur’an-ı Kerim ekolojik unsurlar açısından incelendiğinde ekolojik ayetlerin dağılımında farklılıklar görülmektedir. Kur’an’da geçen ekolojik ayetlerin yaklaşık olarak dağılımı tabloda verilmiştir.

Tablo3: Kur’an’da Ekolojik Unsur Dağılımı

Toprak	Hava	Su	Bitkiler	Hayvan	Rüzgâr	Kirli Kirlilik	Salgın Hastalık	Öldürmemek	Denge	Toplam
25	8	14	45	37	23	0	12	7	10	181

Kaynak: Elmalılı Hamdi Yazır Kur’an Meali

3.3.1.2. Hadisler Işığında Çevre ve Din İlişkisi

İslam’da insanın doğal çevresiyle ilişkisinde nasıl davranması gerektiğini açıklayan ifadelerden bir diğeri de hadislerdir. Hadis, İslam Peygamberinin genel kural niteliğindeki sözleri ve davranışlarıdır. İslami perspektiften çevreye bakışı

içeren çoğu kaynak Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed'i ilk çevreci insan olarak yazmaktadır.

Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed bugün dünyamızın temel sorunları arasında yer alan çevre sorunlarına yaşadığı dönemde önem vermiştir. Suyu, havayı ve toprağı kirletmemek, insan dışındaki varlıklara özenli davranmak konusunda birtakım tedbirlerin alınmasını istemiştir.

Bugünkü anlamda Ulusal Park diyebileceğimiz bir uygulamayı Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed yaşadığı dönemde yapmıştır. “Mekke ve Medine’yi çevresiyle birlikte sit alanı ilan ederek koruma altına almıştır. Sit alanı ilan edilmiş yerlerin ağaçlarının kesilmesini, otlarının yolunmasını ve hayvanlara zarar verilmesini yasaklamıştır. Bizzat kendi eliyle 500 hurma ağacı dikmiştir. Daha birçok boş alanı ağaçlandırmıştır. Yeşil alanların korunmasıyla ilgili olarak, Taif Vadisi’ndeki ağaçların kesilmemesi ve orada yaşayan hayvanların öldürülmemesi için bir beyanname yayınlayarak müeyyideler koymuştur” (Kayadibi 2008: 283).

Sevgili Peygamber Hz. Muhammed ağaçlara önem vermiş ve şöyle ifadelerde bulunmuştur; “sizden biriniz bir ağaç dikerse, o ağaç meyve verip (insan ve hayvanlar o meyveden yedikçe) sevabı dikene yazılır” (Akt: Canan 1995: 25). Bir başka hadiste de “Elinizde bir ağaç fidanı var da kıyamet kopmaya başladıysa, şayet onu dikecek bir zaman buluyorsanız, onu mutlaka yine de dikin” (Akt: Canan 1995 27) ifade etmiştir.

Peygamberimiz Hz. Muhammed için yeryüzünde var olan her şeyin bir anlamı vardır ve tüm varlıklar içsel olarak bir değere sahiptirler. Hazreti Peygamber’in ağaçlar konusundaki hassasiyeti hayvanlar konusunda da görmekteyiz. İslam peygamberinin yaşadığı coğrafya ve dönemin koşullarında tarım ve hayvancılık geçim kaynağıydı. Bundan dolayı söz konusu dönemde hayvanlara karşı birçok yanlış tutum bulunmaktaydı.

İslam peygamberinin sünnetinde hayvanlar her yönüyle ele alınmış ve hayvanlara verilmesi gereken önemden takınılması gereken tavırlara kadar birçok konu açıklanmıştır. Hadislerde hayvanlara karşı merhametli olunması konusunda insanlar uyarılmıştır. “Merhametli olanlara Rahman da merhamet eder. Yerde onlara merhametli olun ki, gökte olanlarda size merhamet etsinler” (Akt: Sancaklı 2008: 311).

Hadisler İslam'da insanın diğer canlılarla ilişkisi konusunda hayli düşünülmüş olduğunu göstermektedir. Örneğin; “Hayvanlar boş yere öldürülemez, talim atışlarında hedef olarak kullanılamaz, aç ve susuz bırakılamaz. Hayvanları keserken merhamet duyulmalı ve acı vermemelidir (keskin bıçak kullanılmalı, bıçak hayvana gösterilmemeli, hızlı kesilmeli). Yük hayvanlarına yorucu fazla yük vurulamaz, yüzlerine vurularak dövülemez, kulaklarından çekilmez. Hayvanlar uygun oldukları işlerde kullanılmalıdırlar. (Örneğin, inek binek hayvanı olarak kullanılmamalıdır.) Hayvanlara hakaret edici sözler söylenmemelidir. Pirelere bile lanet okunmamalıdır. Hayvanlar dövüşmeleri için tahrik edilemez. Binek hayvanı üstünde sohbete durulmaz. Kuş yuvası bozulmaz, yavruları alınamaz, yumurtaları toplanamaz. Karınca yuvalarına yakın yerler ateş yakılamaz; hayvanların yaşadıkları yerlerde tuvalet ihtiyacı giderilemez. Kurbağa, hüthüt gibi doğal dengenin korunmasında hizmeti olan hayvanlar öldürülemez. Gıda elde etmek için ihtiyaçtan avlanmak caizdir; fakat sırf zevk için ya da spor olsun diye avlanmak mekruhtur; avlanırken sapan kullanılmamalıdır- Çünkü öldürmez, avın gözünü çıkarır ya da dişini kırar. İneğin acı çekmesini önlemek için sağarken tırnaklar kesilmiş olmalıdır; hayvanın sütü sağılırken yavrunun hakkı bırakılmalıdır. Bu yasaklara uyulmadığı takdir de ahirette hesabı sorulacaktır.” (Ünder 1996: 150–151).

Yaratılışın özü ve yaşamın devamını sağlayan suyun önemine hadislerde de dikkat çekilmiştir. Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed suyun kullanılması ve korunması mevzusunda çeşitli açıklamalar yapmıştır. Hz. Muhammed' in şu sözleri suyun önemiyle ilgili açıklamalarının birer kaynağıdır: “Lanette sebep olan üç şeyden kaçının; su kaynaklarının yakınına, yol üstüne ve insanların dinlendikleri gölgeliklere pislemek’ ‘ümmetin en şerlileri suyu kullanırken israf edenlerdir” (Akt: Canan 1995: 30). Su kaynağının temiz tutulması ve su israfının yapılmaması hususundaki bu ifadeler hadislerde suya verilen önemin göstergesidir.

İslam inancının insanın doğal çevresiyle ilişkisini inşa ettiği Kur' an çerçevesinde ekolojik yaklaşımını irdelediğimizde Yahudi- Hristiyan geleneğin devamı niteliği arz eden ifadeleri içinde barındırdığını ilk bakışta görmekteyiz. İnsanın üstün kılınması, insan dışındaki varlıkların insan idaresine ve istifadesine bırakılması gibi durumları içeren ifadeler çerçevesinde değerlendirecek olursak İslamiyet'in insanmerkezci bir çevre algısı oluşturduğunu diyebiliriz. Fakat Kur'an' ı

ve hadisleri irdelediğimizde evrenin yaratıcısı olan Allah'ın evrenin sahibi de olması, insan dışındaki canlılarla insanlar arasında benzerlikler kurulması (insan dışındaki canlılarında ümmet olarak görülmesi gibi) bahsedilmiş doğal çevrenin olmaması, insanların yeryüzünde ancak Allah'ın halifesi olabileceğine dair vurgular İslam dininin insanmerkezci bir çevre algısı oluşturmadığının ifadesidir. İslam'ın Tevhid (Allah'ın birliği) merkezli bir dünya ve insan modeli yaratmış olmasından yola çıkarak ekolojik mevzularda Tanrımerkezci bir anlayış oluşturduğunu diyebiliriz.

İslam'ın kimi noktalarda doğa merkezilikle örtüşen ekolojik yaklaşımı olmasına karşın, İslam ülkelerine (Örneğin, Türkiye) baktığımızda ekolojik konulara fazla önem verilmemesi, ağaçsızlaştırılmanın süreç içinde giderek artması dikkat çeken bir durumdur.

Kur'an'da ve hadislerde doğal çevreye yönelik birçok vurgu yapılmasına, tabiatın Yaraticının olduğu belirtilmesine karşın İslam ülkelerinde ekolojik sorunların ve insan kaynaklı çevresel bozulmaların sebebi nedir? İslam ülkelerinde artarak ilerleyen insan kaynaklı çevresel bozulmaların nedenlerinden biri insanların eğitim seviyesinin düşük olmasıdır. Eğitim seviyesindeki düşüklük doğaya hak ettiği kadar değer verilmesini ve çevresel sorunların yaratacağı olumsuz durumların yeterince anlaşılmasına neden olmaktadır.

İslam dinine mensup bireylerin eğitim seviyesinin önemli olmasının yanında ülkeyi yönetenlerin ekolojik konulara yeterince değer vermemeleri de önemli diğer bir durumdur. Ekolojinin önemi, ekolojik sorunlar, ekolojik bozulmalardan kaynaklı ortaya çıkacak olan çevresel problemlerin yanında halkın bilgilendirilmesine yönelik faaliyetlerin yeterli seviyede olmaması da önemlidir. Mevcut ekolojik sorunları minimuma indirmeye yönelik sürekli ve kalıcı çözümlerin yetkililer tarafından gerçekleştirilmemesi, hükümet programı içinde gerçekleştirilmesi hedeflenen projelerin ekolojiye etkisinin tespit edilmesi hususunda gerekli hassasiyetin gösterilmemesi İslam ülkelerindeki ekolojik bozulmaların nedenlerinden bir diğeridir.

Kur'an' da çeşitli ifadelerde insanlar ve diğer canlı varlıklar arasında benzerliğe vurgu yapılmasına karşın insan dışındaki canlılara içsel değer atfedilmemesi bir başka nedendir. Her ne kadar Kur'an'da geçen birçok ifade de insan ve canlı varlıklar arasında benzerlik kurulması, doğal çevreden faydalanılırken

dikkatli olunması gibi mevzularda vurgu yapılırsa da Kur'an'da insan dışındaki varlıkların insanlar için yaratıldığına dair vurgu da önemli ölçüdedir.

İslam dinine mensup bireylerin Allah'a fazla güvenmeleri de ekolojik sorunların kaynaklarından biridir. Çünkü bu dinin son din olması bu dine mensup insanların Allah'ın en çok kendilerini sevmelerini sanmalarını doğurmuştur. Bundan olsa gerek ki yaşanan dünya içinde karşılaştıkları sorunları planlama ve tedbir yerine "Allah herkesin rızkını verir.", "yarına Allah kerim" düşüncesiyle karşılamaktadırlar.

Son olarak her ne kadar yaşanan doğal çevre ve içindekilere değer atfedilse de öteki dünya inancı, bu dine mensup insanların yaşanan dünyayı değersiz görmelerini buna bağlı olarak doğal çevreyle ilişkilerinde dikkatli olmamalarını doğurmuştur.

3.4. Kutsal Metinler ve Ekoloji: Sosyolojik Bir Değerlendirme

Din, insanlığın tarihselliğiyle paralel olarak varlığını sürdüren önemli bir olgudur. İnsanlık tarihinin hemen hemen her döneminde din ve din sistemlerine rastlanmıştır. İnsanlık ve din varlığı arasındaki bu ilişki, dinin insanın bir ihtiyacı olduğunu da göstermektedir. Toplumun devamını sağlayan dinin insanlık için zaruri mi yoksa oluşturulmuş bir ihtiyaç mı olduğu toplum ve din arasındaki ilişkinin mahiyetini anlama bakımından önemlidir.

Bir insan ürünü olan toplum ise; yeni bir dünya kurarken özel bir konumu olan din faktörünü göz önünde bulundurmaktadır (Akt: Çoşkun 1993: 55-56). Dinin varlığının insanlıkla paralel olması, neredeyse her toplumda kutsala ilişkin bir sistemin bulunması toplum ve din arasında bir ilişkinin olduğunun göstergesidir. Din ve toplum ilişkisi birbirini karşılıklı olarak etkileyen bir bağ olarak tasvir edilebilmektedir.

Din, ilk olarak içinde yeşerdiği toplumun gerektirdiği koşullardan etkilenmektedir. Toplumun din üzerindeki etkilerini açıklayabilmek için öncelikle dinleri kendi arasında ayırmak gerekir. Her din öncelikle belirli bir topluma ait sosyal şartlar içinde doğmaktadır. Ama bu hususta, ilkel toplumlara ait dinler ile evrensel dinler arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Toplumsal farklılaşmanın ve yabancılaşmanın olmadığı yada minimum düzeyde olduğu ilkel toplumlarda din ve ibadetler üzerinde toplumsal yansımalar görülmektedir. Bu toplumlarda mevcut olan

tabii gruplara bağı olan dinler, toplumsal yapıdan etkilenmektedir. Belirli toplumsal zümreler tarafından varlığını sürdüren din, sosyal koşullar tarafından biçimlenmektedir.

Evrensel dinlerde ise durum farklıdır. Bu dinlerde içerik ve özellikler bakımından değişiklik gerçekleşmez. Çünkü evrensel dinler belli bir toplumsal tabaka veya toplumsal zümreye değil bütün insanlığa hitap etmektedir. Bundan dolayı din, toplumsal sınıfların ekonomik ve sosyal çıkarlarına göre biçimlenmez. Çünkü bu dinleri var eden insanüstü ve metafiziksel bir özellik taşıyan Yaratıcı vardır.

Toplumun evrensel dinler üzerindeki etkileri, dinlerin inanç sistemleri ve ritüelleri üzerinde görülmektedir. Özellikle sosyo-ekonomik faktörler bu konuda etkilidir. Örneğin; tarihsel süreç içerisinde değişen toplumsal koşullara da bağı olarak gerçekleşen toplumsal rasyonelleşmeyle birlikte din algısında değişimler yaşanmıştır. “Kapitalizmin doğuşundaki eylemin rasyonelleştirilmesi sürecini sekülerleşme olarak sosyoloji literatürüne kazandıran Weber, dinin etkisini ortadan kaldıran aydınlanma dönemi ile bu kavramı ilişkilendirmektedir. Weber, seküler toplum süreci ile dünyevi problemlerin çözümü için papazlar, rahipler ve mollalar yerine siyasetçiler, ekonomistler ve doktorlara başvurulacağını belirterek dini yaşantıdaki değişimi vurgulamaktadır” (Akyüz 2008: 385- 386).

Bununla bağlantılı olarak Weber’in ortaya attığı toplumsal bir güç olan iktisat ahlakının, o dini temsil eden toplumsal tabakaların bir algılayış şeklinin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bu doğrultuda dinlerin algılanışında, sosyal faktörlerin önemli olduğu bir gerçektir. Sosyal yapı ile ilişkili olan din, toplumsal örgütlenme ve toplumsal eylemlerin değişmesinde etkili bir faktördür. Din, belli bir dünya anlayışı içerisinde insanlara bir yaşam tarzı sunar ve insanların birtakım şeylere inanma duygusunu geliştirir. Tarihsel süreç içerisinde sosyal bir karakter sergileyen din, insanlara bazı değer ve semboller aracılığıyla bir zihniyet kazandırmaya çalışmıştır. Din toplum içindeki varlığını toplumsal yapıyı düzenlemek ve kolektif eylemlere şekil vermek amacıyla kurallar koyarak göstermektedir. Her din belirli koşullar doğrultusunda kapsamlı ve sistemli olan ahlaki değerleri de beraber getirmektedir.

Din, toplumsal düzende insanları birleştirici niteliğinin yanında, toplum içerisinde yaşayan insanların çevrelerine yönelik tutum ve davranışlarını da

belirleyen bir niteliğe sahiptir. Din ve toplum arasında etkileşim esasına dayalı olan ilişki sosyolojik bir gerçektir. Her dini yapı, farklı bir toplum modelini beraberinde getirerek bireylerin hayatlarında ve dünya algılarında değişim yaşanmasına neden olmaktadır. Din içinde barındırdığı inançlar doğrultusunda insanların davranışlarını etkilediği gibi toplumsal olaylara yüklenen anlamları da etkilemektedir. Din sadece mensubu olan bireylere bir düşünce sistemi ve davranış örüntüsü sunmamakta aynı zamanda topluma yeni bir zihniyet kazandırma ve toplumu yapılandırma gibi bazı toplumsal görevleri de içinde barındırmaktadır.

Toplumsal değişme olgusu içerisinde birçok faktör rol oynamaktadır. Bu faktörlerden biri olan dini değer ve düşünce sistemleri, sosyal değişimin gerçekleşmesinde etkili rol üstlenmektedir. Örneğin; sosyal yapının değişiminde dini inançların potansiyel bir öge olduğunu vurgulayan Weber'e göre Protestan çevrelerin sahip olduğu dünya algısı kapitalizmin oluşmasında belirleyici olmuştur.

Çoğu zaman toplumsal yapının belirleyicisi olan ve toplumsal yapıdaki birçok değişimde önemli görevler üstlenen dinin insanlarda oluşturduğu ya da oluşturabileceği doğal çevre algısı; din kaynaklı ortaya çıkabilecek çevre sorunlarının da belirleyicisidir. Dinlerin neden olduğu çevre sorunları hususunda tedbir ve önleyici uygulamaları kutsal kitaplarında barındırma durumu da önemlidir. Çalışmada söz konusu olan ilahi dinlerin (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) oluşturduğu doğal çevre algısı veya doğal çevre bilinci söz konusu dinlerin ekolojik kimliklerinin de göstergesidir.

Yahudilik ve Hristiyanlıkta ortak olan yaratılış anlatısında evrenin aşamalı olarak, hiyerarşik ilişki anlatılması Yahudi- Hristiyan geleneğin oluşturduğu ekolojik kimliğin mahiyetini göstermektedir. Evrenin aşamalı yaratılışı doğal çevre içindeki varlıkların ve unsurların hiyerarşik düzende edindikleri sosyal tabakayı göstermektedir. Yaratılış anlatısında Tanrı'nın içindekilerle birlikte tüm evreni yarattıktan sonra insanı yaratması, onun yaratılanlar arasında en üstün tabakayı elde etmesini meşrulaştırmaktadır.

Yaratılış anlatısındaki hiyerarşik düzeni Parsons'ın sistem kuramı çerçevesinde okumak mümkündür. Parsons'ın sistem kuramında en alt tabakada fiziki ve organik çevre, en üst tabakada ise nihai gerçeklik yani toplum yer almaktadır. Yaratılış anlatısında da en alt tabakada varlıkların hayat bulduğu doğal

çevre varken en üst tabakada insan vardır. Parsons'ın sisteminde 'hiyerarşik düzenleme açıktır ve düzeyler iki biçimde bütünleşir birincisi, her alt düzeyden biri üst düzeylerin gereksinim duyduğu koşulları enerjiyi sağlar. İkincisi, üst düzeyler, hiyerarşi içinde kendilerinden altta olanları denetler' (Akt: Hülür 2011: 102- 103). Bu açıdan bakıldığında yaratılış anlatısında var olan hiyerarşik yapıdaki varlıklar insan hariç hizmet için yaratılmıştır. En üst düzeyde konumlandırılan insanın kendisinin altında yer alan sistemler üzerindeki denetimi de Yahudi-Hristiyan geleneğin insanı ön planda tutan anti ekolojik yaklaşımını göstermektedir. Yaratılıştaki üstün bir konuma yerleştirilen insanın dinin sunduğu üstünlükle ilgili olarak ekolojik yıkımlara yaptığı katkılar giderek artan çevresel sorunlarla gözle görülür düzeylere ulaşmaktadır.

Yaratılış anlatısında önemli diğer bir durum ise statü ve rollerin Tanrı tarafından oluşturulmasıdır. Bilindiği gibi sahip olunan statü ve buna bağlı olarak üstlenilen roller insanların egoist yapısının yansımasının derecesini göstermektedir. Söz konusu anlatıda Tanrı tüm evreni yaratırken en yüksek statüyü ve en kapsamlı rolü insana kendi vermiştir. Sahip olunan statü ve roller ile insan doğal çevre üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmaktadır. Bu perspektif açısından bakıldığında Yahudi-Hristiyan gelenekte insana verilmiş olan statü ve rollerin insan kaynaklı ekolojik problemlere katkı sunduğunu söyleyebiliriz.

İnsan-doğa ilişkisinde insanın kendini doğanın bir parçası olarak görmesi ve doğayla uyumlu şekilde yaşaması sebep olacağı ekolojik sorunların mahiyetini de belirlemektedir. Yabancılaşma kavramı doğrultusunda Yahudi-Hristiyan geleneği oluşturduğu insan-doğa ilişkisini ve bu ilişkiden kaynaklı çevre sorunlarını irdelediğimizde, söz konusu geleneğin insanı doğal çevreye yabancılaştırdığını söyleyebiliriz. Marx'ın insanın doğanın parçası ve doğa ile uyumlu yaşaması gerektiğine dair yaptığı vurgu düşünüldüğünde Yahudi-Hristiyan geleneğin doğa karşıtı bir ekolojik algı oluşturduğunu söyleyebiliriz.

İnsanın doğa ile bütünlük içinde değil de doğadan ayrı ve doğanın karşıtı olarak yaratılışı; insan kaynaklı ekolojik sorunlara katkı sağlamaktadır. Bununla bağlantılı olarak söz konusu geleneğin günümüz çevre sorunlarından (özellikle bu geleneğe bağlı olan insanların oluşturduğu toplumlardaki çevre sorunlarından) sorumlu olduğunu söyleyebiliriz.

İslamiyet'te aşamalı bir yaratılış anlatısının olmaması, genel varlık şeması gibi durumların varlığı dikkate alındığında Yahudi-Hristiyan gelenekten daha ekolojik bir dünya görüşü önerdiğini söyleyebiliriz. İslamiyet'te de insanın diğer varlıklardan üstün yaratıldığına dair vurgular şüphesiz yer almaktadır. Lakin insanın üstün yaratılmış olması doğal çevrenin efendisi olma hakkını elinde bulundurmasını sağlamamaktadır. Çünkü insanda dahil doğal çevre içinde bulunan her mahlukat Yaratıcı 'ya aittir. Ve doğal çevre içindeki varlıklara değer atfetme Yahudi-Hristiyan gelenekteki gibi insana ait değildir. Tüm doğal çevre içindeki unsurların değerinin belirleyicisi Allah (C.C)' tir. İslamiyet'te var olan Tevhid (Allah'ın birliği) inancı ekolojik yıkımların seviyesini düşürmektedir. İnsan doğa ilişkisinde insanın doğaya yabancılaşmasına neden olacak ve bu yabancılaşmadan kaynaklı doğal çevrenin metalaştırılarak sömürülmesi durumu İslamiyet'te mevcut değildir. Çünkü yaratılan evren içindeki her şey bir bütün olarak birbirleriyle ilişki halinde Allah'ın varlığının delilidir. Doğa-insan yabancılaşması yerine insan ve doğayı bütünleştirmeye yönelik ifadeler söz konusu dinin kutsal kitabında mevcuttur.

Sosyolojik olarak değer kavramı, insanlığın sahip olduğu sosyolojik olarak insanlığın sahip olduğu genel algı hususunda önemlidir. Yahudi-Hristiyan gelenekte yaratılan ilk insanlar Tanrı'nın yasağını çiğnediği için yaşanan dünyaya ceza olarak gönderilmiştir. Ceza olarak gönderilme durumu yaşanan dünyanın değersiz olduğuna dair algıyı da oluşturmaktadır. Eğer yapılan bir hatadan kaynaklı yeryüzüne ceza olarak gönderilmişse doğal dünyaya değer vermek, doğal çevre üzerindeki tasarruflarda dikkatli davranmak gereksizdir. Sonuçta asıl olan ve kendiliğinden değerli olan öteki dünyadır. Ve bu dünyada hatanın bedelini ödemek için var olmak, ezeli ve edebi hayatın öteki dünyada olması, söz konusu dinlere mensup insanların doğal çevreyi sömürü alanı haline getirmelerinin de önünü açmıştır. İçsel değerden yoksun olan yeryüzü ve içinde barındırdıklarına karşı ekolojik tutum içine girmek söz konusu dine mensup bireyler için anlamsızdır. Bu anlamsızlık da din kökenli ekolojik sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Hem yaşanan dünyanın ceza yeri olduğuna dair düşünce hem de insan dışındaki canlıların insan için yaratılmış olduğuna dair var olan kutsal ifadeler insan kaynaklı ekolojik sorunları arttırmaktadır. Değer hususunda ekolojik tutum değerlendirildiğinde, içsel değerden yoksun varlıklara değer vermek insanın çıkarları

söz konusu olduğunda anlamsızlaşmaktadır. Bundan olsa gerek ki hayvanların ve diğer canlıların bu dine mensup bireyler için değeri sağladıkları fayda ölçüsündedir. Bu açıdan bakıldığında insanın ilk dünyasından kovularak yeryüzüne gönderilmesi ve insan dışındaki varlıkların insana hizmet ölçüsünde değerli görülmesi din kaynaklı ekolojik sorunlara neden olmaktadır.

İslamiyet'te yaşanan dünyanın değersiz olarak betimlenme durumu söz konusu değildir. Çünkü yeryüzü bir bütün olarak Yaratıcı' nın mükemmelliğinin ispatı niteliğindedir. Yeryüzü Allah (C.C) tarafından oluşturulduğu için değerlidir ve insanlar bu dünyada Allah'ın varlığının delili olarak yaşamaktadırlar. İnsan dışındaki varlıkların insana sağladıkları fayda dışında değerden yoksun olduğuna dair birtakım ifadeler söz konusu dinin kutsal kitabında mevcut olsa da genelinde tüm varlıkların sağladıkları faydadan bağımsız olarak değerli olduğuna dair ifade mevcuttur. Bununla bağlantılı olarak İslamiyet'in insan kaynaklı ekolojik sorunlara katkı sağlamadığını söyleyebiliriz. İslamiyet'in içinde barındırdığı ifadeler ışığında söz konusu olan dinin ekolojiye olumsuz etkisinin olmadığını söyleyebiliriz.

Çevreye ilişkin sosyolojik yaklaşımlardan insan merkezilik ve hayvan merkezilik bağlamında dinlerin çevreye ilişkin oluşturdukları algıları irdelediğimizde söz konusu dinlerin genel olarak benzer algı oluşturmaktadır. Yahudi- Hristiyan gelenekte insan merkezci çevre algısının baskın bir yapıda olduğunun en somut kanıtı hiyerarşik yaratılış anlatısında insanın en üst basamağa yerleştirilmesidir. En üst basamakta yer alan insan kendi alt basamağında yer alan diğer canlılar (hayvan, bitki gibi) üzerindeki hakimiyetini de Tanrı suretinden yaratılışla pekiştirmiştir. Ekosistem içerisindeki varlıkların insan ve dışındakiler şeklinde sınıflandırılması yaratılanların (hayvan gibi) insana yiyecek olması ve insanın hizmetine sunulmasına dair ifadelerin olması Yahudilik ve Hristiyanlığın çevreye yaklaşımındaki katı insan merkeziliğinin göstergesi niteliğindedir. Ayrıca bu iki dinde insanların çevreye karşı tutum ve davranışlarından dolayı Tanrı tarafından herhangi bir yaptırım yahut kısıtlamanın kutsal metinlerin ifadelerinde olmaması; dinlerin insan merkeziliğinin seviyesini göstermektedir.

İnsan dışındaki varlıkların sadece insana hizmet ve fayda seviyelerine göre değerli olması bu dinlerin hayvan merkezci olmadıklarını da göstermektedir. Doğal çevrenin korunmasına ilişkin ifadelerin azınlıkta kalmakla birlikte kutsal metinlerde

(Tevrat ve İncil) yer almasının temel nedeni ise yine insanın faydası içindir. Gelecek nesiller için yaşanılacak bir dünya bırakmaya dair yapılan vurgu eğer gelecek bir nesil yoksa doğanın tahrip ve hatta yok edilmesinde sakınca görülmediğinin de göstergesidir.

İslamiyet’i insan merkezlik ve hayvan merkezlik bağlamında irdelediğimizde söz konusu olan dinin kutsal metninde insan merkezliğe vurgu yapan ve hayvan merkezliğe uzak düşecek ifadelerin olduğunu söyleyebiliriz. Fakat metnin geneline baktığımızda insan merkezlikten uzak ve hayvanlara değer veren bir yaklaşımı içerisinde barındırdığı görmekteyiz. İslamiyet’te evren dahil tüm yaratılanların Yaratıcı olan Allah (C.C)’ye ait olmasından dolayı söz konusu dine mensup bireylerin çevreye karşı tutumlarında ekolojik olması beklenmektedir. Fakat İslamiyet’in hâkim olduğu çoğu ülkede ekolojik sorunların içinden çıkılmaz hal alması bir çelişkinin göstergesidir. Söz konusu dinde çevreye karşı tutum ve davranışlardan dolayı Yaratıcı ’nın yaptırımları olacağına dair ifadelerin kutsal metninde yer almasına rağmen din mensuplarının doğayla ilişkilerinde ekolojik olmamaları da bir başka çelişkiyi ortaya çıkarmaktadır.

İslamiyet’in ekolojik tavır içerisinde olunması gerektiğine dair vurgular yapması, ekolojik tavır içerisinde olunmadığı takdirde de Yaratıcı tarafından çeşitli yaptırımlar uygulanacağını Kur’an’ da belirtmesine karşın İslam ülkelerinde ekolojik sorunların minimum düzeyde olması beklenir. Fakat realiteye baktığımızda ekolojik yıkımın İslam ülkelerinde yüksek seviyede olduğunu görmekteyiz. Bu durumun nedeninin ise ilk olarak eğitim seviyesindeki düşüklük olduğunu söyleyebiliriz.

İslam ülkelerinde eğitime verilen önemin az olmasının yanında bir başka durumda eğitim süreci içerisinde ekolojik konularla ilgili bir programın olmamasıdır. Mevcut eğitim sistemindeki müfredatta ekoloji derslerinin yerleştirilmesi ve ekolojinin önemine dair bilgilendirici el kitaplarının sayılarının artırılması, İslam ülkelerindeki ekolojik yıkımı azaltacağını söyleyebiliriz. Kur’an’ da ekolojiye vurgular yapılmasına rağmen ekolojik bilincin İslam ülkelerinde olması gerektiği aşamada olmaması din ve ekoloji arasındaki bağlantıya önem verilmemesinden de kaynaklanmaktadır.

İslamiyet’in kutsal metninde evrende Allah (C.C) tarafından oluşturulmuş bir düzen olduğundan ve bu düzenin insan faaliyetleriyle bozulmaması gerektiğinden

söz edilir. Evrendeki düzene ve insan müdahalesiyle bozulmamasına yapılan vurgu derin ekolojik yaklaşımla paralelliğinin ifadesidir. Derin ekolojiye esas biçimini veren Naess'e göre evrende hayranlık uyandırıcı bir düzen vardır ve bu düzen insan müdahalesiyle bozulmamalıdır. İnsanlar diğer canlılarla birlikte yaşamayı başarmalı ve bu düzenin devamını sağlamalıdır. Evrendeki her canlının kendine özgü bir değeri vardır. En ilkel canlılar bile evrendeki çeşitliliğin ve düzenin devamını sağladığı için değerlidir. Naess'in evrendeki süzende tüm canlıların bir görevi olduğuna herhangi bir canlının yokluğunun düzeni bozacağına dair düşüncesiyle paralel olan ifadelerden biri Kur'an'da da şöyle ifade edilmektedir: "Biz, göğü, yeri ve bunların ikisi arasındaki hiçbir şeyi boşu boşuna yaratmadık." (Sad 27). Bu ifadede de evrende bir denge ve düzen gözetildiği belirtilmektedir. Tüm canlıların var olan düzen ve dengeyi korumak ve devam ettirmek için yaratıldığına vurgu yapılmaktadır.

Kur'an'da evrendeki düzenin ancak insan müdahalesiyle bozulabileceği ve bozulmadan dolayı bazı yaptırımlarla karşılaşacağı belirtilmektedir. "İnsanların elleriyle işledikleri yüzünden karada ve denizde bozulma(fesat) çıkar. Allah da belki geri dönerler diye yaptıklarının bir kısmının cezasını kendilerine daha bu dünyada tattırır" (Rum 41). Derin ekolojide de evrendeki düzenin insan müdahalesi sonucu bozulabileceği vurgulanmaktadır. Herhangi bir çevresel bozulmadan evren içinde yaşayan canlıların zarar görebileceğine dair düşünce derin ekolojinin temel savlarından biridir. Bu düşünceye paralel ifade Kur'an'da şöyle belirtilmektedir: "Dünya yalnızca insanlar için değil tüm canlılar içindir." (Rahman 10). Derin ekoloji ve İslamiyet'te evrendeki düzene yapılan vurgu evrendeki her canlının değerli olduğuna dair çevresel bozulmalardan insanın sorumlu tutulması ve herhangi bir çevresel krizden tüm canlıların etkileneceğinin belirtilmesi; İslamiyet'in derin ekolojiyle olan paralelliğinin göstergesidir. Bu açıdan bakıldığında İslamiyet' in ekolojik bir toplum tasarısı öne sürdüğü söylenebilir.

Yahudi- Hristiyan geleneğinde de evrendeki her şeyin yaratıcısının Tanrı olduğuna dair vurgu vardır fakat evrenin insanın istifadesine sunulduğu belirtilir. Evrenin efendi ilan edilen insanın ekolojik düzenin bozulmaması hususunda hassasiyet göstermemesi durumu mevcuttur. Çünkü evren kendisine verilmiştir ve evrende kâr amacı ile hareket ederek düzenin bozulması durumu söz konusu olabilmektedir. Yaratılan evrenin düzen ve dengesinin insan müdahalesiyle

bozulmaması gerektiğine dair vurguların az olmasının yanında, insanın neden olacağı ekolojik bozulmalardan dolayı Tanrı tarafından bir yaptırımla karşılaşması gibi bir durumda söz konusu değildir. Evrende insanın denetimden yoksun bırakılması ekolojik yıkımların giderek artmasına katkı sağlamaktadır. Evrendeki düzen ve denge hususunda Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerinde ifadelerin çok az olması açısından derin ekolojiyle paralel olma durumu da minimal düzeydedir.

Toplumsal ekoloji kuramının teoriğini ve pratiğini belirleyen Bookchin'e göre, hiyerarşi ve insanın tahakküm etme isteğinden dolayı ekolojik yıkım başlamıştır. Hiyerarşi ve insanın tahakküm etme isteği açısından Yahudilik ve Hristiyanlık incelendiğinde yaratılıştaki var olan hiyerarşik düzen ve insana bu düzende diğer canlılar üzerinde tahakküm kurma hakkının verilmesi ekolojik yıkımlarla sonuçlanmaktadır. Hiyerarşik düzende en üst aşamada yer alan insanın tahakküm altına alma isteği süreç içerisinde artmış ve doğanın tahakküm altına alınması gerektiğine dair düşünürlerin ortaya çıkışına kadar ilerlemiştir.

Yahudilik ve Hristiyanlık insana doğa üzerinde tahakküm kurma hakkı verirken İslamiyet'te böyle bir durum söz konusu değildir. İslamiyet'te doğal çevre ile uyum içinde yaşanılması gerektiğine dair ifadeler söz konusudur.

Günümüz toplumunu risk toplumu olarak tasvir eden Beck, içinde yaşadığımız süreci risklerin ağırlıkta olduğu bir dönem olarak betimlemiştir. Beck'e göre, insanın doğayı tahakküm altına alma istemi ve doğaya müdahalesi beraberinde doğal dengenin bozulması, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi çevresel risk ve sorunları getirmiştir. Beck insanlar tarafından oluşturulan çevresel risklerin er ya da geç onları yaratanları yakalayacağını söylemiştir. Bu söylem İslamiyet' te doğal çevrede insan müdahalesi sonucu meydana gelen çevresel bozulmalardan dolayı Allah (C.C)'in cezalandıracağı vurgusuyla paraleldir. Kur'an'da insanların yeryüzünde neden olduğu çevresel sorunlardan ötürü bu dünyada Allah (C.C) tarafından yaptırımla karşılaşacağına dair ifadeler bulunmaktadır. Beck'in görüşü ve Kur'an'daki ifadeler arasındaki benzerlik İslamiyet'in ekolojik kimliğinin göstergesidir. Yahudilik ve Hristiyanlığın kutsal kitaplarında buna benzer ifadelerin bulunmaması bu dinlerin ekolojik yönünün eksikliğini göstermektedir. İnsanların yaptırımla karşılaşacağını bilmesi doğal çevre ile ilişkilerinde dikkatli davranmalarına katkı sağlayacaktır.

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'in ekolojik tutumu kimi noktalarda farklılık gösterse de söz konusu dinlerde ortak olan söylem öldürmeme, öldürmemektir. Tevrat, İncil ve Kur'an'da en büyük yasaklardan biri insanı öldürmektir. Dinlerin insanı öldürme hususunda kesin yasaklamaları ve katı yaptırımları olmasına rağmen söz konusu dinlerin hâkim olduğu ülkeler tarafından gerçekleştirilen savaşlar kutsal ifadeler ve gerçek yaşam arasında var olan çelişkinin ifadesidir. Kutsal ifadeler öldürmeyi yasaklarken insanların büyük katliamı olan savaşların varlığının sebebi nedir? Söz konusu dinlerden Yahudiliğin sürekli olarak Filistin' e açtığı savaş ve orada gerçekleşen katliamların nedeni kanımca bu dine mensup halkın; yeryüzünde yaratılmış varlıklar arasından insanın, yaratılmış halklar arasından da kendilerinin seçilmiş olduğuna dair görüşleridir.

Bilindiği gibi Yahudiler benimsedikleri dini değerlere ve ritüellere çok bağlı bir halktır. Ve Yahudi insanların yaşam hakkının diğer tüm insanlardan daha değerli olduğuna dair inanışları mevcuttur. Bundan olsa gerek ki herhangi bir Yahudi'nin Filistin savaşı sürecinde ölmesi durumunda birçok Filistin halkı öldürülmektedir.

Kutsal metin ve ekoloji ilişkisine baktığımızda söz konusu dinlerin sahip olduğu ekolojik kimlikleri arasında farklılıklar olduğunu görmekteyiz. Ekolojik yönün ağırlığı söz konusu dinlerde farklı olsa da var olan ekolojik sorunlardan kutsal metin ifadelerini sorumlu tutmak pek de doğru bir tavır değildir. En azından İslamiyet için durum böyledir. Çünkü İslamiyet'teki doğal çevre algısı Tanrı merkezidir. Tanrımerkezci yaklaşımda doğa merkezci yaklaşıma yakındır. İslamiyet'te Allah'tan kudretli ve evrenin sahibi olan başka bir varlık yoktur. Ayrıca insanlar yeryüzünde doğal çevreyle ilişkilerinde denetimden yoksun bırakılmamışlardır. Buna rağmen İslamiyet' in hâkim olduğu ülkelerdeki ekolojik sorunlar ciddi boyutlarda olmakla birlikte gün geçtikçe de artmaktadır.

Ekolojik bir tavır içinde olunması gerektiğini emreden Kur'an'ın kutsal ifadelerine rağmen Kur'an'a inandıklarını ve içselleştirdiklerini belirten Müslüman toplumlarda ekolojik yıkımın ciddi boyutlara ulaşmasındaki ilk neden kanımca insanların bencilliğidir. Dini ve dini değerleri kendi çıkarları hususunda kullanan insanlar ekolojik mevzularda da dinin söylediklerine değil kendi çıkarlarına bağlılıklarını sürdürmektedirler. Şüphesiz dini değerlere bağlılığı ifade eden kişilerin ekolojik mevzularda dini değerleri yok sayan bir tavır içinde olmaları

eğitimsizliklerinin ve bencil yapılarının ağırlığından kaynaklanmaktadır. Eğer söz konusu olan dinlerin hâkim olduğu ÷lkelerde ekolojik sorunlara dini çözümler üretilecekse ilk olarak dinlerin egoist yapıyı törpüleyen özelliği kullanılarak insanlardaki çıkar yapısı minimal düzeye getirilmelidir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnsanlık tarihiyle birlikte var olan din insan ve insan topluluklarını tarih boyunca etkilemiştir. Süreç içerisinde etkisini kaybetmeyen din, çeşitli düşünürlerce ve çeşitli dönemlerde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımlamalarda belirleyici olan din alt yapı kurumu mu yoksa üst yapı kurumu mu? Din gerekli mi yoksa gereksiz mi? Olduğu konusunda tanımlayıcının hangi düşünceyi benimsemesidir. Din tanımlamalarında farklılık olsa da aslında din; içinde öteki dünya anlayışını taşıyan, metafiziksel bir durumun varlığını kabul eden, içinde çeşitli ritüeller, semboller, inanç biçimleri taşıyan toplumsal olgudur.

İnsanların yaşamında din kadar önemli bir etkiye sahip olan diğer bir durum çevredir. Çevre içinde fiziki, biyolojik, fizyolojik, sosyal gibi birçok boyutu içinde barındırmaktadır. Çevrenin insanlar üzerinde etkili olmasının yanında insanlarda çevre üzerinde bir etkiye sahiptir.

İnsanların çevresiyle olan ilişkilerinin süreç içinde değişmesi ve insanların çevreye müdahale etmesinin sonucunda günümüz toplumunun önemli sorunlarından biri olan çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Çevre sorunları çeşitlilik gösterirken (hava kirliliği, su kirliliği, toprak kirliliği vd.) canlı (insan, hayvan, bitki) ve cansız (metaller, eşyalar) varlıklar üzerindeki etkisi de çeşitlilik göstermektedir.

Çevre sorunlarının nedenleri arasında sanayileşme, nüfus, kentleşme gibi olgular gösterilebilir fakat bu sorunun temel sebebi insanın doğa algılayışının değişmesidir. İnsanlar ilk dönemlerde doğaya bağımlı iken süreç içerisinde elde ettikleri bilgi ve edindikleri tecrübeyle doğadan bağımsızlaşmaya başlamışlardır. Doğadan bağımsızlaşma insanın kendini doğa üzerinde hegemonya kuracak güç olarak tasvir etmesinin yolunu açmıştır.

İnsan doğa ilişkilerinde bu evrimsel sürecin yanında çevreye ilişkin düşüncelerin artması da söz konusu olmuştur. Çevreye ilişkin çalışmalara dair en eski kaynak Mısır dönemine ait iken süreç içerisinde çevreye karşı gerçekleştirilen çalışmalar artmıştır. Özellikle 1970 yılından itibaren (yani sanayileşmenin çevre üzerinde olumsuz etkilerinin yoğunlaştığı dönemde) çevreye ilişkin çalışmalarda bir artış olmuştur.

İnsanların çevreye ilişkin çalışmaları sadece Rio Konferansı gibi düzenleyici belgelerle olmamıştır. Çevreye ilişkin oluşturulan teorilerde (19.yy. klasik sosyoloji

teorileri, 20.yy. teorileri, yeni ekolojik paradigma, risk toplumu vd.) insan çevre ilişkisini açıklamak adına önemli bir aşamayı teşkil etmektedir. Çevreye ilişkin oluşturulan teorilerden en dikkat çekenini kanımca Beck'in oluşturduğu Risk Toplumu teorisidir. Beck yaşadığımız çağın riskler çağı olduğunu belirtirken bu risklerin çağımızın teknolojide ileri olan toplumlar tarafından oluşturulduğunun altını çizmekte ve riskler karşısında herkesin tehlike altında olduğunu söylemektedir.

Çevreye karşı açılan bu savaşta dinin etkisi ise çevrenin fiziki olarak dönüştürülmesi (yüksek mabetlerin yapılması gibi) ve insanların çevreye karşı duyarsız bir hale getirilmesidir. Din insanların çevreye karşı tutumunu belirleyen bir unsur olmasının yanında her dinin çevreye karşı duruşu ve insanlarda oluşturduğu çevre algısı da farklıdır.

Yahudilik dini insana çevre üzerinde hegemonya kurma hakkını vermektedir. Bu dinin kutsal kitabı olan Tevrat'taki kısaslar ve hikâyeler insanı yüceltmekte ve insanı yeryüzündeki Tanrı olarak tavsirlemektedir. İnsanın yeryüzündeki Tanrı olarak tasvir edilmesi doğadaki tüm yaşam üzerinde hak elde etmesini ve tüm doğaya kendi çıkarı için bilinçsizce müdahale etmesini doğurmaktadır. Yaratılış hikâyesindeki hiyerarşinin tepesine yerleştirilen insan kendi alt basamağında bulunan tüm canlıları önemsiz olarak değerlendirmekte ve çevreye karşı yaklaşımında katı insan merkeziliği benimsemektedir. Tanrı suretinden yaratılmış olma özelliğiyle Tanrı'ya yakın bir noktada olma hakkını elde etmiş ve doğal yaşamdan üstün bir niteliğe sahip olduğuna inandırılmıştır. Bunlarda yetmezmiş gibi doğadaki tüm varlıklara Tanrı'nın isteği ile kendi soyundan birinin isim vermesi tüm yaşam üzerinde sınırsız sömürsünü meşru kılmıştır.

Yahudilik' in devamı niteliğinde olan Hristiyanlık' ta da doğaya karşı duruşta olumsuzluklar söz konusudur. Tevrat' ta yer alan hiyerarşik yaratılış hikâyesi Hristiyanlık ta olduğu gibi kabul edilmektedir. Bu da Hristiyan inancını benimsemiş insanların katı insan merkezci bir yaklaşıma sahip olmalarına neden olurken aynı zamanda bu yaklaşımla doğayı harap etmelerini meşru kılmıştır. Hristiyanlık ta var olan öteki dünya tasviri insanların düalist bir yaşam algısına sahip olmasını yaşadığı dünyayı küçük olarak değerlendirmesini ve bu dünyadaki asıl amacının doğayı sömürme olmasını doğurmuştur. Ruh ve beden ayrımları süreç içerisinde tek amacı doğa üzerinde hegemonya kurmak olan bilim anlayışının hâkim olmasına neden

olmuştur. Din temelli bu bilim anlayışı insanların doğayı meta olarak betimlemesinin yolunu açmıştır.

Hristiyanlık ta var olan evanjelizm inancı bu dinin çevreye yaklaşımını ortaya koyan bir başka durumdur. Evanjelizmin zaman algısına göre “birinci dönem, Mesih’in ikinci kez yeryüzüne gelmesine uygun ortamın hazırlanmasına yönelik olayları içermektedir. Bu dönemde büyük toplumsal kaosların şiddetin ve doğal afetlerin yaşanması beklenmektedir. İkinci dönem ise Mesih’in yeryüzüne inerek bu olaylara müdahale etmesini ve insanlığı yargılamasını içeren bin yıl sürecek altın çağı içermektedir” (Şinasi 2007:161). Evanjelizm, Mesih’in geleceği zamana kadar dünyada barışın sağlanamayacağını ve bundan dolayı onun yeniden doğuşundan önce barışı vaaz etmenin bir delalet olacağı düşüncesini içinde barındırmaktadır. Bundan dolayı olsa gerek ki dünya üzerindeki, savaşlar, yıkımlar ve kaotik ortam Mesih’in gelişini müjdelediğinden, Hristiyan toplumlarda nerdeyse özlemle beklenen bir durumu ifade etmektedir. Bu bağlamda, evanjelikler için milyarlarca insanın ölmesi, kendi inançlarının doğrulanması anlamına geldiğinden, aksi yönde bir çaba sarf etme düşüncesinde oldukları söylenemez. Evanjelizm, ötekinin varlığına tahammülsüzlük ve başta enerji olmak üzere ötekinin kaynaklarını kazanmak üzere kurulu felsefesini de Hristiyan köktendinci referanslardan alan bir yönetim anlayışını yücelttiği ifade edilmektedir. Bu dinsel eğilimin son yıllarda giderek artan şekilde batı politikalarına etki ettiğine dair çok yaygın kanaatler mevcuttur (Vural 2003:28).

Mesih’in her an gelebileceği ve bütün çevre unsurlarının değerinin kalmayacağı Tanrı krallığı bağlamı milenarist beklentilerin artması, çevreye karşı yeni bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Öncelikle bu bakış açısına göre Hristiyan apokaliptik beklentileri, insanlığın ortak tarihsel süreci olarak öngörüldüğünden, bütün insanlığın yaşam alanına, yeryüzüne dönük kaotik bir beklenti, doğal çevrenin de bu olumsuz beklentinin objesi durumuna indirgenmesi sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla bütün insanlığın geleceği gibi doğanın geleceği de bu evanjelik beklenti çerçevesinde tasarlanmakta ve ilahi bir takdir gereği yok olmaya doğru giden bir süreç içinde değerlendirilmektedir. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri’nin eski bir diplomatının “Mesih’in ikinci gelişi çok yakın olduğundan çevre koruma politikasına gerek duymuyoruz” söylemi, bu devletin çevre koruma amaçlı Kyoto

sözleşmesindeki çekimsizliğinin adeta gerekçesine ışık tutmaktadır (Akt: Olgun, 2008: 69).

Kur'an' da geçen birtakım ifadelerle bağlantılı olarak İslam dininin Yahudi-Hristiyan geleneğin içinde barındırdığı insanmerkezci çevre algısını sürdürdüğünü düşünebiliriz. Fakat insanmerkezci çevre algısının ifade bulduğu noktalara bakarak değerlendirecek olursak İslam'ın insanmerkezci çevre algısı oluşturduğuna dair görüşümüz tartışma konusu olabilmektedir. Zira insanmerkezci çevre algısı (1) ahlak ilkelerinin insanlar için var olduğunu (2) ahlaksal topluluğu sadece insanın oluşturduğunu (3) sadece insanın içsel bir değere sahip olduğunu ve insan dışındaki tüm varlıkların (hayvan, bitki vs.) sadece insanın çıkarlarını gerçekleştiren araçlardan ibaret olduğunu kapsamaktadır.

Bu unsurlar çerçevesinde İslamiyet'in insanmerkezci bir din olduğunu söylemek zordur. Çünkü İslamiyet'te din ve ahlak kuralları bir bütündür. Yani ahlak kuralları ve din kuralları arasında herhangi bir ayırım söz konusu değildir. Din kurallarına uyan kişi, iyi ve ahlaklı olarak nitelendirilirken; uymayan kişi veya kişiler kötü ve ahlaksız olarak nitelendirilmektedirler. İslam inancında din kuralları diğer bir ifadeyle ahlak kuralları insanların kendi aralarındaki ilişkileri, sadece Allah'la değil diğer varlıklarla olan ilişkilerini düzenlemektedir.

Allah, insan ve insan dışındaki tüm varlıklar ahlaksal topluluğun üyesidir. Bundan dolayı İslam inancına mensup bireyler diğer varlıklara da belli bir şekilde davranmak zorundadırlar. İnsanların diğer varlıklara karşı sorumluluğu Allah dolayısıyladır. Yani insanlardan her şeyden önce Allah'a sonra da Allah'tan ötürü yaratılanlara karşı sorumludurlar.

İslam inancında insanın kendi zihnine göre ne kendisine ne de diğer varlıklara bir değer atfetmesi mümkün değildir. Çünkü var olan tüm canlıların değeri Allah tarafından belirlenmiş olmalıdır. İslamiyet' te hiçbir insan veya varlık işlevinden uzak bir değere sahip değildir. Tüm yaratılanlar Allah'ın planını gerçekleştirmek için araçlardır. Bu açıdan bakıldığında İslamiyet' te insan hiçbir zaman amaç olamaz ve Allah'tan bağımsız kendi başına bir değer biçemez. İnsanın amaç olarak değil de diğer tüm yaratılanlar gibi araç olarak var olduğu inancı; insan ve doğal çevre hususunda istismarı engellemeyi sağlamaktadır.

İnsan dışındaki tüm varlıklar (hayvan ve bitkiler gibi) Yahudi- Hristiyan gelenekte insanların faydalanması için yaratılmıştır. Faydalanma hususunda da sınırlamalar pek fazla yoktur. İslam inancında Tanrı eşyayı insan için insanı da kendi için yaratmıştır. Fakat kullanımda sınırlılık söz konusudur. İnsan en şerefli mahlûkat olarak yaratılmış ancak doğal çevrenin unsurlarına tavır ve tutumlarında denetimsiz bırakılmıştır. Zira birçok kutsal ifade de Tanrı' nın insanı doğal çevreye tutumundaki yanlışlardan dolayı cezalandıracağına dair ifadeler yer almaktadır.

İslam inancının çevre algısının insan merkeziliği hususunda değerlendirdiğimizde; Yahudi- Hristiyan gelenekte var olan katı insanmerkezci anlayışın yerine tüm yaratılanın Tanrı' nın olduğu, yeryüzünde var olan tüm varlıkların değerini belirleyenin Yaratıcı olduğu dikkatte alındığında bu dinin Tanrımerkezci bir çevre anlayışı geliştirdiğini diyebiliriz. Tanrımerkezci çevre algısında Tanrı'nın paranteze alınması durumunda insanmerkezci algının oluşabileceği akla gelebilir. Lakin Tanrı' nın merkeze alınması durumunda İslam'ın imkânsız olması söz konusudur. Çünkü İslam inancı Tevhid (Allah'ın birliği) üzerine temellenmiştir.

İslami açıdan doğal çevrenin değerlendirilişinin bir diğer ifadesi olan hadislerin insan dışındaki varlıklara özellikle hayvanlara karşı tutum ve davranışlarda gösterdiği hassasiyet, İslamiyet' in doğal çevre hususuna verdiği önemin ifadesidir. İslam Peygamberi döneminde günümüz açısından ulusal park diyebileceğimiz uygulamanın yapılması, hayvanlara karşı her türlü eziyetin ve doğal çevrenin sömürülmesine engel olmak için çeşitli tedbirlerin alınması İslamiyet' in yaratılanlara verdiği değeri göstermektedir.

“Yaratılanı sevdik, Yaratandan ötürü” anlayışı İslam tasavvufunun doğal çevreye bakış açısını yansıtmaktadır. İnsan dışındaki tüm canlılarında insanlar gibi Tanrı' nın hane halkından olduğuna dair düşünce en çok tasavvufta vuku bulmaktadır. Tasavvufta evrene Tanrı' nın en güzel eseri olarak bakılır ve onu korumaya yönelik düşünceler geliştirilmeye özen gösterilir. Tasavvufta bitki ve hayvanlara yönelik saygılı bir tavır vardır.

İslamiyet' in doğal çevre anlayışını Kur'an ve hadisler ışığında incelediğimiz çalışmamızda doğal çevreye hassasiyet gösterildiğini, hayvanlara önem verildiğini ve özellikle ağaçlanmaya dikkat çekildiğini görmekteyiz. Doğal çevre hususunda özenli

açıklamaları bünyesinde bulunduran İslamiyet' in hâkim olduğu çoğu İslam ülkesinde çoraklaşmanın giderek artması bir çelişkinin göstergesidir. Dünya toplumlarına baktığımızda ağaçsız bir yapıya dönüştürülen ülkelerin başında İslam ülkeleri gelmektedir. Oysaki böyle bir dine mensup ülkelerin flora ve faunaların tahrip edildiği, evcil hayvanların kötü muamelelere maruz kaldığı bir yer olması yerine bu ülkelerin var olan doğal güzellikleri (özellikle yeşil alanları) koruması ve yeşil alanları artırması beklenirdi. Oysaki İslam ülkeleri ormansızlaşmanın en çok yaşandığı ülkeler arasındadır.

Ülkemiz İslamiyet'in hâkim olduğu ve günlük pratiklerde İslami değerlere sıkça vurgu yapılan insanlardan oluşan bir yapıya sahiptir. İslam inancını benimsediklerini ifade eden ve her fırsatta Müslümanlık üzerinden cümlelerini yükselten bir halkın içinde yaşadığı ülkenin gün geçtikçe beton yığınına, doğal zenginliklerinin kar makinelerine dönüşmesinin nedeni veya nedenleri nelerdir?

Doğal çevreye karşı sorumsuz ve hoyrat tutumun nedenlerinden biri Canan' a göre; "Müslüman toplumların bu sorunlarla ilgili olarak yeterince aydınlatılmaması ve talim ve terbiyede gösterilen ihmal; diğeri de el kitaplarında ağaçla ilgili bahislerin yeterince işlenmemiş olmasıdır." (Akt: Ünder, 1996:158). Eğitimsizlik ve konuya ilişkin vurgu eksikliği makul nedenlerdendir. Lakin birçok ayet ve hadiste yaratılanların sınırlılık içerisinde kullanımı için var olması, insan dışındaki varlıkların insan kullanımı dışında başka bir yaratılışa ait olmadığına dair ayet ve hadislerin olmaması dikkat çekicidir. Bu bağlamda İslam'ın varlıklara içsel değer atfetmediği anlamını çıkarabiliriz.

İnsanmerkezci bir anlayışın var olması bile aslında doğal çevreyi korumayı içerir. Çünkü var olanı korumak ve geliştirmek gelecek nesillere aktarmak yine insan için önemlidir. Doğal çevreye insanmerkezci yaklaşım bile doğal çevrenin nasıl muhafaza edilmesine dair eğitim ve araştırmayı içerir. İslamiyet' in hâkim olduğu çoğu toplumda eksik olan unsurdan biridir. Bu durumda, insan merkeziliğin varlığını gösteren varlıkların insan için yaratıldığına, insanların üstün kılındığına dair ifadeler eğitim eksikliğinin sonucu ortaya çıkan aydınlanmamış zihinler tarafından doğal çevreye karşı dikkatli olunması gerektiğini ifade eden ayet ve hadislerin önüne alınarak sorumluluktan uzak tahripkâr bir tavırla meşrulaştırmanın yolları bulunmaya çalışılmıştır.

Doğal çevreyle ilişkin İslamiyet'in hâkim olduğu toplumlarda insanların özensiz bir tavır içinde olmalarının önemli nedenlerinden bir diğeri de en son dine mensup insanlar olduklarına dair inançlarıyla, Tanrı' nın en çok kendilerini sevdiklerini sanmalarıdır. Bu dünyada karşılaştıkları sorunlardan kendi eylemlerini sorumlu tutmalarının yerine 'yarına Allah kerim' felsefesiyle yaşamaktadırlar.

Din, kutsal metin ve çevre arasındaki ilişkinin irdelendiği bu çalışmada, kutsal metinlere sahip dinlerin (Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet) ekoloji konusunda genel olarak benzer noktalara değindiklerini diyebiliriz. Yahudi-Hristiyan geleneğe insan merkeziliğe yapılan vurgunun ağırlığının yanında bu dinlerin kutsal metinlerinde bir takım ekolojik ifadelerin yer aldığı da bir gerçektir.

Yahudi- Hristiyan geleneğin ekolojik mevzulara getirdiği insanmerkezci yaklaşımın bazı ifadelerle devamı niteliği gösteren İslamiyet' te de ekolojik mevzulara bakışta ikili bir yaklaşım söz konusudur diyebiliriz. Yani bu dinlere mensup bireylerin, kutsal metinleri ekolojik olarak değerlendirdiğinde insanmerkezci ve doğa merkezci vurgularla karşılaşması olasıdır.

Kutsal metin içinde yaşadığımız doğal çevreye etkisi var mıdır? Yüzyıllardır değişmeden günümüze geldiğine inanılan bu metinlerin çevreye etkisi metinlere bağlılığını ifade eden insanlar aracılığıylaadır. İnsanların düşünce dünyaları ve çıkarıcı yapıları ekolojik sorunların temel nedenlerindedir. Aslına bakılırsa dinlerin insanların egoist yapılarını törpülemek, insanlarda adalet duygusunu oluşturmak gibi gayeleri vardır.

Eğer dinlerin ekolojik tahribatı destekleyen yapısı yoksa söz konusu olan dinlerin (Yahudilik, Hristiyanlık, İslamiyet) dominant olduğu ülkelerdeki çevresel bozulmaların nedeni nedir? Bilindiği gibi insanlar yeryüzündeki en çıkarıcı ve çoğu kez sahip olduğu akıl unsurunu egoist düşünceler için kullanan varlıklardır. Kutsal metinler insan merkeziliğe vurgu yapan birçok ifadeyi içinde barındırmaktadır fakat ekolojik ifadelerin sayısı daha fazladır. En azından İslamiyet için böyle bir durum söz konusudur. İslamiyet'in kutsal kitabında 6666 ayetin sadece yaklaşık 17 tanesine insanmerkezci yorum yapılabilir.

Ekolojik sorunların kaynağının kutsal metin ifadelerini kendi çıkarıcı doğrultusunda yorumlayan insanlık olduğu bir gerçektir. Var olan ekolojik sorunların üstesinden gelinmesi ve ekolojik sorunların ortaya çıkışının engellenmesi hususunda

din temelli bir çözüm olarak, var olan kutsal ifadeler üzerine bir daha düşünülmesi gerektiği söylenebilir.

Yüzyıllar boyunca insan ve insan toplumlarını etkileyen ve yöneten dinlerin ekolojik mevzulara dair bir çözüm önermemesi dikkat çekici unsurdur. Fakat kutsal metinler incelendiğinde Kur'an'da ekolojik unsurlara değer atfedildiği ve ekoloji hususunda hassasiyet gösterilmemesi durumunda yaptırımın uygulanacağına dair ifadeler yer almaktadır. Sorun ya da üzerinde durulması gereken konu yüzyıllar önce ortaya çıkmış olan dinlerin ekolojik çözüm hususunda önerdiklerinin yanında yüzyıllardır din aracılığıyla toplumları yönetenlerin dinlerdeki ekolojik vurguları önemsemeyip doğal çevreye açtıkları savaşın nedenini tespit etmektir. Her üç dinin Peygamber dönemine baktığımızda, dinin anlaticısı ve yayıcısının ekolojik tavırlarını görmekteyiz. Fakat asıl ekolojik sorunların peygamber döneminin üstünden zaman geçtikçe belirlediğini diyebiliriz. İnsanların egoist ve çıkarıcı yapısı ekolojik sorunların en önemli kaynağını oluştururken; yöneticilerin de dini sadece kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirilmesi insanları olumluya yöneltecek gücünü kullanmak yerine Marx'ın ifadesiyle uyuşturucu niteliğini kullanmaları ekolojik sorunları içinden çıkılmaz hale getirmektedir.

KAYNAKÇA

- ADAK Nurşen, “Geçmişten Bugüne Çevreye Sosyolojik Yaklaşım”, Ege Akademik Bakış, 1011: (2010), s. (371- 382).
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, İslam Dini, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1963.
- ARSLAN, Hammet, “Hint Dinlerinde Ahimsa Öğretisi: Hiçbir Canlıyı İncitme”, Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt: 1: (2008) s. (71- 84).
- AŞKIN Yaşar, YERLİKAYA Halis, “Dünya’da ve Türkiye’de Hayvan Haklarının Tarihsel Gelişimi”, Veteriner Bilimleri Dergisi, Sayı: 20:(2004), s. (39–46).
- ATİK, M. Kemal; “Kutsal Kitaplara Göre Tanrı Doğa İlişkisi”, Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt: 1: (2008), s. (1- 8).
- ATİK M., BARDAKÇIOĞLU A., POLAT S., KIRCA C., TAKSERİ A., İslami Kavramlar, Samet Yazar Yayınları, Sayı: 2, Ankara, 1997.
- AURBEY, Rose, Yahudilik ve Ekoloji, Çev. Mehmet Demirhan, İgdaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- AYDIN, Mehmet, Dinler Tarihine Giriş, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2008.
- AYGÜR, Aylin Bolsu, “Türkiye’de Ekoloji Hareketinin Gelişimi: Ağaçkakan Dergisi Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Gazi Üniversitesi SBE Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kentleşme ve Çevre Sorunları Bilim Dalı.
- BAYRAKTAR, Mehmet, İslam ve Ekoloji, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- BAYRAMOĞLU, Fersah, Çevre Terimleri Sözlüğü, İgdaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- BREWILLY E. ve PALMER M, Hristiyanlık ve Ekoloji, Çev. Mehveş Kayani, İgdaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- BECK, Ulrich, Risk Toplumu, Çev., Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan, İthalci Yayınlar, İstanbul, 2011.
- BERKTAY, Fatmagül, “Ekofeminizm ve Yüreğin İyimserliği”, Ağaçkakan Dergisi, (1996), s. (73/77).
- BREUILLY, E. ve PALMER, M, Hristiyanlık ve Ekoloji, Çev. Mehveş Kayani, İgdaş Yayınları, İstanbul, 1997.

- BOOKCHIN, Murray, Özgürlüğün Ekolojisi, Çev: Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- BOOKCHIN, Murray, Toplumsal Ekolojinin Felsefesi Diyalektik Doğalcılık Üzerine Denemeler, (Çev: Rahmi G. Ögdül). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1996.
- BOOKCHIN, Murray, Toplumunu Yeniden Kurmak, çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul, 1999.
- BUDAK, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2000.
- BUDDA, Hilmi Ömer; Dinler Tarihi, Vakıf Matbaa, İstanbul, 1935.
- BULUT, Zeynep Beyza, “Sorumluluk Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi” Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.
- CHALLAYE, Pelican, Dinler Tarihi, Çev. Sami Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul, 1960.
- CİLALI, Osman, Günümüzde Dünya Dinleri, Ajan Türk Yayınları, Ankara, 1995.
- ÇEPEL, Necmettin, Doğa, Çevre ve Ekoloji, Altın Kitap Yayınevi, İstanbul, 1992.
- ÇETİN, Oya Beklan, “Ekofeminizm: Kadın-Doğa İlişkisi ve Ataerkillik, Sosyo-Ekonomi, 1: (2005), s. (61–76).
- ÇETİNKAYA, Saadet; “Kentleşme Sürecinde Bireylerin Çevre Sorunlarına Yaklaşımı: Adıyaman Örneği”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2012.
- ÇUHACI, Ayşe; “ULRICH BECK’in Risk Toplumu Kuramı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.
- DARTMA, Bahattin, Kur’an ve Ekoloji, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2005.
- DOĞAN, Aysel, “Hayvan Hakları Sorununa Biyosantrik Bir Yaklaşım”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 23/1: (2006), s. (33–43).
- DOĞRUL, Ömer Rıza, Yeryüzündeki Dinler Tarihi, II. Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1958.
- EMILE, Durkheim, Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri, Çev. Özer Ozankaya, İstanbul, 2010.
- EMİROĞLU, Kudret, AYDIN, Suavi, Antropoloji Sözlüğü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- ERDOST, Barış, Yabancılaşma, Sol Yayınları, Ankara, 2010.

- ERTÜRK, Hasan, Çevre Bilimlerine Giriş, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa, 1996.
- ERTÜK, Yakın, Toplum ve Çevre, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1993.
- FERSAHOĞLU, Yaşar; Dinler ve Çevre, 2.Baskı, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011.
- FEYZİOĞLU, Eda, “Ekoloji, İnsan ve Din”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011.
- FIRAT, A. Serap, “Çevre Etiği Üzerine Yeniden Düşünmek”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, (2002), s. (105–144).
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, İnanç Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- GIDDENS, Antony, Modernliğin Sonuçları, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, Baskı 4, İstanbul, 2010.
- GÖKTUĞ, Tendü Hilal, “Felsefeden Doğaya Uzanan Köprü: Feng Shui”, Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt: 2: (2008) s. (102- 118).
- GÖRMEZ, Kemal, Çevre Sorunları, 2. Baskı, Nobel Yayınevi, Ankara, 1997.
- GÖZ, Kemal, “Çevre Ahlakı ve İnsan” Arthur Üniversitesi, Orman Fakültesi Dergisi, 12/1: (2011), s. (92–100).
- GÜNAY, Tümer ve KÜÇÜK, Abdurrahman, Dinler Tarihi, IV. Baskı, Ocak Yayınları, Ankara, 2002.
- GÜNEY, Emrullah, Çevre Sorunları ve Türkiye, Gazi Kitabevi, Ankara, 2004.
- GÜNDÜZ, Turgut, Çevre Sorunları, Gazi Kitabevi, Ankara, 1998.
- GÜNDÜZ, Şinasi, Din ve İnanç Sözlüğü, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.
- GÜNDÜZ, Şinasi, Yaşayan Dünya Dinleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, II. Baskı, İstanbul, 2007.
- GÜNPINAR, Ergün, Çevre Sorunları, 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1998.
- İRVAN, S, Medya ve Etik, Medya, Etik ve Hukuk, Derleyen, S. Alankuş, İPS İletişim Vakfı Yayınları, İstanbul, s. (61–90).
- KAHRAMAN, Ahmet, Dinler Tarihi, Ayyıldız Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul, 1968.
- KAYADİBİ, Fahri, “Çevre Sorunları ve Dinlerin Çevreye Bakışı”, Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt: 1: (2008), s. (12–13).
- KELEŞ, Ruşen ve HAMAMCI, Can, Çevrebilim, 4. Baskı, İmge Kitabevi Ankara, 2002.

- KELEŞ, Ruşen, İnsan, Çevre ve Toplum, İmge Kitabevi, Ankara, 1992.
- KHALID Fazlun ve O'BREİN Joanne, İslam ve Ekoloji, Çev. Murat Çiftkaya, İğpaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- KONAK, Nahide, "Çevre Sosyolojisi: Kavramsal ve Teorik Gelişmeler", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2010), s. (271- 283).
- KÖYLÜ, Mustafa, "Çevre Eğitimi: Dini Bir Yaklaşım", Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt: 2: (2008), s. (165- 188).
- KIŞLALIOĞLU, Mine ve BERKES, Fikret, Çevre ve Ekoloji, 3. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1990.
- KİTABI MUKADDES, Ohan Matbaacılık, İstanbul, 2010.
- MARTINE Batcher ve KERRY Brown, Budizm ve Ekoloji, Çev. Gülseren Kozak vd., İğdaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- MARSHALL, Gardon, Sosyoloji Sözlüğü, Çev. Osman Akınay, Derya Kömürcü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- NASR, Seyyid Hüseyin, Tabiat Üzerine ve Din, Çev. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2002.
- OLGUN, Hakan, "Yahudi Hristiyan Gelenekten Moderniteye Çevre Sorunu", Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt: 1: (2008), s. (61-70)
- ÖZDEMİR, İbrahim, Çevre ve Din, Çevre Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- ÖZDEMİR İbrahim ve YÜKSELMİŞ, Münir, Çevre Sorunları ve İslam, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1995.
- ÖZEL, Esra, "Feminizm ve Doğa Ekseninde Ekofeminizm", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 2006.
- ÖZTÜRK, Said, "Osmanlı Toplumunda Çevre ve İnsan İlişkileri", Çevre ve Din, Uluslararası Çevre Ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt:2: (2008), s. (351-380).
- PONTING, Clive, Dünyanın Yeşil Tarihi, Çevre ve Uygarlıkların Çöküşü, Çev. Ayşe Başçı, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- RAJU, P. T. Vd., Asya Dinleri, Çev. Abdullah Davudoğlu, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2002.

- RONCHOR, Prime, Hinduizm ve Ekoloji, Çev. Mehveş Kayani vd., İğdaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- SAĞLAMLIĞİL V ve CENGİZF., SARGILI Y., ATASOY F., ÜNAL N., PETEK M., Hayvan Davranışları ve Refahı, Ed. Vedat Sağlamlıgil, Necmettin Ünal, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 2332, Eskişehir, 2013.
- SANCAKLI, Saffet, “Çevrenin Korunmasına Bağlamında Hz. Peygamber’in Hayvan Haklarına Verdiği Önem”, Çevre Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt 2: (2008), İstanbul, s. (311–328)
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1983.
- SCHIMMEL, Annemarie, Dinler Tarihi, Çev. Recep Kibar, Şenyıldız Matbaası, İstanbul, 2007.
- SÜSLÜ, Hasan, “Din ve Ahlak İlişisine Sosyolojik Bir Yaklaşım –İncesu Örneği” Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006.
- ŞAKACI, Bilge Kağan; “İnsanmerkezcilik ve Çevremerkezcilik Ekseninde Derin Ekoloji Yaklaşımının Çözümlemesi ve Eleştirisi”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.
- TAMKOÇ Günseli, Derin Ekolojinin Genel Çizgileri, Birikim, S. 57–58: (1994)
- TOKAREV, Sergei Aleksandrovich, Dünya Halklarının Dinler Tarihi, Çev. Rauf Aksungur, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- TORUK, İbrahim, Gutenberg’den Dijital Çağa Gazetecilik, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- TUNA M., GÜL S. Ve GÜL H., KAHRAMAN F. Çevre Sosyolojisi, Ed. M. Tuna, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2482, Eskişehir, 2012.
- TURHAN İNANÇ, Mehmet, Maksizimin Doğuşu, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- TÜRKİYE DİYANET VAKFI, İslam Ansiklopedisi, Cilt: 9, İstanbul, 1994.
- TÜZER, Abdullatif, “Mistik Birlik ve Ekoloji”, Çevre ve Din, Uluslararası Çevre ve Din Sempozyumu Bildiri Metinleri, Cilt: 2, ss. 85- 100, İstanbul, 2008.
- ÜNDER, Hasan, “Çevre Ahlakı: İnsan merkezcilik ve Çevre Merkezilik”, Adokentliyim, 97/2, s. (10).

- ÜNDER, Hasan, Çevre Felsefesi, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1996.
- ÜNAL, Vehbi, “Çevre Sorunları ve Dindarlık İlişkisi: Kayseri Örneği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Konya, 2010.
- WALLACE R. Ve WALY A., Çağdaş Sosyoloji Kuramları, ev. Leyle Elburuz ve Rami Ayas, Doğu Batı Yayınları, IV. Baskı, Ankara, 2012.
- VURAL, İsmail, Evanjelizm: Beyaz Sarayın Gizli Dini, KarakutuYayıncılık, İstanbul,2003.
- YAĞTIN, Kerim, “Çevreciliğin Tarihi ve Türkiye’ de Çevrecilik”, Kâinattan Sorumluyuz, İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınevi, Sayı: 4: (2008) s. (72–75),
- YALÇIN, Cemal, Çevre Sorunları Bağlamında Kızılderili Çevre Anlayışı, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 34, Sayı:1, Sayfa:9-16, Aralık, 2010.
- YALÇIN, Olgun, “Çevre Koruma Fikrine Radikal Yaklaşımlar: Derin Ekoloji, Sosyal Ekoloji ve Ekofeminizm”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.
- YARDIMCI Sanem, “İnsan-doğa ilişkisi Ekseninde Derin Ekoloji ve Toplumsal Ekoloji”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2010.
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, Kur’an-ı Kerim Meali, Günümüz Türkçesiyle Sadeleştiren Mustafa Özel, Batın Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- YILMAZ, Asaf Atalay, Dinler Tarihi, Alter Yayıncılık, Ankara, 2010.
- YILMAZ, Ensar, Hint Kültüründe ve Te Tanrılı Dinlerde Çevre Toplum İlişkisi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, Sayfa: 25- 48, 2010.
- YÜKSEL, Erkan ve GÜRÇAN, H. İbrahim, Habercinin El Kitabı, Tablet Yayınları, Konya, 2005.

İNTERNETTEN YARARLANILAN KAYNAKLAR

<http://blog.milliyet.com.tr/kizilderili-reisi>

www.ucekoloji.net

www.kongrekaraburun.org

www.tarih.gen.tr

EKLER

EK 1: Tevrat'ta Var Olan Ekolojik İfadeler

“RAB `bin lanetlediği bu toprak yüzünden çektiğimiz eziyeti, harcadığımız emeği bu çocuk hafifletip bizi rahatlatacak diyerek çocuğa Nuh'un adını verdi.” (Yaratılış, 5:29)

“Gördüğün bütün toprakları sonsuza dek sana ve soyuna vereceğim.” (Yaratılış, 13:15)

“Ama yedinci yıl toprak dinlenecek. O yıl Şabat Yılı olacak, RAB `be adanacak. Tarlanı ekmemeli, bağını budamamalısın.” (Levililer, 25:4).

”İster toprağın ürünü ister ağacın meyvesi olsun, toprakta yetişen her şeyin ondalığı RAB `be aittir. RAB için kutsaldır.” (Levililer, 27:30).

“Bu toprakları size verdim. Gidin, atalarınıza, İbrahim`e, İshak`a, Yakup`a ve soylarına ant içerek söz verdiğim toprakları mülk edinin.” (Yasa'nın Tekrarı, 1:8)

“Şunu anlayın ki, Tanrınız RAB `bin bu verimli toprakları mülk edinesiniz diye size vermesinin nedeni doğruluğunuz değildir. Çünkü siz dik başlı bir halksınız.” (Yasa'nın Tekrarı, 9:6).

“RAB `bin sözleri pak sözlerdir; Toprak ocakta eritilmiş, Yedi kez arıtılmış gümüşe benzer.” (Mezmurlar, 12:6).

“Topraklarını mülk, evet, mülk olarak halkı İsrail`e verdi.” (Mezmurlar, 135:12).

“Beşinci yıl ağacın meyvesini yiyebilirsiniz. Böylece ağaç daha bol ürün verir. Tanrınız RAB benim.” (Levililer, 19:25).

“İlk gün meyve ağaçlarının güzel meyvelerini, hurma dallarını, sık yapraklı ağaç dallarını, vadi kavaklarını toplayıp Tanrınız RAB `bin önünde yedi gün şenlik yapacaksınız.” (Levililer, 23:40).

“Bir kentle savaşırken, kenti ele geçirmek için kuşatma uzun sürerse, ağaçlarına balta vurup yok etmeyeceksiniz. Ağaçların ürünlerini yiyebilirsiniz, ama onları kesmeyeceksiniz. Çünkü kırdaki ağaçlar insan değil ki kuşatma altına alınsın.” (Yasa'nın Tekrarı, 20:19).

“Yalnız ürün vermediğini bildiğiniz ağaçları kesip yok edebilirsiniz. Sizinle savaşan kenti ele geçirene dek kesilen ağaçları kuşatma işinde kullanabilirsiniz.” (Yasa'nın Tekrarı, 20:20).

“Çölü sedir, akasya, Mersin ve iğde ağaçlarına kavuşturacağım. Bozkıra çam, köknar veselviyi bir arada dikeceğim.” (Yeşaya,41:19).

“İnsan kendisi için sedir ağaçları keser, Palamut, meşe ağaçları alır. Ormanda kendine bir ağaç seçer. Bir çam diker, ama ağacı büyüten yağmurdur.” (Yeşaya, 44:14).

“Sonra ağaç odun olarak kullanılır. İnsan aldığı odunla hem ısınırhem tutuşturup ekmek pişirirhem de bir ilah yapıp tapınır. Yaptığı putun önünde yere kapanır.” (Yeşaya, 44:15).

“Her Şeye Egemen RAB diyor ki, “Ağaçları kesin, Yeruşalim`e karşı kuşatma rampaları yapın. Bu kent cezalandırılmalı, İçinde zorbalıktan başka bir şey yok.” (Yeremya, 6:6).

“Bu nedenle Egemen RAB şöyle diyor: Orman ağaçları arasında asma odununu nasıl yakıt olarak ateşe verdimse, Yeruşalim`de yaşayan halka da aynısını yapacağım.” (Hezekiel, 15:6).

“Bütün canlılar size yiyecek olacak. Yeşil bitkiler gibi, hepsini size veriyorum.” (Yaratılış 9:3).

“Hayvanlar için ot, İnsanların yararı için bitkiler yetiştirirsin; İnsanlar ekmeğini topraktan çıkarsın diye... “(Mezmurlar, 104:14).

“Rüzgâr geçip göğü temizlediğinde Gökte parıldayan ışığa kimse bakamaz.” (Eyüp, 37:21).

“Çünkü elimi kaldırıp seni ve halkını salgın hastalıkla vurmuş olsaydım, yeryüzünden silinmiş olurdun.” (Mısır'dan Çıkış, 9:15).

“Bozduğunuz antlaşmamın öcünü almak için başınıza savaş getireceğim. Kentlerinize çekildiğinizde aranıza salgın hastalık göndereceğim. Düşman eline düşeceksiniz.” (Levililer, 26:25).

“Onları salgın hastalıkla cezalandıracağım, mirastan yoksun bırakacağım. Ama seni onlardan daha büyük, daha güçlü bir ulus kılacağım.” (Çölde Sayım, 14:12).

“Bunun üzerine RAB İsrail ülkesine salgın hastalık gönderdi. Yetmiş bin İsraili öldü.” (1. Tarihler, 21:14).

“Öfkelendirdiler Rabbi yaptıklarıyla, Salgın hastalık çıktı aralarında.” (Mezmurlar, 106:29).

“Hangi ulus ya da krallık Babil Kralı Nebukadnessar`a kulluk edip boyunduruğuna girmezse, o ulusu onun eline teslim edene dekfü kılıçla, kıtlıkla, salgın hastalıkla cezalandıracağım, diyor RAB.” (Yeremya, 27:8).

“Bunun üzerine RAB, “Seni kim öldürürse, ondan yedi kez öç alınacak” dedi. Kimse bulup öldürmesin diye Kayın`in üzerine bir nişan koydu.” (Yaratılış, 4:15).

“Senden uzak olsun bu. Haklıyı, haksızı aynı kefeye koyarak haksızın yanında haklıyı da öldürmek senden uzak olsun. Bütün dünyayı yargılayan adil olmalı.” (Yaratılış, 18:25).

“Adam öldürmeyeceksin.” (Mısır'dan Çıkış, 20:13).

“Yalandan uzak duracak, suçsuz ve doğru kişiyi öldürmeyeceksiniz. Çünkü ben kötü kişiyi aklamam.” (Mısır'dan Çıkış, 23:7).

“Adam öldürmeyeceksin.” (Yasa'nın Tekrarı, 5:17).

“Eğer kentlerinizde adam öldürme, dava, saldırı konusunda yargılamada sizi aşan sorunlarla karşılaşırsanız, Tanrınız RAB ‘bin seçeceği yere gidin.” (Yasa'nın Tekrarı, 17:8).

“Bulutların dengesini, Bilgisi kusursuz olanın şaşılası işlerini biliyor musun?” (Eyüp, 37:16).

“Tanrı, “İnsanı kendi suretimizde, kendimize benzer yaratalım” dedi, “Denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, evcil hayvanlara, sürüngenlere, yeryüzünün tümüne egemen olsun.” (Yaratılış, 1:26).

“Yabanıl hayvanlara, gökteki kuşlara, sürüngenlere -soluk alıp veren bütün hayvanlara- yiyecek olarak yeşil otları veriyorum.” Ve öyle oldu.” (Yaratılış, 1:30).

“RAB Tanrı yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümünü topraktan Yaratmıştı. Onlara ne ad vereceğini görmek için hepsini Âdem`e getirdi. Âdem her birine ne ad verdiyse, o canlı o adla anıldı.” (Yaratılış, 2:19).

“Âdem bütün evcil ve yabanıl hayvanlara, gökte uçan kuşlara ad koydu. Ama kendisi için uygun bir Yardımcı bulunmadı.” (Yaratılış, 2:20).

“Yerdeki hayvanların, gökteki kuşların tümü sizden korkup ürkecek. Yeryüzündeki bütün canlılar, denizdeki bütün balıklar sizin yönetiminize verilmiştir.” (Yaratılış, 9:2).

“Sizin de kanınız dökülürse, hakkınızı kesinlikle arayacağım. Her hayvandan hesabını soracağım. Her insandan, kardeşinin canına kıyan herkesten hakkınızı arayacağım.” (Yaratılış, 9:5).

“Hayvanlarla cinsel ilişki kuran herkes öldürülecektir.” (Mısır'dan Çıkış, 22:19).

“Ama yedinci yıl nadasa bırakacaksınız; öyle ki, halkınızın arasındaki yoksullar yiyecek bulabilsin, onlardan artakalanı da yabanıl hayvanlar yesin. Bağınıza ve zeytinliğinize de aynı şeyi yapın.” (Mısır'dan Çıkış, 23:11).

“Ancak geviş getiren ve çatal tırnaklı olan hayvanlardan etini yememeniz gerekenler şunlardır: Deve geviş getirir, ama çatal tırnaklı değildir. Sizin için kirli sayılır.” (Levililer, 11:4).

“Bu hayvanların etini yemeyecek, leşine dokunmayacaksınız, sizin için kirlidir.” (Levililer, 11:8).

“Suda yaşayan hayvanlardan şunların etini yiyebilirsiniz: Denizde, akarsularda yaşayan pullu ve yüzgeçli canlıların etini yiyebilirsiniz.” (Levililer, 11:9).

“Sizi kirletecek şeyler şunlardır: Aşağıdaki hayvanların leşine dokunan akşama kadar kirli sayılacaktır.” (Levililer, 11:24).

“Kim aşağıdaki hayvanların leşini taşırsa giysilerini yıkayacak ve akşama kadar kirli sayılacaktır.” (Levililer, 11:25).

“Çatal tırnaklı ama tırnağı yarık olmayan ve geviş getirmeyen her hayvan sizin için kirlidir. Bunlara dokunan da kirlenmiş sayılır.” (Levililer, 11:26).

“Dört ayaklı hayvanlardan pençelerini yere basarak yürüyenler sizin için kirlidir. Bunların leşine dokunanlar akşama kadar kirli sayılacaktır.” (Levililer, 11:27).

“Bunların leşini taşıyanlar giysilerini yıkayacak ve akşama kadar kirli sayılacaktır. Çünkü bu hayvanlar sizin için kirlidir.” (Levililer, 11: 28).

“Bütün küçük kara hayvanları iğrençtir. Yenmeyecektir.” (Levililer, 11:41).

“Tanrınız RAB benim. Kendinizi kutsayın ve kutsal olun. Çünkü ben kutsalım. Küçük kara hayvanlarının hiçbiriyle kendinizi kirletmeyin.” (Levililer, 11:44).

“Bir hayvanla cinsel ilişki kurmayacaksın. Kendini kirletmiş olursun. Kadınlar cinsel ilişki kurmak amacıyla bir hayvana yaklaşmayacak. Sapıklıktır bu. Levililer, 18:23

Bir hayvanla cinsel ilişki kuran adam kesinlikle öldürülecek, hayvansa kesilecektir.”
(Levililer, 20:15).

EK 2: İncil’de Var Olan Ekolojik İfadeler

“Toprak kendiliğinden ürün verir. Önce filizi, sonra başağı, sonunda da başağı dolduran taneleri verir.” (Markos, 4:28).

“Ama dikenli bitki, devedikeni üreten toprak yararsızdır; lanetlenmeye yakındır, sonu yanmaktır.”(İbraniler, 6:8).

“Balta ağaçların köküne dayanmış bile. İyi meyve vermeyen her ağaç kesilip ateşe atılır.” (Matta, 3:10).

“İyi meyve vermeyen her ağaç kesilip ateşe atılır.” (Matta, 7:19).

“Ya ağacı iyi, meyvesini de iyi sayın; ya da ağacı kötü, meyvesini de kötü sayın. Çünkü her ağaç meyvesinden tanınır.” (Matta, 12:33).

“Balta ağaçların köküne dayanmış bile. İyi meyve vermeyen her ağaç kesilip ateşe atılır.” (Luka, 3:9).

“Biz Tanrımızın kullarını alınlarından mühürleyene dek karaya, denize ya da ağaçlara zarar vermeyin!” (Vahiy, 7:3).

“Atalarımıza, “Adam öldürmeyeceksin. Öldüren yargılanacak” dendiğini duydunuz.”(Matta, 5:21).

“Hangi buyrukları? diye sordu adam. İsa şu karşılığı verdi: “Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin” ve “Komşunu kendin gibi seveceksin.” (Matta, 19:18–19).

“O`nun buyruklarını biliyorsun: “Adam öldürmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, kimsenin hakkını yemeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin.” (Markos, 10:19).

“O`nun buyruklarını biliyorsun: “Zina etmeyeceksin, adam öldürmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan yere tanıklık etmeyeceksin, annene babana saygı göstereceksin.”(Luka, 18:20).

“Zina etmeyeceksin, adam öldürmeyeceksin, çalmayacaksın, başkasının malına göz dikmeyeceksin buyrukları ve bundan başka ne buyruk varsa, şu sözde özetlenmiştir: “Komşunu kendin gibi seveceksin.” (Romalılar, 13:9).

“Nitekim “Zina etmeyeceksin” diyen, aynı zamanda “Adam öldürmeyeceksin” demiştir. Zina etmez, ama adam öldürürsen, Yasayı yine de çiğnemiş olursun.”(Yakup, 2:11).

EK 3: Kur'an'da Var Olan Ekolojik İfadeler

“Bunun üzerine kendisiyle münakaşa eden arkadaşı da ona şöyle dedi: "Seni topraktan, sonra seni bir damla sudan yaratan, daha sonra da seni insan haline getireni mi inkâr ediyorsun?" (Kehf, 37).

“Belki Rabbim, bana, senin bağından daha hayırlısını verir; senin bağına ise gökten yıldırımlar gönderir de bağın yalçın bir toprak haline gelir (Kehf, 40).

Bütün göklerde olanlar, bütün yerdekiler, bu ikisinin arasında ve toprağın altında bulunanlar O'nundur.” (Taha, 6).

“Ey insanlar! Eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, (bilin ki) ne olduğunuzu size açıklamak için şüphesiz biz sizi topraktan, sonra nutfeden (spermadan) sonra bir alekadan (embriodan) sonra yapısı belli belirsiz bir et parçasından yaratmışızdır. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde tutarız. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkartırız, sonra sizi, olgunluk çağına erişmeniz için bırakırız. Bununla beraber kiminiz öldürülür, kiminiz de önceki bilgisinden sonra, hiçbir şey bilmemek üzere, ömrünün en fena zamanına ulaştırılır. Bir de yeryüzünü görürsün ki kupkurudur; fakat biz onun üzerine su indirdiğimiz zaman, harekete geçer, kabarıp ve her güzel çiftten bitkiler bitirir “(Hacc, 5).

“Onlar, yeryüzünde gezmediler mi ki, kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuş baksınlar? Onlar, kendilerinden daha güçlüydüler. Toprağı sürmüşler ve onu, bunların imar ettiklerinden daha çok imar etmişlerdi. Onlara da peygamberleri delillerle gelmişlerdi. Demek Allah onlara zulmetmiyordu. Fakat onlar, kendilerine zulmediyorlardı” (Rum, 9).

“O'nun ayetlerinden (kudretinin delillerinden) dir ki, sizi bir topraktan yarattı. Sonra da siz şimdi yeryüzünde dağılıp yayılan insanlar oluverdiniz (Rum, 20).

Ya hiç görmediler mi ki, biz kır yere suyu salıveriyoruz da onunla bir ekin çıkarıyoruz. Ondan hayvanları da yiyor, kendileri de. Hâlâ gözlerini açmayacaklar mı?” (Secde, 27).

“Hem Allah sizi bir topraktan, sonra bir damla sudan yarattı. Sonra sizi çiftler kıldı. O'nun bilgisi olmadan ne bir dişi hamile olur ne doğurur. Kendisine ömür verilenin de ömrünün uzatılması da ömründen kısaltılması da mutlaka bir kitapta yazılıdır. Şüphe yok ki bu, Allah'a göre kolaydır?” (Fatır, 11).

“Hem bir delildir onlara ölü toprak. Biz ona hayat verdik ve ondan taneler çıkardık da ondan yiyip duruyorlar” (Yasin, 33).

Hani kendisine bir zaman akşamüstü iyi cins ve rahvan atlar gösterilmişti. (Sad, 31)

"Sizi (önce) bir topraktan, sonra bir damla sudan, sonra bir aleka (embriyo)dan yaratan, sonra sizi bir bebek olarak çıkararak, sonra güçlü kuvvetli bir çağa erişmeniz, sonra da ihtiyarlar olmanız için yaşatıp büyüten O'dur. İçinizden kimi de daha önce vefat ettiriliyor. (Bunları Allah) belirli bir süreye ulaşasınız ve aklınızı kullanasınız diye (böyle yapıyor)." (Mü'min, 67).

“... O, sizi daha topraktan yarattığı zaman ve siz annelerinizin karınlarında bulunduğunuz sırada, sizi en iyi bilendir (Necm, 32).

O (Rabb) ki yeri sizin için bir döşek, göğü de bir bina yaptı. Gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Öyleyse siz de bile bile, Allah'a eşler koşmayın.” (Bakara, 22).

“O ki, yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra göğe yöneldi, onları yedi gök olarak düzenledi. O, her şeyi bilir.” (Bakara, 29).

“Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar şeylerle denizde akıp giden gemide, Allah'ın yukarıdan bir su indirip de onunla yeri ölümünden sonra diriltmesinde, diriltip de üzerinde deprenen hayvanları yaymasında, rüzgârları değiştirmesinde, gök ile yer arasında emre hazır olan bulutta şüphesiz akıllı olan bir topluluk için elbette Allah'ın birliğine deliller vardır.” (Bakar, 164).

“Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinde selim akıl sahipleri için gerçekten açık, ibretli deliller vardır (Al-i İmran, 3: 190)

“Kendilerinden önce nice nesilleri helak ettiğimizi görmediler mi? Yeryüzünde size vermediğimiz imkânları onlara vermiştik. Onlara gökten bol bol yağmur indirmiş, altlarından ırmaklar akıtmıştık. Fakat onları günahlarından dolayı helak ettik. Ve kendilerinden sonra başka bir nesil yarattık.” (Enam, 6).

“Gökten suyu indiren O'dur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar (bahçeleri) çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Bunlar meyvelendikleri zaman meyvelerinin olgunlaşmasına bakın! Bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.” (Enam, 99).

“Şüphesiz Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş üzerine hükümrân oldu. O, geceyi durmadan onu kovalayan gündüze bürüyüp örter; güneş, ay ve yıldızlar emrine amadedir. İyi biliniz ki yaratma ve emir o'nundur. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir.” (Araf, 54).

“Elbette gece ile gündüzün birbiri ardınca değişip durmasında ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattıklarında sakınan bir kavim için birçok delil vardır.” (Yunus, 6).

“Dünya hayatının misali şöyledir: Gökten indirdiğimiz su ile, insanların ve hayvanların yediği bitkiler birbirine karışmıştır. Nihayet yeryüzü süslerini takınıp süslendiği ve sahipleri kendilerini ona gücü yeter sandıkları bir sırada, geceleyin veya gündüzün, ona emrimiz gelivermiştir, ansızın ona öyle bir tırpan atıvermişiz de sanki bir gün önce orada hiçbir şenlik yokmuş gibi oluvermiştir. Düşünen bir kavim için ayetlerimizi işte böyle açıklarız.” (Yunus, 24).

“Allah O'dur ki, gökleri direksiz yükseltti, onu görüyorsunuz, sonra arş üzerine istiva etti, güneşi ve ayı emrine boyun eğdirdi. Her biri belli bir vakte kadar akar gider. Bütün işleri O yönetiyor. Ayetleri O açıklıyor ki, Rabbinizin huzuruna çıkacağınızı iyi bilirsiniz.” (Rad, 2).

“Gök gürültüsü O'na hamd ile, melekler de O'nun korkusundan dolayı O'nu tesbih ederler. O yıldırımlar gönderir, onunla dilediğini çarpar. Onlar Allah hakkında mücadele edip duruyorlar. Oysa Allah'ın çarpması pek çetindir.” (Rad, 13).

“Allah öyle bir Allah'tır ki; gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi, onunla size rızık olarak çeşitli meyveler çıkardı; emri gereğince denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi, ırmakları da emrinize verdi.” (İbrahim, 32).

“And olsun biz, gökte birtakım burçlar yarattık ve bakanlar için onu süsledik.” (Hicr, 16)

“Biz rüzgârları aşılâyıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirip sizi onunla suladık. O suyu hazinelerde tutan da siz değilsiniz.” (Hicr, 22).

“Sizin için gökten su indiren o'dur. İçecek su ondandır; hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler de o su ile yetişir.” (Nahl, 10).

“Allah gökten bir su indirdi ve onunla yeryüzüne ölümünden sonra hayat verdi. Şüphesiz ki bunda dinleyen bir millet için büyük bir ibret vardır.” (Nahl, 65).

“Belki Rabbim, bana, senin bağından daha hayırlısını verir; senin bağına ise gökten yıldırımlar gönderir de bağın yalçın bir toprak haline gelir.” (Keff, 40).

"Yeryüzünü sizin için bir döşek yapan, oradan sizin için yollar açan ve gökten bir su indiren O'dur." İşte biz o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık (Taha, 53).

O kâfir olanlar, görmediler mi ki, göklerle yer bitişik bir halde iken biz onları ayırdık. Hayatı olan her şeyi sudan yarattık. Hâlâ inanmıyorlar mı? (Enbiya, 30)

"De ki: 'Yeraltı ve yer üstündeki tüm sularınız büsbütün çekilip batıp gitse, artık Allah'tan başka size kim su getirebilirdi.'" (Mülk, 30)

"Biz, rüzgârları aşılایıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirdik de onunla su ihtiyacınızı karşıladık. (Biz bunları yapmasaydık) siz onu (yeterli) suyu depolayamazdınız." (Hicr, 22)

"Ve Biz suyu gökten (belirlediğimiz) bir ölçüye göre indiriyor, sonra da onu yeryüzünde tutuyoruz; ama hiç şüphesiz, bu (nimeti) geri almaya da kadiriz!" (Müminun,18)

"Söyleyin; içtiğiniz suyu buluttan indirenler sizler misiniz yoksa onu biz mi indiririz?" (Vakıa, 68-69)

"O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan, gökten su indirip onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır. Öyleyse siz de bile bile Allah'a ortaklar koşmayın." (Bakara, 22)

"Hani, Musa kavmi için su dilemişti. Biz de "Asanı kayaya vur" demiştik, böylece kayadan on iki pınar fişkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. "Allah'ın rızıkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın" demiştik." (Bakara, 60)

"O gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, -hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar- üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: (Her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakın. Şüphesiz bunda inanan bir topluluk için (Allah'ın varlığını gösteren) ibretler vardır." (Enam, 99)

"O, rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderendir. Nihayet rüzgârlar ağır bulutları yüklendiği vakit, onları ölü bir belde (yi diriltmek) için sevk ederiz de oraya suyu indiririz. Derken onunla türlü türlü meyveleri çıkarırız. İşte ölüleri de öyle çıkaracağız. Ola ki ibretle düşünürsünüz." (Araf, 57)

"Biz onları on iki kabile halinde topluluklara ayırdık. (Tih sahrasında susuzluktan sıkılan) kavmi Musa'dan su istediğinde biz ona, "Asanı taşa vur" diye vahyettik. (Vurunca) taştan on iki pınar fişkırdı. Herkes (kendi) su içeceği yeri bildi. Üzerlerine bulutu da gölgelik yaptık ve onlara kudret helvası ve bildircin indirdik. "Size rızık

olarak verdiğimiz şeylerin iyi ve temiz olanlarından yiyin” (dedik). Onlar bize zulmetmediler, fakat kendi nefislerine zulmediyorlardı.” (Araf, 160).

“O, göklerden sizin için su indirendir. İçilecek su ondandır. Hayvanlarınızı otlattığımız bitkiler de onunla meydana gelir.” (Nahl, 10).

“Allah gökten su indirdi de onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltti. Şüphesiz bunda dinleyecek bir toplum için bir ibret vardır.” (Nahl, 65).

“O, rahmetinin önünde rüzgârları müjdeciler olarak gönderendir. Ölü toprağı canlandırılmı, yarattıklarımızdan birçok hayvanları ve insanları sulayalım diye gökten tertemiz bir su indirdik.” (Furkan, 48).

“Korku ve ümit kaynağı olarak şimşegi size göstermesi, gökten yağmur indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra diriltmesi, onun (varlığının ve kudretinin) delillerindedir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için elbette ibretler vardır.” (Rum, 24).

“Görmedin mi, Allah gökten su indirdi de onu yeryüzündeki kaynaklara ulaştırdı. Sonra onunla renkleri çeşit çeşit ekinler çıkarıyor. Sonra ekinler kuruyor da onları sapsarı kesilmiş görüyorsun. Sonra da Allah onları kurumuş çer çöp haline getirir. Şüphesiz ki bunda akıl sahipleri için bir öğüt vardır.” (Zümer, 21).

“Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi ve Zekeriya'nın himayesine verdi. Zekeriya ne zaman kızın bulunduğu mihraba girse, onun yanında yeni bir yiyecek bulurdu. "Meryem! Bu sana nereden geldi?" deyince, o da: "Bu, Allah katındandır." derdi. Şüphesiz Allah, dilediğine hesapsız rızık verir.” (Al-i İmran, 37).

“Gökten suyu indiren O'dur. Onunla her çeşit bitkiyi çıkardık, o bitkiden bir yeşillik çıkardık, ondan da birbiri üzerine binmiş taneler; hurmanın tomurcuğundan sarkan salkımlar, üzüm bağları, zeytin ve nar (bahçeleri) çıkarıyoruz. (Bunların) kimi birbirine benzer, kimi benzemez. Bunlar meyvelendikleri zaman meyvelerinin olgunlaşmasına bakın! Bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.” (Enam, 99)

“Güzel memleketin bitkisi, Rabbinin izniyle çıkar; kötü olandan ise yararsız bitkiden başka bir şey çıkmaz. İşte biz, şükreden bir toplum için ayetleri böyle açıklarız.” (Araf, 58).

“Ey Muhammed! Sen onlara dünya hayatının misalini ver. Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkileri (her renk ve

çiçekten) birbirine karışmış, nihayet bir çöp kırıntısı olmuştur. Rüzgarlar onu savurur gider. Allah her şeye muktedirdir.” (Kehf, 45).

"Yeryüzünü sizin için bir döşek yapan, oradan sizin için yollar açan ve gökten bir su indiren O'dur. İşte biz o su ile türlü türlü bitkilerden çiftler çıkardık.” (Taha, 53).

“Yeri de nasıl uzatmış, üzerine sabit dağlar oturtmuşuz. Orada görünüşü güzel her çeşit bitkiden çiftler yetiştirdik.” (Kaf, 7).

“Bitkiler ve ağaçlar secde etmektedirler.” (Rahman, 6)

“Yapraklı taneler ve hoş kokulu bitkiler vardır.” (Rahman, 12)

“Onunla taneler ve otlar çıkaralım diye.” (Nebe, 15)

“Ey iman edenler, ihramlı iken av hayvanı öldürmeyin. İçinizden kim kasten onu öldürürse, yaptığı işin vebalini tatması için, öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder yahut (ceza olmak üzere) bir kefarettir ki ya o nispette fakirleri doyurmak yahut onun dengi oruç tutmaktır. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim de bu suçu tekrarlarsa, Allah ondan intikamını alır. Allah daima galiptir, intikam sahibidir.” (Maide, 95).

“Hayvanlardan da (çeşit çeşit yarattı). Kimi yük taşır, kiminin yününden döşek yapılır. Allah'ın size verdiği rızıktan yiyin ve şeytanın adımlarına uymayın (peşinden gitmeyin); çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır.” (Enam, 142).

“Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Ve siz onlardan bir kısmını da yersiniz.” (Nahl, 5).

“Gerçekten süt veren hayvanlarda da size bir ibret vardır. Size işkembelerindeki yem artıklarıyla kandan meydana gelen, içenlere içimi kolay halis bir süt içirmekteyiz.” (Nahl, 66).

“Allah size evlerinizden bir huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden gerek yolculuğunuzda ve gerekse konaklama zamanlarınızda kolayca taşıyacağınız hafif evler (çadırlar vs.) ve yünlerinden, yapağularından ve kıllarından bir süreye kadar (giyinecek, kuşanacak, serilecek ve döşenecek) bir eşya ve ticaret malı yaptı.” (Nahl, 80).

“Hem siz yiyin hem de hayvanlarınızı otlatın. Akıl sahipleri için bunda nice ibretler vardır!” (Taha, 54).

“Hayvanlarda da sizin için elbette ibretler vardır. Onların karınlarındakilerden size iiririz. Onlarda sizin için birtakım faydalar daha vardır; ayrıca etlerini yersiniz.” (Mü’minun, 21).

“Ki biz (o suyla) ölü toprağı can verelim, yarattığımız nice hayvanlara ve insanlara su sağılayalım, diye.” (Furkan, 49).

“Yine insanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da türlü renkleri vardır. Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkar. Şüphe yok ki Allah çok güçlüdür. Hüküm ve hikmet sahibidir.” (Fatır, 28).

“Şunu da görmediler mi: Biz onlar için kudretimizin meydana getirdiklerinden birtakım hayvanlar yaratmışız da onlara sahip bulunuyorlar.” (Yasin, 71).

“Allah bütün çiftleri yaratmıştır. Sizin için bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etmiştir.” (Zuhruf, 12).

“Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için...” (Naziat, 33).

“Siz ve hayvanlarınızı faydalansın diye.” (Abese, 32).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Muhlise CANLI

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 01/01/1992 / Diyarbakır

e-posta: muhlise.canli@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü	2014

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı YÖKDİL (76.25)